Рыгор Барадулін — НОВАЯ ПАЭМА

ДАРОГАЙ КАСТРЫЧНІКА

У НЕБЕ ЛЕНІНГРАДА

З КАГО РАБІЦЬ ЖЫЦЦЁ!

УРАЧ ДАЕ ПАРАДЫ ДЗЯЎЧАТАМ

СПАРТСМЕН-СТРАЛОК

6

ЧЭРВЕНЬ

Мінск, 1967

ШТОМЕСЯЧНЫ ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКІ І ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНЫ ІЛЮСТРАВАНЫ ЧАСОПІС

МАЛАДОСЦЬ

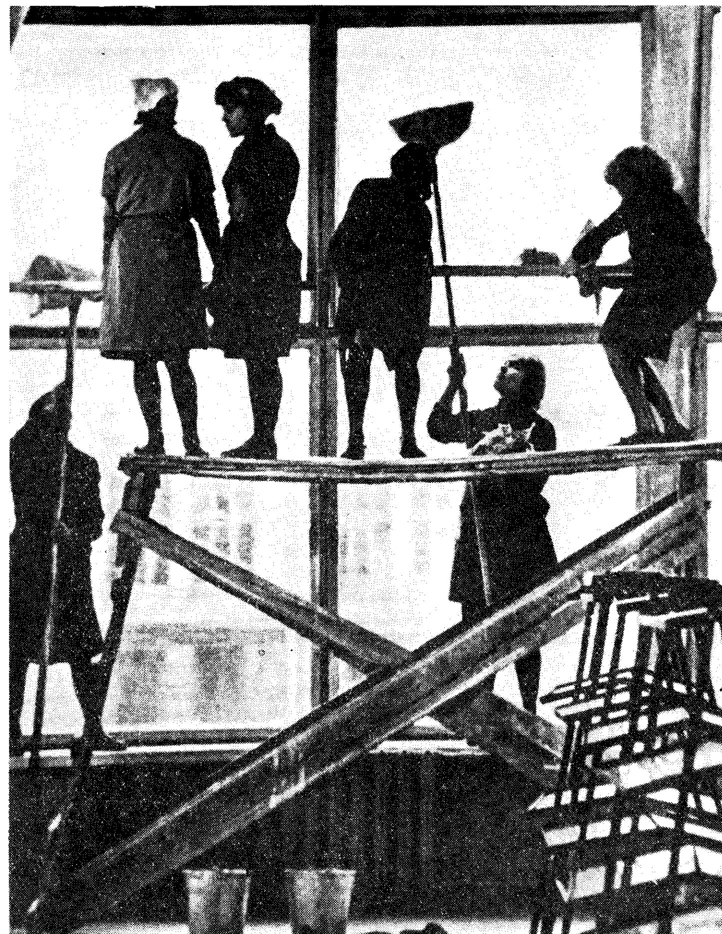
ОРГАН ЦЭНТРАЛЬНАГА КАМІТЭТА ЛКСМ БЕЛАРУСІ І САЮЗА ПІСЬМЕННІКАЎ БССР

Заснаваны ў 1953 годзе — **№ 6 чэрвень 1967**

Выдавецтва «Звязда»

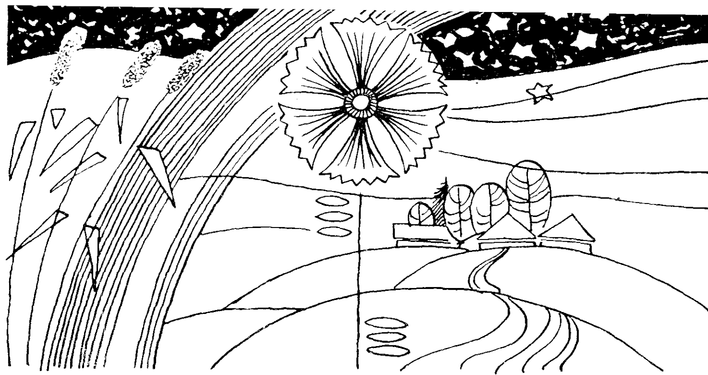
У НУМАРЫ:

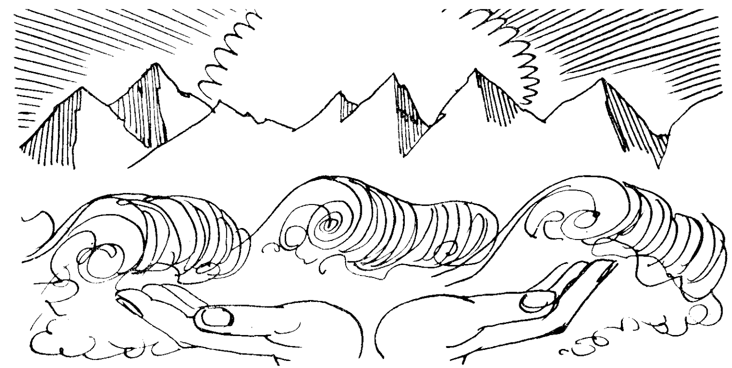
Вокладка **Ю. Архіпава**

Тут будзе наваселле. Фота **В. Ждановіча.**

На юбілейны год намечана вялікая праграма жыллёвага і культурна-бытавога будаўніцтва. За кошт дзяржаўных асігнаванняў, сродкаў прадпрыемстваў, жыллёва-будаўнічых кааператываў, а таксама сродкаў насельніцтва плануецца здаць у эксплуатацыю амаль тры мільёны квадратных метраў жылой плошчы.

Мал. В. Шаранговіча.

Паэма

Рыгор БАРАДУЛІН

●

ЛІНІЯ ПЕРАМЕНЫ ДАТ

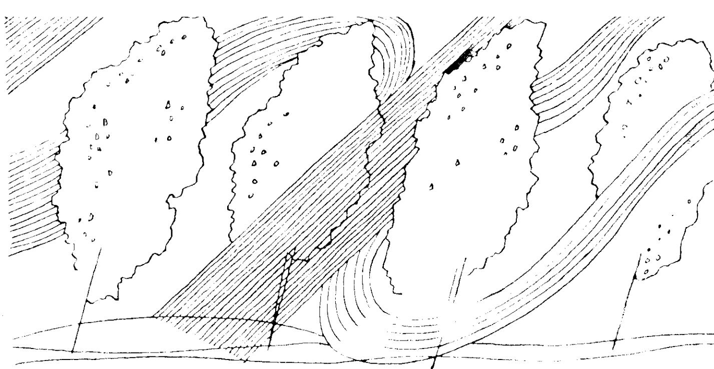
Даты ростані,
　　　даты спаткання,—
Кожны шануе свае.
Па некім да скону
　　　　канае каня,
Гнёзды
　　над рэчкай ягонай
　　　　　　　　уе.
Сама прыходзіць
　　　　лінія перамены дат,
Прыносіць і забірае
　　　　　　шмат.
Дню кожнаму новаму
　　　　рады мы,
Зелянеем імі,
　　　　як ліцсем клёны.
. . . .

Пранозліва мчаўся
　　　　тралейбус зімы,
Небам настылым зашклёны.
Здрыгануўся аднойчы.
　　　　Зрабілася цёмна —
Лакцём на-
　　　　ціснула Вясна ў акно,
Шыбіна закрактала ажно.
Разбегліся па трэшчынах прамяні.
Хопіць цішыні!
Мінск прымярае плашч зялёны,
Здзівіўся з раптоўнай вясны —
　　　　　　　　не моргне.
Пенсіянеры вядуць сіфоны
У скураных намордніках.
А дзеці знайшлі забаву —
Адстаўніку на злосць,
　　　　　　шалапуты,

Заводзяць сабаку,
Як матацыкл сапсуты...
Птушкам вяртацца з выраю,
А мне —
　　　збірацца ў дарогу.
Учыняю малітву шчырую
Папутнаму ветру —
　　　　　　вандроўніцкаму богу...

●

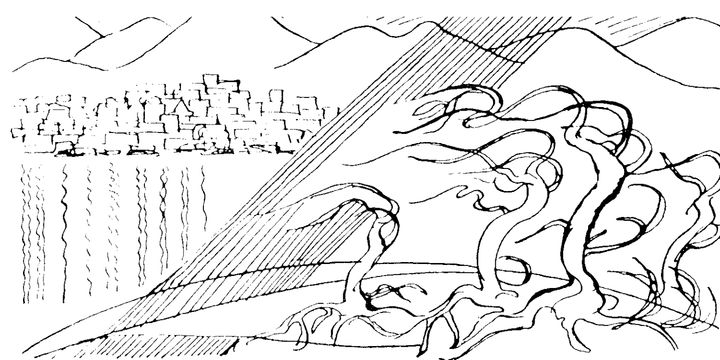
Акіян — мой добры сусед,
З ім у згодзе
Я жыву на Далёкім Усходзе,
Туманом набіваю кісет,
Падыміць задуменныя сопкі
Любяць са мной такі —
З «оселэдцамі» хмар
　　　　　　высокія
Запарожскія казакі.
Сняць салёныя сны,
　　　　　дымяць-туманяць,
Над краем яны
　　　　　адны атаманяць.
Нават стаў акіян
　　　　　запарожцам адчайным —
Як звонкае «о»,
　　　　　гальку ў роце качае:
Даруйце,
　　　чубатыя казакі,
Падганяюць радкоў касякі —
Рвуць адступленняў імжу
І блакітам сюжэту прасоўваюцца.
Таму раскажу
　　　　пра сонца.
...Вачэй
　　　не расплюшчыўшы добра,
　　　　　　　　　　яно
Хутчэй
　　　нырае на дно
　　　　　　　заліва,
Адно
　　назад ірванецца раптам —
Краб там
Клюшняй крануў казытліва.
Цяпер бы пафыркаць з кітамі —
Пара не тая,
Няма калі,—
Угору штурхаць пачалі

Хвалі юнае сонца,
А потым сопкі
З пляча на плячо,
З пляча на плячо,
як дзяўчо.
Уднела...
Вецер з нябеснага стропу
Змёў смугі кузлаччо.
Пакуль там
какетка-Еўропа
Паверне да сонца плячо.
...Калі спаць яшчэ не клалася ты
У краі, дзе возеру моляцца чараты,
Я папрашу кругаплечыя хвалі,
Каб сонца не падганялі,
Пагодзяцца сопкі са мной таксама,
паспі, мама...
А рупіць падняцца рана,
да дня,
Звярнуся да акіяна,
Добры сусед — радня,
Каб дочкі ягоныя — хвалі
Сонца жвавей на плячах уздымалі.
Памогуць
чубатыя казакі,
Яны не такія ўжо лайдакі,
Дарэчы.
Я сам пад сонца падстаўляю плечы:
Ідзі прамяніста
на Ушаччыну прама.
Добрай раніцы, мама...

●

Да моху прамоклі скалы —
Пагода не ў іхняй уладзе.
Горад завуць ласкава,
Як добрага друга —
Уладзік.
Дзяўчаты, каб не спазніцца,
Бягуць па звонкаму ліўню,
І пераходзяць спаднічкі
Дазволеную ватэрлінію.
Каленцы да слёз рагочуць.
З-пад пятак — вясёлыя іскры.
Рукой засланяю вочы.
Гэта маланкі ці іскры?
Каханку чакай цярпліва,
А не —
дык на развітанне

Ручкай махне гулліва:
—Гудкі падавай у тумане!..
Старога графіка строга
Трымаюцца хітрыя хвалі.
Вядзе дарога да Рога,
Які залатым празвалі...

Раз'ясніцца як і замглела.
Зноў будзе з пагодай у ладзе.
Распараны, разамлелы,
Жмурыцца сонцу
Уладзік...

●

Ліўню праменнаму рад.
Можа забудуся на старое.
Лінія перамены дат,
Перамены настрою.
Стогне ноч штармавая,
Такая
Вулкан,
як шампанскае, адкаркуе.
Ноч штармавая з мяне змывае
Дробных клопатаў каракумы.
Раба нептуновага —
краба
З размаху —
на вострыя камяні.
Мора, яго памяні...
Клюшнямі водзіць злюцела
З незямной тугой,
Нібыта тралейбус
зляцелай
дугой...
Я смакаваў каньяк
За сяброўскай размоваю,
А самалёт наш цягнуў бензін,
як
Кактэйль праз саломку гумовую.
У сібірскім аэрапорце.
Побач недзе драмалі Саяны.
Механікі хадзілі па борце —
Марсіяне.
Ноч стомай марыла.
Узляцелі:
авія-Марыя

На талерцы лятаючай
Разносіла каву —
Без каньяку нецікава!
Праз тры дасвецці пералятаў,
У чацвёртай раніцы,
меў надзею,
Пройдзе па мне халадок атаў,
А там —
туман парадзее.
Мы ў корак пасады
штопарамі ўвінчаны,
Мы ў гарадах так намагнічаны,
Што не верым компаснай стрэлцы,
Каб з небяспекаю не сустрэцца.
Ад магнітнага поля
Бегатні,
штурхатні,
сумятні
Хоць уцякай на полюс
Да цішыні;
Ступай у тайзе па ігліцы,
Каб зазямліцца.

Да дрыжыкаў надакучыла
Сябе адчуваць маладою бульбай,
Якую пад мерны графінны булькат
Крытыкі шчодра акучваюць.
Глядзець, як у класіка,
адпаведна пасадзе лабастага
(Цяжкая ты шапка пастыра!),
На галаве,
Што ў тумане пасяджэнняў свяцілам плыве,
Знікаюць апошнія
цёмныя плямкі
юначых кучараў,—
надакучыла, надакучыла!
Надакучылі
Маладыя пафаснікі траскучыя!
Прыйдзі, цішыня!
Надакучыла
Быць прыёмнікам,
які штодня
Настройваюць на гучнасць.
У гады ўраджайныя,
недародныя
Просяцца ўпарта ў народныя
Рапсоды ўзнагародныя.
Шыракаплечай кучкаю,
Глядзець на іх надакучыла!

●

Сіні струменіцца далягляд.
Ветразі вецер адносіць.
Лінія перамены дат,
Перамены адносін
Да родных мясцін,
Да аглухлых хацін,
Да бароў,
Да сумоты, самоты,
Да сяброў,
Да сябе самога.
Навальніца шалела, я помню.
Мы недзе пад раніцу
На востраве
ў моры Японскім
Ішлі разбудзіць у пасёлку
крамніцу,—
Адзін прадукт спатрэбіўся надта,
Не разлічылі загадзя.
І гаварыў мне тралмайстра кудлаты:
— У вас у Еўропе, на Захадзе...
Я ўсміхнуўся ў замжэлую рань.
Неяк нязвычна —
Пухавічы, Барань
І мой райцэнтр,
сп'янелы ад кропу,
Уяўляюць сабою
Захад, Еўропу.
— Ведай адно — трывай,
Трал трымай.
Я забыўся, як звоніць трамвай,—
Працягваў хлопец размову.
І мне зазвінелі
трамваі зімовыя.
Яны, нібыта
Лясы першабытныя,
Пахнуць зверам пушным
розным самым —
У паляванні шанцуе дамам!

●

Ашалелыя вочы шафёра.
Пераваду дзевяты вал
Захлыне —
пералічыш не скора
Кожны выступ кашчавых скал.
Цішыні аглушальны выбух.

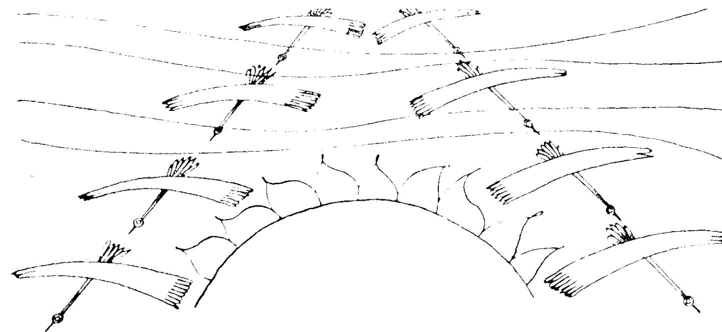

Пазірае сахаты алень.
Пажадаць нам удачы выбег
Твой анёлак,
Сіхотэ-Алінь.
Забіраўся пажар высока
І дажджы не змаглі зберагчы.
На хрыбтах у паджарых сопак
Абвуглелыя кедрачы.
Слухай, верасень,
гэта ж не сопкі —
Недасмаленыя вепрукі
Ажылі і ўцякаюць таропка
Ад агню ў хмызнякі да ракі.
Адагрэліся скалы, глядзі ты,
Выступае на скронях руда.
Асаковай атавай сярдзіта
У шафёра расце барада.
Сон чакае нас у даліне.
З неба падаем.
Сонца цячэ
У сівога Сіхотэ-Аліня,
Як сляза,
па нябрытай шчацэ...

●

Мора ўначы ветразі паласкала —
Скалы
у белай пене.
Божа ласкавы,
галосяць пеўні!
Спыняюся —
уразіў ранішні кліч.
Так некалі, пэўна,
стаяў крывіч
На цёплых яшчэ
звярыных слядах.
Яму ваколле было незразумелай кнігаю.
Для сябе нечакана
ён па складах
Выгукнуў раптам:
— Кні-гаў-ка!..
Ад дзіва дзіда
Выпала з рук.
Глянуў ў неба скрытна
І радасна ўскрыкнуў:
— Жаўрук!..

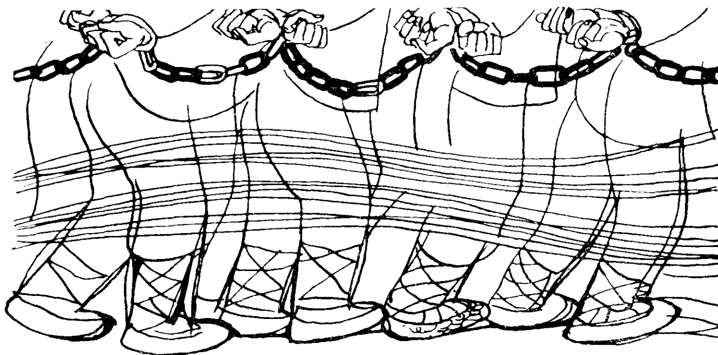
Глушыць нязвыклая цішыня,
Нібы не прайшло і паўдня

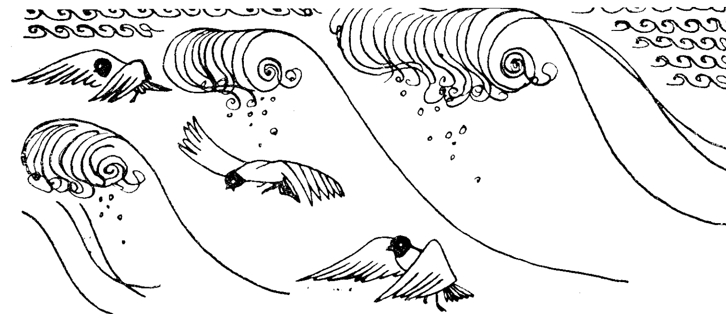
З дня заснавання свету.
Дзяцел друкуе сваю газету.
А тэлетайп,
як акрабат,
На нервах часу скача,
А тэлетайп,
як тэлепат,
Усё наперад скажа.
Час неспакойна
пахне жалезам.
І як далёкая Гана,
З мужам змагаецца
за незалежнасць
Палеская цётка Ганна.
А тут, на зялёнай настольніцы,
Мітынгуе гарластае птаства.
Упала вейка ў лістоўніцы,
Што падумала, рыжая, запытаўся.
Не адказала.
Звіні сабе кронай тугой,
Не знайся з тугой,
А ты, тайга,
будзь тайгой.
Зваць стануць пяшчотна
«Зялёны друг» —
Нагнуць дуг,
Наламаюць дроў.
Спакойней, пакуль без сяброў.
А твая парадзела чупрына,
Бор беларускі зялёнакрылы.
Хоць да тайгі цябе сватай
у прымы,
Каб лысіну трохі прыкрыла.
Калі не да прымоўклай
прыморскай,
Дык да болей блізкай
сібірскай.

●

Падперазаўшы пяньковымі путамі
Лапленыя армякі,
З закуткаў усіх
першапуткамі
Ішлі Ермакі
Сібір пакарыць,
На лапці тайгу абкарыць.
Апранахі скідалі з плячэй,
Каб замест прозвішча
Крыжык паставіць лягчэй
Пад просьбай.

Помніць крумкач стары,
Як збівалі снег серабрысты
З ялін
сялянскія бунтары
І гордыя дзекабрысты.
Кайданамі,
як вочы ка́та, халоднымі
Студзілі прасторы калоднікі.
Хоць у любым
з расійскіх паветаў
Дзічыны было да адвалу,
Ліцэнзіі на адстрэл паэтаў
Установа адна выдавала,
Смерцю шлях
кожнага паэта пах.
Адпетыя завейным выццём,
На цесную сувязь з жыццём
Ішлі яны па этапах.
Калі гутарыў з Енісеем я,
Сібір на мяне глядзела
вачыма Ясенінаў,
Якіх чакалі
поле ды маці,
Недапетая песня
горкай сіратой,
Раніца,
дзе бярозы дымяцца,
Як няцэджаны сырадой.
Славілася Сібір
ледзянымі гутамі.
Не пуставалі рэчак вагоны.
Падалі людзі —
дрэвы магутныя,
Быў новы перыяд
каменнавугольны.
І пад гурбамі крутабокімі
У лютую завіруху
Адкладваўся
пластамі глыбокімі
Антрацыт бунтоўнага духу.
Не прыхільнік я
розных меккаў,
Змалку ў іх слаба кумекаў.
Мекку адну наведаць спяшаўся —
Далёкую шахту,
Каб з пашанай
Зняць шапку.
Бо ў ёй быў здабыты
Першы пласт антрацыту
глыбінны,

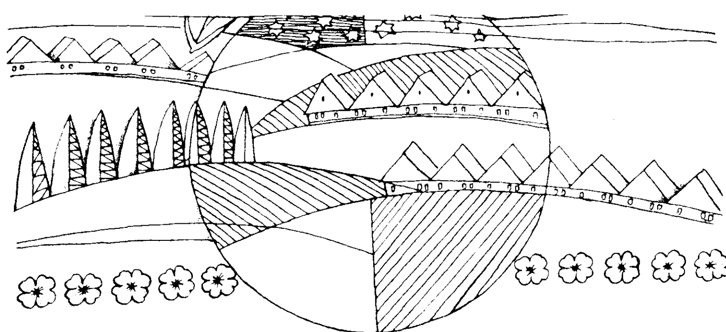

Што сёння круціць эпохі турбіны.
Імя гэтай шахты
Гайдаюць зялёныя шаты.
Яно
злілося ў адно
З шоргатам снежным,
шчымлівым сумам.
З таежным
шумам.
Як паветра марознае,
выдыхаю:
— Шушанскае!..

●

Чайкі чакаюць снядання на рэях.
Неба забыла сваю сінізну.
Да гулкага хрусту
трамвайных рэек
Уладзівасток пацягнуўся ад сну.
Бухта ўначы правярала рацыі.
З хваль марскія вузлы вязала.
Хэмінгуэя бачыў я раніцай
Каля марскога вакзала.
Голагаловы, сівабароды,
У сінім фабзайцаўскім шынялі,
Памаладзелы ад ахалоды.
Відаць, сустракаў караблі.
Ён, як горад, ахрып
ад начной нематы.
На заінелае ржышча чупрыны
Селі спачыць
два пажоўклых лісты.
Дзядоўе ў рукаў упілося капрызна.
Туман адстаяўся ў бухтах вачэй.
Морам прыціхлым
пахмелле пагойдвае.
Па горадзе ходзіць Хэмінгуэй
Вераснёвай пагодаю.
Бывайце, Уладзік
і добры Хэм,
Калі мы спаткаемся зноў,
невядома.
Для разважанняў даволі тэм.
Птушкі ў вырай,
а я — дадому.

Любоў да зямлі бацькоў
я расстаннем выверыў,
Яна ў грудзі планеты
стукае магмай з вякоў.

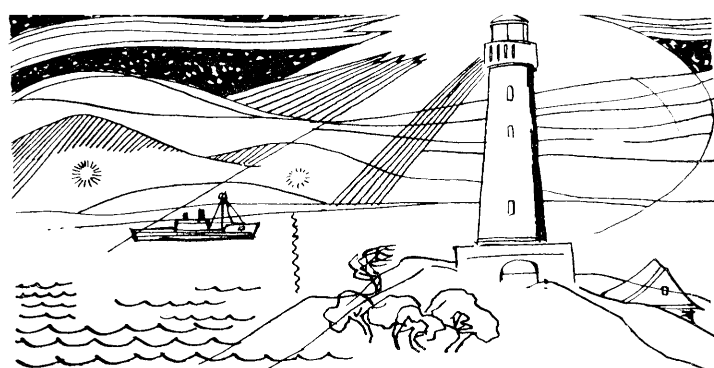
Прайшоў я шляхамі
трывожных выраяў
Сваіх землякоў.
Вырай суровы —
край зямлі.
Сонца яго мінала.
Ды, праўда,
Любоў да Радзімы
выганнікі ў сэрцы няслі,
Як манах той
у посаху шаўкапрада.
Хацелася думаць,
што ўсё гэта сон
I варта толькі прачнуцца —
Бароў беларускіх
заные звон,
Сівымі матулямі ніцыя вербы схінуцца.

●

Над жураўліным клінам
дажджыць задуменна зарапад.
Палі апусцелыя
восень гартае.
Лінія перамены дат,
Час вяртання.
Можа ўзяць мне
замест амулета
Чарацінку з вядомай ракі.
Пераспелае бабіна лета
Адпяваюць манахі-гракі.
Што спяшаешся,
ліст апалы,—
Анікуды табе не ўцячы.
У тайзе знелюдзелыя шпалы
Пачынаюць частушку ўначы:
—I ты шпала,
I я шпала,
I ты спала,
I я спала,
Наляцеў цягнік,
Разбудзіў і — знік...

●

Рэху крэкчацца, стогнецца.
Чарнатропы снягаюць.
Дагараюць лістоўніцы
Залатымі стагамі.

Пад нябёсамі сінімі,
Па далінах блукалі.
Ды, нарэшце, знясілена
Леглі горы быкамі.

Сіварок харахорыцца,
А ў быкоў за бакамі
I зацішна і хораша
Зімаваць Забайкаллю.

Грай, Байкале, вясёлаю
Іскаркай акіяна
На пярсцёнку вясёлкавым
Сто дзевятага мерыдыяна!

●

На дні настрояў па восем
У пагоды — хітрай кумы.
З зімы спускаемся ў восень
I зноў — у абдымкі зімы.

Мільгнула — і няма —
Схмурнелых хмар чародка.
На станцыі Зіма
Салодкая чаромха.

Смакуй хоць дзень за так,
Прыгоршчы — на пятак.
Зазыўныя смяшынкі:
— Падходзь! Бяры смялей!
Якой жа чарамшынкі
Чаромха саладзей?

Адна як на бяду:
— Не стой ды не міргай.
Астанься, завяду
У чарамховы гай,
А нападзеш у гай —
Гнуць голле памагай!..
Напэўна, нездарма
Мне да сустрэчы хуткай

На станцыі Зіма
Сібір махала хусткай...

●

Дзякуй за лаўкі, дальні.
Грукачы ад веткі да веткі.
Хілюся,
як да спавядальні,
Да «Аўтадаведкі».
Міліцыянер у гуморы,
Пазірае хітра —
Ходзіць з гумовым
Скіпетрам.

Вакзал па натуры фарсісты.
Разявак абрывае крута.
Наперабой
цыганы-таксісты
Хваляць свае маршруты:
— Не шкадуй рубля —
Мігам да Капыля!
— Да Старых Дарог
На цешчын пірог!
— З-пад ног, пацаны!
Бабка, хапай вандзэлак.
Да Ліды за паўцаны —
Сёння панядзелак!..

Колькі ні слухаў я — ні адзін
Не хваліць маіх Ушач.
Скачы ў аўтобусе
восем гадзін,
Нібы на полі футбольны мяч.
А мяне зачакалася
рэчка Задобрыца —
І перад ёю трэба задобрыцца,
Прайсці па сунічнаму Задаброццю,
Там звоніць туман
крынічнай аброццю.
Быковаму Рову гукну:
— Здароў!
— Здароў! — у адказ зарыкае роў.
Дома
цікаўнымі дзецьмі вясковымі
Насы да шыбін прыклеяць лісты.
І на прыезджага абавязкова
Будуць дзівіцца да цемнаты...

●

Не забыць мне да скону
таежнага рання аскому,
Пацалунак салёны,
мора прыглушаны спеў.
І дарогі шкада, быццам друга,
якому
Галоўнага самага
сказаць не паспеў...
Калі не я перамерыў шмат
Вёрст,
значыць, іншаму шлях пралёг.
Лінія перамены дат.
Чаканне сустрэч,
дарог...

Раман

Іван НАВУМЕНКА

ВЕЦЕР У СОСНАХ

Мал І. Давідовіча

РАЗДЗЕЛ ПЯТЫ

I

Найбліжэйшы, найдаражэйшы для Міці чалавек — Іван Лобік. Міця цяпер таксама без бацькі, і як бы параўняўся з Іванам.

Добра мець блізкую душу, друга, перад якім можаш, не тоячыся, раскрыцца дарэшты, расказаць пра запаветнае, глыбока схаванае. Да друга можна прыйсці заўсёды — ён зразумее нават тое, у чым сорамна прызнацца самому сабе. Зразумее і не асудзіць.

Жыве Міця пакутліва. Настрой, які валодае ім, нават горшы, чым быў летась гэтай жа асенняй парою.

Іван працуе на чыгунцы, у брыгадзе, дзе два месяцы назад працаваў Міця. У будні дзень на рабоце. Прыходзіць вечарам, стомлены, маўклівы. Няма як пагаварыць. Міця з нецярпеннем чакае нядзелі. Нядзеля — іх з Іванам дзень, свята душы.

Міця апранае белую, чыстую сарочку, збіраецца да Івана на Вакзальную вуліцу. Ідзе чыгункай, мінаючы тупік, склад былой «Плодагародніны», новае збожжавае сховішча. Склады немцы адрамантавалі: пачынаецца сезон нарыхтовак. Паблісквае зашклёнымі вокнамі вагавая будка.

Штодня перамены на дрывяным складзе. Растуць штабялі бярвенняў, крапяжу, шуркі дроў. Драўніну возяць на грузавіках-газагенератарах лесгасаўскія шафёры.

Усё паказвае на тое, што нямецкі парадак усталёўваецца, захопліваючы абсягі гаспадарчай дзейнасці.

Міця разгублены: ледзь не штоноч выбухі на чыгунцы, але немцы, здаецца, брывом не вядуць. Днём амаль безупынна нясуцца на ўсход цягнікі, вязуць новых салдат, гарматы, танкі. Нібы бяздонная Германія! Адкуль у яе ўсё бярэцца? Немцаў разам з аўстрыйцамі толькі восемдзесят мільёнаў, але ў Афрыцы яны, на Бліжні Усход цэляцца, і ледзь не ўся Еўропа пад іхнім ботам. У Францыі, Грэцыі, у далёкай Нарвегіі — усюды немцы. На савецкім фронце рвуцца на Каўказ, дайшлі да Волгі. Як паверыць, што ўсе арміі свету фактычна аказаліся небоездольнымі перад нямецкай магутнасцю? Хто яны, немцы, што так уладарна крочаць па свеце? У чым

Заканчэнне. Гл. №№ 4 і 5.

вытокі іх сілы, бясстрашша? Грунтуючыся на чым, такая напорыстая Германія ў сваіх дамаганнях?

Каб дасягнуць вялікіх мэт, трэба запаліць магутнай ідэяй народ,— думае Міця. Аб гэтым гаварылі ўсе тыя кнігі пра Кастрычніцкую рэвалюцыю, грамадзянскую вайну, якія ён прачытаў. Там усё ясна: рабочыя, сяляне змагаліся за свабоду, за тое, каб быць гаспадарамі жыцця. Таму яны,— босыя, голыя,— зрабілі немагчымае: разграмілі белыя арміі, скруцілі ў бараноў рог сваіх паноў. Выгналі яны ўсялякіх інтэрвентаў, якія, баючыся, што руская рэвалюцыя перакінецца ў іх краіны, душылі яе. Ваяваў народ. А калі паўстане народ, яго нельга перамагчы. Але ж у Германіі таксама ваюе народ. Не капіталісты, не памешчыкі на фронце, а звычайныя рабочыя, сяляне, нават парабкі, апранутыя ў нямецкія шынялі. За якую ідэю яны змагаюцца? Нельга ж паверыць, што звычайным прымусам можна дамагчыся таго, чаго немцы фактычна дамагліся. Дык няўжо ж Гітлер, як некалі Чынгіс-хан, запаліў немцаў ідэяй усясветнага разбою?..

Гэтыя думкі былі прычынай панылага, змрочнага Міцевага настрою, яго сумненняў. Летась партызаны выяўлялі сябе мала, сёлета — куды больш, але не яны вырашаюць зыход вайны.

Ціха на Вакзальнай вуліцы. З прыпыленым, кранутым сям-там лёгкай жаўцізною лісцем стаяць таполі. У садках — падпоркі пад яблынямі, жаўтабокія антонаўкі раз-пораз шлопаюць на зямлю. Адбуяла ў агародах хмельная летняя зяляніна: павесіў галовы сланечнік, не дзярэцца на платы гарбузнік, чарнее бульбоўнік.

За агародамі, на ваколіцы, задуменная празрыстасць, якая прыходзіць на схіле лета. Фарбы мякчэюць, як бы растаюць на вачах. Блізка восень.

Іванаў двор густа зарос травою — ад варот да хлява толькі вузкая сцяжынка. З жыўнасці ў двары — адна карова, ні свінчаці, ні кураняці няма. Ёсць кот, якога хлопцы яшчэ да вайны празвалі Мікітам, белы, пушысты, з рудой паласою па спіне і лобе. Мікіта — стараваты, абыякавы да ўсяго на свеце — шчасліва перажыў, нягледзячы на частую бясхлебіцу, першы год вайны, уступіў у другі. Ён залазіць на дах, на самы вільчак, падкурчвае ногі, гадзінамі грэецца на сонцы.

Прэтэнзіі да жыцця ў Івана невялікія, ён лёгка пераносіць нягоды. Маці, размаўляючы ад адзіноты сама з сабою, доіць карову, варыць бульбу — на стол Іван не скардзіцца. Сястра Каця, якой пайшоў чатырнаццаты год, мые падлогу, засцілае ложак — нават утульнасці прыбаўляецца ў доме. Іншы раз завітае дзед Бондар, матчын бацька, прынясе буханку хлеба, кавалак сала. Тады — свята.

У Лобікаву хату Міця прыходзіць, як у сваю. Іван ляжыць на ложку, чытае Ніцшэ «Так сказаў Заратустра». Сястры няма, пайшла да сябровак.

З мястэчковых бібліятэк Івану дасталося няшмат кніг. Але іх у яго не меней, чым у Міці. Цягае ад дзеда Бондара. Засталіся ў дзеда кніжкі, якія чыталі чатыры яго хлопцы. На гарышчы, складзеныя ў вялікай дзеравянай скрыні, сотні тамоў. Дадаткі да старой «Нівы», рэдкія дарэвалюцыйныя, савецкія выданні дваццатых гадоў. Ёсць у скрыні кнігі, напісаныя пісьменнікамі, пра якіх Міця нават не чуў.

Былі дзедавы сыны — відаць па ўсім — зацятымі кніжнікамі. Высока сягнулі ў жыцці. Другога такога прыкладу ў мястэчку няма. Старэйшы, Ілья, які захапіў грамадзянскай вайны, перад фінскай вайной камандаваў корпусам. Фактычна, генерал... Перадапошні

сын — камандзір таксама. Служыў у кадравай. Два астатнія вывучыліся адзін на настаўніка, другі на адваката. Абодва цяпер у эвакуацыі.

Іван устае з ложка, ідзе да паліцы, дзе стаяць гладышы з малаком.

— Хочаш малака? — пытаецца ў Міці.

— Пі сам. Што ты думаеш пра Ніцшэ?

«Заратустру», а таксама другую кнігу гэтага пісьменніка — «Па той бок дабра і зла» — Міця прачытаў.

Іван з адказам не спяшаецца. Стаіўшы дыханне, глытае малако, выцірае губы рукавом.

— Ніцшэ філосаф і паэт.

— Дык ён жа фашызм абвяшчае! — гарачыцца Міця.— Яго звышчалавек робіць тое, што сёння фашысты. Топча людзей...

Цяпер запальваецца Іван:

— Звышчалавек топча, а не Ніцшэ. Ніцшэ ўгадаў прыход фашызму. Хіба можна яго за гэта вінаваціць? Вы, такія вось, усё наперад ведаеце. Разумнікі...

Іван узбуджана расхаджвае па хаце. Ніз сарочкі вылез са штаноў, вісіць ззаду, як спадніца. Даўно не стрыгся Лобік. Ускудлачаная галава, як стог, валасы вушы закрываюць.

Як і заўсёды, Лобік доўга не злуе.

— Свайго прарока Ніцшэ называе Заратустрай,— гаворыць ён.— А Заратустра прадказвае, што да людзей прыйдзе звышчалавек, навяжа сваю волю. Усё пераверне. У яго няма жалю, спагады. На пакуты чалавека плюе. Адкідае ўсё, што называюць добрым. Для звышчалавека ніякага дабра, зла, сумлення не існуе. Ёсць адно — сіла. Ніцшэ даказвае, што рэлігію, мараль людзі выдумалі, але ў жыцці ёю не кіруюцца. Падпарадкоўваюцца таму, хто мацней...

У Івана матэматычнае мысленне — любіць закругленасць, дакладнасць. Міця так выразна выказвацца не ўмее. Адчувае, але каб сказаць, не знаходзіць слоў.

— Ты верыш у гэта? — пытае Міця.

— Чорт яго ведае... Можа, гэта ў немцаў ад перанаселенасці. Калі людзей нараджаецца вельмі многа, каштоўнасць кожнага чалавека падае. Тут — як цэлыя лічбы і дробы...

— Гэта біялогія,— задумена гаворыць Міця, успамінаючы словы Вадэйкі, пачутыя ў турме.— Фашысты зводзяць чалавека да звычайнай жывёліны. Маўляў, чалавеку трэба самае простае — есці, піць, размнажацца. Страх смерці мацней за другія пачуцці. Грамадства — стада. Як статак кароў, авечак, якому трэба добры пастух. З доўгай пугай. Калі жыццё сапраўды такое, то фашысты вайну выйграюць.

— Ты малайчына! — Іван задаволена пацірае рукі.— Навучыўся думаць. Фашызм — чыстая біялогія. Без адкрыцця Дарвіна ён быў бы немагчымы. Немцы цалкам перанеслі законы Дарвіна на чалавечае грамадства. Барацьба за існаванне, натуральны адбор, спадчыннасць.

— Але жывёліна свядома на смерць не ідзе,— пярэчыць Міця.— Толькі ва ўладзе інстынкту. Як, напрыклад, ваўчыца, якая бароніць вывадак. Чалавеку патрэбна ідэя. Немцы самі пішуць пра ўсявышні дух, волю нацыі. Высокую ідэю шукаюць. А якую ідэю даў фашызм сваім салдатам?

— Салдат ваюе, каб стаць панам. Пасля вайны хоча атрымаць маёнтак...

Зрэшты, сам Міця так думае. Спрачаецца з Іванам, бо ў такое не хочацца верыць.

Прапускаючы наперад ката, у хату заходзіць маленькі чарнявы

Грыша Найдзёнік, Іванаў сусед: цяпер да Івана толькі і завітваюць Міця ды Грыша.

Пры Найдзёніку гаворка пра Ніцшэ спыняецца.

Грыша кісне смехам штохвіліны. Міця яшчэ ніколі не бачыў яго сур'ёзным. Найдзёнік на свеце бачыць адно толькі смешнае, а калі не бачыць, то выдумляе.

— «Тры танкісты выпілі па трыста»,— запявае Грыша, толькі пераступіўшы парог.

Гледзячы на Грышу, на яго невялікія чорныя вочы, якія заўсёды выпраменьваюць смех, нельга не паддацца іх чарам. Гэтыя вочы як бы вышукваюць адваротны, смешны бок рэчаў, а сур'ёзнае да галавы не прымаюць. Пра Грышавага бацьку — высокага, маўклівага — ходзяць чуткі, што некалі ён быў канакрадам. Ніколі не цвіце ўсмешка на рабым, хмурым твары старога Найдзёніка: цвярозы, і нават п'яны,— а гэта бывае часцяком,— ён носіць у сабе злосць.

— «Тры танкісты выпілі па трыста, закусілі горкім табаком...»,— заліваючыся, працягвае Грыша.

Тут жа пачынаецца новы спектакль, і ні Лобік, ні Міця ўтрымацца ад смеху не могуць. Грыша ловіць ката, учыняе яму допыт.

— Кот Мікіта, адказвайце перад судом за садзеяныя злачынствы!

Кот, вырываючыся, дзярэ лапамі выцвілую Грышаву сарочку, выгінае спіну, пранізліва мяўкае.

— Кот Мікіта, чаму не паступілі ў паліцыю? Хто за вас будзе ахоўваць мірнае насельніцтва ад лясных бандытаў? І на работу ваапчэ не пайшлі. Адлежваецеся на печы. Адольф Гітлер прынёс свабоду, а вы — на печы... Добра. Прышыем к дзелу...

Лобік выгуквае нешта бясслоўнае — гаварыць ад смеху не можа.

— Цяпер паглядзім на ваш маральны твар, кот Мікіта. З кошкай па прозвішчу Маўра сажыцельствавалі? Колькі кацянят нарадзілася? Восем. Аліментаў не плацілі. Чаму пераклалі клопаты па выхаванню дзяцей на плечы слабай жанчыны?...

Кот вырваўся і — у падпечча. Хвост трубой, поўсць старчаком.

Міця развітваецца. Дзень, калі не было смеху — прапаў, гаворыць Заратустра. Прапаў і гэты, калі смяяліся да слёз...

II

У фінаддзел завітвае невысокі, шыракаплечы хлопец у шэрым з грубага матэрыялу касцюме і пярэстым, завязаным тоўстым вузлом гальштуку. Трымаецца горда, незалежна, і яго непадобнасць на другіх кідаецца ў вочы.

Аднойчы, калі ў абедзенны перапынак Міця сядзеў у пакоі адзін, хлопец падышоў да яго, працягнуў для прывітання руку.

— Віктар Цыбулька. Бухгалтар піляцицкага лясніцтва.

Яны выйшлі ў парк, селі на лаўку. Знаёмства для Міці цікавае: да вайны Віктар вучыўся ў Мінску, скончыў першы курс пединстытута. Ён старэй за Міцю толькі на два гады, а як бы належыць да зусім другога свету — вучыўся на літаратурным факультэце, жыў у вялікім горадзе. Хлопцы так захапіліся гаворкаю, што не заўважылі, як скончыўся рабочы дзень і наступіў надвячорак.

— Я пішу вершы,— прызнаўся Цыбулька.

Ён і сапраўды падобны на паэта: высокі лоб, прыгожыя шэрыя вочы пад доўгімі вейкамі, і твар досыць прыгожы — яго толькі крыху псуе залішне кірпаты нос.

— Ты настаўніка Вадэйку ведаў? — спытаў Міця.

— Ён мяне вучыў. Дзівак. Займаўся глупствам, і немцы расстралялі...

Цыбулькавы словы непрыемна ўразілі. У душы варухнулася непрыхільнасць да нядаўняга студэнта, але Міця адагнаў нядобрае пачуццё. Хто з першага разу стане раскрывацца перад незнаёмым чалавекам?

Назаўтра Віктар запрасіў да сябе. З работы Міця сышоў ахвотна: так робіць не адзін ён, ніхто за гэтым асабліва не прыглядвае. Кантора лясніцтва ў прыватным доме з жоўтымі аканіцамі, высокім ганкам і нават зашклёнай верандай. Такіх гарадскога тыпу дамоў у мястэчку не шмат.

З асаблівым пачуццём прыйшоў Міця ў зялёны завулак, дзе размешчана лясніцтва. Тут жыве Сюзана, на другім канцы завулка, а сад, у якім памятнай летняй ноччу ён сядзеў з дзяўчынай, выходзіць левай стараной пад вокны канторы. Міця не рвецца да Сюзаны — між імі штосьці пралягло, раз'яднала, і трэба новы штуршок, каб вярнуць ранейшае. Цяпер Міця слабы, разгублены, а такі ён ісці да Сюзаны не хоча. І ўсё ж прыемна шчыміць у грудзях ад думкі, што тут, у завулку, ён кожнае хвіліны можа ўбачыць Сюзану.

У канторы абстаноўка небагатая — два абшарпаныя, залітыя чарнілам сталы, тры старасвецкія з абдзёртай на спінках скурай крэслы. Віктар высунуў шуфляду, паклаў перад Міцем на стол вялікую жаўтабокую антонаўку.

— Еш, яблыкаў хапае. Я іх рву, як сцямнее.

Міця зірнуў праз акно ў сад — яблыкі даўно паспелі, нават паспелі абабраць іх — сям-там жаўцее між пацямнелага, парудзелага лісця налітая сокам антонаўка.

Яшчэ з учарашняга дня ў Міці на вуснах пытанне: чаму лясніцтва з Піляціч пераехала ў мястэчка? Здаровы сэнс падказвае, што кантора павінна знаходзіцца там, дзе размешчаны лясныя ўладанні. А за трыццаць вёрст ад Піляціч навошта яна?

— Чаму вы тут, у мястэчку? — пытаецца Міця.

Віктар бянтэжыцца, моршчыцца, але адказвае жартам:

— Бліжэй да цывілізацыі. У вас тут культура. Хоць бы — кіно...

Нарэшце Віктар пераходзіць на сур'ёзны тон. Ляснічы Вочап не паладзіў з піляцицкім начальствам — Спаткаем і Князевым. Праўдзівей, не захацеў даваць хабары, якіх тыя вымагалі. Сам ляснічы не святы, куркуль не меншы, чым бургамістр воласці і начальнік паліцыі. Апроч усяго, мае добры нюх. Запахла смажаным у Піляцічах. Паліцаі знішчылі васемнаццаць чалавек, якія прыйшлі з Масквы, забілі сем мясцовых партызан, некалькі іх сем'яў. Цяпер калоцяцца самі. П'юць, самавольнічаюць. Князеў яшчэ зімой сватаў Цыбульку ў паліцыю. Выратаваўся ён тым, што паступіў у лясніцтва. А цяпер, каб не пераехаў разам з Вочапам у мястэчка, залыгалі б абавязкова.

— Многа партызан? — як бы ненарокам пытае Міця.

— Спачатку варушыліся. Разагналі гарнізон у Буйках, расстралялі пісара Аўчара, які вёз маладых у Германію. Цяпер не чуваць.

— Можа пайшлі ў другое месца?

— Магчыма...

Міця набіраецца рашучасці:

— А ты не думаў пайсці ў партызаны?

— Вось ты які! — шчыра здзіўляецца Цыбулька.— Пакуль што выключана, брацe мой. Дарагой цаной прыйшлося б заплаціць. Князеў бацькі, маці не пашкадуе. Я думаю, што можна і так быць чэсным чалавекам.

— Хіба ёсць сярэдзіна?
— Ніякай сярэдзіны. Калі пачалася вайна, мне было васемнаццаць гадоў. У армію не ўзялі. У паліцыю не пайшоў. Здолеў выкруціцца. Супраць савецкай улады нічога не раблю. Немцаў не люблю.
Увогуле Цыбулька — не благі хлопец. Шчыры, тарарыскі. Хіба Міця лепшы, каб ставіць сябе вышэй Цыбулькі? Сам нічога асаблівага не зрабіў і не робіць...
Віктар стаў чытаць свае вершы. У яго іх цэлы сшытак. Трымае сшытак у шуфлядзе канцылярскага стала. Вершы звонкія, з добрай рыфмай, але надзвычай сумныя, з зацемненым сэнсам, нават прасякнутыя нейкай суцэльнай нотай адчаю. Усе, як адзін, пра каханне.
Цыбулькавы вершы Міця раскрытыкаваў без літасці. Не ўмеў справіцца з уласнай самотай, адчаем, які трывала сядзеў у душы многа дзён, і за гэтае самае дакараў малазнаёмага хлопца.
Цыбулька — Міця нават здзівіўся — не пакрыўдзіўся. Адказаў з сумнай усмешкай:
— Не шанцуе мне ні ў паэзіі, ні ў каханні...
— Можна падумаць, што для цябе каханне самае галоўнае?
— А чым жа займацца ў такія клятыя дні? Табе прызнаюся. Вершы пра каханне — не больш, чым маскіроўка. Заўважыў — мова эзопава. Гэта мой дзённік. Сам перад сабою ў ім спавядаюся. Можа, некалі прыйдзецца ўспомніць.
— Вось яно што! — Міцю чамусьці стала смешна.— Ты, аказваецца, дыпламат...
— Ну, а якой зброяй магу змагацца? Толькі пяром. Горш, браце мой, што не шанцуе ў сапраўдным каханні. Спадабалася тут адна. Пахадзіў два вечары, не хіліцца. З вясковымі было прасцей. Ты, відаць, ведаеш яе. Вучылася ў школе. Завуць Сюзана...
— Сюзана!? — Міця не здолеў схаваць разгубленасці, пачырванеў.— Чаму ж, ведаю...
Цыбулька паглядзеў на яго пранікліва.
— Слухай, ці не твая гэта дзяўчына? Не такая я свіння, каб адбіваць у таварыша. Толькі скажы чэсна?
— Мая, твая... Мне яна не прысягала...
— Ну, разумею. Даруй, браток. Дзяўчына, скажу табе, харошая. Я такім салаўём залліваўся, але дзела, бачу, ні ў зуб. Цяпер з ёю — рэхт...
За вокнамі — прыцемак. Выбраліся на вуліцу, трохі паблукалі.

III

Міця жыве нястрымнымі, няўрымслівымі пачуццямі. Адчувае — болей у мястэчку жыць не можа. Фінаддзел ненавісны. Амаль кожны дзень завітае Крамер, і заўсёды Міця ловіць на сабе яго дапытлівы, насцярожаны позірк. Як бы задае бургамістр гэтым позіркам нямое пытанне: «Як ты, хлопец? Выкінуў з галавы дурноту? Сядзі ціха, інакш...»
З Шурам і з Драгуном сувязі няма. Як у вадзе раставалі. Не падаюць ніякага знаку.
Міця робіць вывад, што цяпер, калі пашырылася партызанства, займацца патаемнымі справамі ў мястэчку стала намнога цяжэй. На ім усё-такі кляймо — арыштоўвалі. Прыглядваюць. Прыкідваюцца, што нічога не ведаюць, а на самай справе сочаць. Пачынаючы ад Пілеўскага і канчаючы сакратаркай.

У глыбіні душы тоіцца адчуванне, што ён, Міця, трапіў у такое становішча, у якім летам апынуўся Сяргей. Таксама не знаходзіў сабе месца. Гэта згубіла. Таму Міця новых знаёмстваў не заводзіць, у размовы ў фінаддзеле не ўступае.
Сюзану Міця выкіне з душы. Калі ёй цікавыя залёты Цыбулькі, няхай шпацыруе. Раней Галемба быў, цяпер самадзейны паэт-бухгалтар, які піша туманныя вершы. У Міці свая дарога.
Зрэшты, тут сабралася ў горкі клубок усё. Яшчэ там, у турме, пасялілася ў Міцевай душы шчымлівае пачуццё нязгоды. Немцы глядзяць на чалавека, як на жывёлу. Ім нічога не каштуе знішчыць сотню, нават тысячу людзей. То хіба можна з гэтым мірыцца?
Жыць проста так, робячы выгляд, што нічога асаблівага не адбываецца, Міця не можа. Такое жыццё прыніжае. Чалавек не можа толькі есці, піць, дыхаць паветрам. Патрэбна яшчэ свабода.
Горш за ўсё, што на фронце ў немцаў поспехі. Але гэта нічога не мяняе. Жыць пры парадках, якія завялі фашысты, нельга. Лепш смерць, чым такое жыццё. Але паміраць па-дурному не варта. Трэба што-небудзь рабіць. Інакш будзеш ненавідзець самога сябе.
Маці адчувае Міцеў настрой, трывожыцца. Кожную раніцу шкварыць яечню (меншыя ядуць бульбу з кіслым малаком), падсоўвае непачаты збанок.
Аднойчы Міця сказаў:
— Паеду ў камандзіроўку. Цяпер, мама, многа партызан. Калі іх сустрэну, не бойся. Чуткам не вер...
Маці заплакала:
— Бацькі няма, цяпер ты збіраешся... Як жа я з малымі? Немцы хіба даруюць...
Міця паглядзеў у зацягнутыя слязой васількова вочы.
— Мама, вас не падвяду. Не бойцеся...
Вечарам Міця пабыў у Лобіка, папярэдзіў. Да Міколы наважыў завітаць па дарозе. Камандзіроўка выпісана ў Сівалобы — адтуль не паступілі падворныя спісы для налічэння страхоўкі, а шлях да Сівалобаў ідзе па галоўнай вуліцы мястэчка, у канцы якой і жыве Мікола.
Паводзіць сябе Мікола дзіўна. Ратуючыся ад паліцэйскага віжавання, падаўся ў дзякі. Пра магутны Міколаў голас па мястэчку ходзяць анекдоты.
Міцю здаецца, што ў царкве Мікола не толькі з-за Гвазда. Відаць, таксама надламіўся. Шукае, як залячыць рану.
Міколаў двор шчыльна атулены грушамі-дзічкамі. Якраз цяпер даспяваюць — дробнымі, жоўтымі грушамі ўсеян увесь дол. Хлявы, забудова двара — старасвецкія, і толькі адна хата, крытая дранкай, мае болей-меней сучасны выгляд.
Дома Міколы няма. Маці, шчыльна захутаная хусткай-канаплянкай (відаць, зубы баляць), зірнула на Міцю са страхам у вачах.
Міця мінуў вуліцу, выбраўся на пясчаны пагорак. Стаіць на ім высокі, шырокі ў аснове дзеравяны маяк. Ніжніх лесвіц няма — расцягалі на дровы. На верхніх ярусах — густыя пераплёты коса пастаўленых клетак. Даўно, у дзяцінстве, калі яшчэ быў жывы дзед, Міця прыязджаў з ім сюды па снапы. Тады здавалася, што варта ўзабрацца на маяк і ўзяць у рукі качаргу — і дастанеш неба.
З пагорка ўсё відаць, як на далоні. Дальнія бярэзнікі ў мяккай жаўцізне. Тонкай смугой апавіты местачковыя ваколіцы. Яно такое вялікае, раскіданае, роднае паселішча, з зарослым купчастымі хвоямі курганом могільніка, дзе спачываюць дзяды, прадзеды, прашчу-

ры. Побач з могілкамі закінутая, з праломленым дахам будыніна мылаварні. Там, па чутках, расстрэльваюць ноччу.

Дабраўшыся да лесу, Міця шляхам не пайшоў, а звярнуў на бакавую, прасёлкавую дарогу, якая вядзе да вёскі Няхамава Слабада. Калі і сустрэнеш партызан, то хутчэй на глухой дарозе. План у Міці просты. Калі напаткае партызан, то дамовіцца, каб захапілі яго на людзях, у Сівалобах. Паліцыі там няма, і хіба цяжка лясным хлопцам зрабіць для Міці паслугу. Тады ў немцаў не будзе падстаў чапляцца да сям'і.

Міця нават думкі не дапускае, што партызаны яму не павераць, не згодзяцца з яго довадамі.

Прыціхлы, як бы засмучаны, стаіць асенні лес. На доле лёгкая замяць апалага лісця. Ля пеньчукоў, спарахнелых алешын — купкі апенькаў. Настойліва, наперабой ціньказюць сініцы.

Лясной дарогай Міця прайшоў вёрст шэсць. Нідзе ні чалавека. Бязлюдна ў лесе. Выбраўся на выкладзеную гранітнай брусчаткай шашу, павярнуў на ўсход, да Сівалобаў.

Фінансавага агента па прозвішчу Пілот адшукаў Міця надвячоркам. Вялізны, з конскімі сківіцамі мужчына носіць за плячамі вінтоўку, глядзіць з-пад ілба, злосна.

На Міцева запытанне наконт падворных спісаў груба адказаў:

— Забюракраціліся вы там у канцылярыях. Тыдзень назад адаслаў.

На камандзіроўцы сапраўдная пячатка фінаддзела, а гэта дае ўладу над Пілотам. Міця папрасіў:

— Уладкуйце мяне нанач.

Фінагент крытычна агледзеў шчуплую Міцеву фігуру.

— Хочаш — да маладзіцы завяду. Маладая. Цэлую ноч будзе абдымаць.

Ніколі ў жыцці Міця не трапляў у болей ганебнае становішча. Начаваць у маладзіцы адмовіўся, але фінагент завёў у прыгожы, з бляшаным дахам і пафарбаванымі аканіцамі дамок. Увішны, кульгавы гаспадар (гэта быў шасейны майстар) паставіў на стол вяндліны, місу нарэзаных памідораў, вялікую бутэльку самагонкі. Міця выпіў першую шклянку з неахвотай, а далей піў, колькі налівалі, чокаўся з фінагентам, гаспадаром. Заснуў за сталом, на дзеравянай канапе. Прачнуўся, калі ў вокны цадзіўся шэры світанак. Гаспадар пахаджваў па хаце, пасміхаўся ў вусы.

— Дзе Пілот?

— Дзе начуе — адзін бог святы ведае. Сёння — тут, заўтра — там.

Міця падзякаваў, шуснуў з хаты. Прысаромлены, панылы, вярнуўся ў мястэчка...

Пра свае прыгоды ў Сівалобах Міця адважыўся расказаць толькі Лобіку, а ў фінаддзеле бухгалтару Грымаку. Іван паблажліва ўсміхаўся, а Грымак, насупіўшы выцвілыя бровы, сказаў:

— З імі не звязвайся.

IV

У наступную камандзіроўку — у Грамы — Міця выбраўся з падатковым інспектарам Хібенкам, непасрэдным сваім начальнікам. Хібенка крочыць пружыніста, хутка. Міця за ім ледзьве паспявае. На сустрэчу з партызанамі ён цяпер не спадзяецца. Проста хочацца пабачыць вёску, пра якую расказваў Мікола.

Цёплая трымаецца восень. Суха, ціха. Да Грамоў дабраліся за дзве гадзіны.

Грамы — досыць вялікая вёска, якая стаіць блізка ля чыгункі. За апошнімі хатамі пачынаецца насып, шчыльна атулены ляшчыннікам, які вярсты праз дзве прыводзіць да станцыйнага пасёлка, размешчанага ў лесе, між хвой. Здалёк пасёлак здаецца дачным. Акуратныя дамкі па абодва бакі чыгункі. Воласць якраз у пасёлку, у старым, запушчаным будынку з гонтавым чатырохскатным дахам.

Начавалі ў Хібенкавай цёткі, а назаўтра падаліся ў воласць, дзе падатковы інспектар мусіў праверыць вядзенне фінансавай гаспадаркі. Рэвізораў з раёна сустрэла пісар Паліна Варакса, чарнявая, незвычайна шустрая жанчына гадоў дваццаці пяці. Перад мужчынамі завіляла, замітусілася, напоўніўшы абшарпаны, з рудымі падцёкамі на сценах пакой бясконцым смехам і шчабятаннем. Калі падавала Хібенку паперы, як бы ненарокам нахілілася, казытнула валасамі шчаку рэвізора. Хібенка нахмурыўся і зацята заляскаў костачкамі лічыльнікаў.

Міця выйшаў на ганак, прысеў на пярыльцы. Зараз жа вылецела ўслед Паліна, не пытаючы дазволу, прымасцілася побач, штурхнула Міцева калена сваім...

Хлопцы знакаў увагі пісару не ўдзялілі, і Паліна імгненна знікла, пакінуўшы пад іх нагляд расчыненую шафу з усімі валаснымі дакументамі.

У кутку стаіць доўгая французская вінтоўка. Калі Хібенка, наляпаўшыся лічыльнікамі, выйшаў, Міця ўзяў вінтоўку ў рукі, адчыніў затвор. Патронаў няма. Такія ж доўгія вінтоўкі Міця бачыў у некаторых местачковых паліцаяў. Немцы аднекуль іх прывезлі.

У Грамах прабылі тры дні. К канцу трэцяга з двара ў пакой убегла пабялелая Паліна і пранізліва закрычала:

— Старасту забілі!

Хібенка кінуўся за пісаршай на двор, а Міця, ваўкавата агледзеўшыся, схапіў вінтоўку, адчыніў акно і шпурнуў у траву. Выскачыў на ганак, пастаяў. Лямант, крыкі па той бок чыгункі. Абышоўшы будынак воласці, яшчэ раз азірнуўся. Ніхто не сочыць. Але і схаваць вінтоўку некуды. Лес далекавата. Прызба засыпана кастрыцай. Стаў паспешліва разграбаць яе, паклаў вінтоўку, прысыпаў...

Начаваць не асталіся. Прыцемкам вярталіся ў мястэчка. Міцю распірала стоеная радасць. Партызаны расстралялі старасту Гнядка, таго самага, пра якога гаварыў яму хлопец у турме, прасіў адпомсціць. Дзіўныя здараюцца супадзенні. Шкада толькі, што не зусім дагледзелі партызаны. Прашылі Гнядка трыма кулямі, а жывы. Павезлі на фурманцы ў бальніцу, у мястэчка...

V

Маленькая перамога, а як многа прыносіць...

Украдзеная ў Грамах, у воласці, вінтоўка — пачатак Міцевага адраджэння. Як бы стала сплываць здранцвенне, у якім ён быў дагэтуль.

Хлопцы сустрэліся ў Аляксея Прымака. Ён — местачковец новы, па сутнасці. Прыехаў за год ці два да вайны, да гэтага жыў і вучыўся ў Дамачоўскім раёне. Бацька яго механік-самавук, відны, прыгожы мужчына. Шчуплы, чарнявы Аляксей зусім на яго не падобны. Да

вайны бацька працаваў у МТС, рамантаваў касілкі і малатарні. Быў у арміі, трапіў у палон, але шчасліва адтуль вырабіўся.

Паводзіць сябе Аляксееў бацька трохі незвычайна. Вечарам глянцуе шарсцяной анучкай боты, падшывае да камандзірскай гімнасцёркі новы падкаўнерык. Збіраецца на гульбішча, хоць за плячамі гадоў сорак з хвосцікам і дзеці дарослыя: Аляксею дзевятнаццаць, дачцы Ларысе — шаснаццаць.

Маці нізенькая, такая ж чарнавалосая, як сын, з мужам слова не скажа. А ўвогуле гаваркая, і голас адметны — нізкі, грудны, не гаворыць, а спявае.

У сям'і нарастае ціхі разрыў. Ды хлопцы, Аляксеевы дружбакі, на гэта не зважаюць. У хаце ёсць мандаліна, на якой даволі прыстойна трэнькаюць Аляксей і Плоткін, і жыве маладая дзяўчына, перад якой можна павыскаляцца.

У добрым месцы стаіць Аляксеева хата. На самым ускрайку вялікага кар'ера, вясной і восенню запоўненага вадой. З гліны, выбранай адсюль, злеплены, відаць, усе мястэчковыя печы. Насупраць Аляксеевага двара, праз кар'ер — станцыя. Кружок маладых таполяў перад службовым памяшканнем, дзе пад адным бляшаным дахам тэлеграф, пакой дзяжурнага, чакальная зала, білетная каса і буфет. Далей, наўзбочыне станцыйных пуцей, аграмадныя, у тры абхваты па камлю, таполі, гордасць станцыі, бо менавіта гэтымі незвычайнымі дрэвамі яна і звяртае на сябе ўвагу.

Наогул, месца, дзе жыве Аляксей, тапалінае царства. Побач будынкі лясной школы, і профшкольцы, якія разгортвалі сваю дзейнасць гадоў пятнаццаць назад, насадзілі дрэваў аж занадта, спаласаваўшы свой пляц уздоўж і ўпоперак тапалёвымі алеямі.

Суседства ў Прымака з пункту гледжання патайной дзейнасці, за аднаўленне якой дружбакі ўзяліся,— лепш не прыдумаеш. Побач праз вулачку асабняк, які займаюць паліцаі Кузьмянкі. Па другі бок хата паліцэйскага шпіка Гвазда. Хата належыць не самому Гвазду, а яго цесцю, які ў пачатку вайны выехаў. Цесць у эвакуацыі, а зяць шпікуе, і цяпер пра гэта ведаюць усе ў мястэчку.

Зборы ў Прымака, на думку хлопцаў, не могуць выклікаць падазрэння. Аляксей кожны вечар прагульваецца з дзяўчынай, паганяе маладосць бацька. А ў вачах паліцаяў Кузьмянкоў і Гвазда такая акалічнасць павінна быць надзейнай рэкамендацыяй. Апрача ўсяго, Аляксееў родзіч, малы, нізкаросла хлапчына, яшчэ з зімы паступіў у паліцыю.

Плоткін трэнькае на мандаліне. Мікола рагоча. Міца толькі што расказаў пра свае прыгоды ў Грамах.

— Трэба выбірацца з мястэчка,— гаворыць Міца,— інакш нічога не будзе.

— А як выберашся?

— Вельмі проста. Пайсці настаўнікам у вёску. Сувязь з сям'ёю рвецца...

На хвіліну ўсталёўваецца маўчанне.

— Я згодзен,— нечакана для ўсіх кажа Прымак.— Абрыдла сядзець у паліцэйскім кодле.

У Міколы сумны, панылы выгляд.

— Які з мяне партызан. З левай рукой не наваюеш...

— Будзеш сувязь трымаць,— угаворвае Міца.— Без сувязі не абыдземся. А ў мястэчка як да цябе паткнуцца?..

— Тады папрашуся ў Грамы,— адразу згаджаецца Мікола.— Там усё знаёмае.

Дамовіліся — пойдуць у настаўнікі Міца, Мікола, Аляксей. Павінны ўзяць, бо ў палавіне вёсак школы пустуюць.

Вясёлай, узбуджанай талакой вываліліся з Прымаковай хаты. У завулку сустрэлі Аляксеевага бацьку. Вяртаецца дадому рана і чамусьці не ў гуморы. Запыніў хлопцаў, загаварыў напаўголаса:

— Дурні вы! Збіраецеся, шэпчацеся. Скончыцца тым, што галовы паскручваеце. Чалавек не па сваёй волі нараджаецца на свет, а нарадзіўшыся, не хоча паміраць. А вы пятлі шукаеце...

Міца нерашуча пастукаў у дзверы і ўвайшоў у кабінет Крамера. Паклаў на стол аркушык паперы — заяву аб звальненні. Бургамістр паспешліва прачытаў, узняў на хлопца стомленыя вочы.

— Што гэта азначае?

— Папрасіўся настаўнікам. Фінансавую работу мала ведаю.

— Бяруць цябе?

— Бяруць.

— Ну, што ж...

Крамер размашыста і — як здалося Міцу — злосна напісаў на ражку заявы рэзалюцыю.

Загадчык аддзела школ Тумілоўскі штату не мае. Сядзіць адзін у пакойчыку, які саступіла яму кантора мясцовай прамысловасці, тая самая, якой падначальваюцца шаўцы, краўцы, гарбары і іншы люд з умелымі рукамі. Аднаго дамогся Тумілоўскі — тэлефона. Штодня звоніць у воласць, просіць дапамогі ў пашырэнні школьнай работы.

Учора быў Міца ў загадчыка аддзела школ. Той уважліва выслухаў, абяцаў паслаць у адну з вёсак пасля таго, як ён звольніцца з фінаддзела.

Сёння, як толькі Міца пераступіў парог, адчуў поўную перамену ў настроі Тумілоўскага. Адводзіць позірк, мармыча аб тым, што ў мястэчку няма вольных вакансій.

— Дык вы ж мне абяцалі ў вёску паслаць? — ставіць рубам пытанне Міца.

— Вы, Птах, толькі школьнік з незакончанай адукацыяй,— невядома на каго злуецца Тумілоўскі.— Вы не маеце права на настаўніцкую работу...

Міца прыкусіў язык: у Прымака такая ж адукацыя, а яго ўзялі. І Міколу ўзялі, туды якраз, куды прасіўся — у Грамы.

РАЗДЗЕЛ ШОСТЫ

I

У ваенныя гарадкі паблізу Прыпяці пачалі прыбываць часці нямецкай пяхотна-грэнадзёрскай дывізіі. Дывізію перакідвалі з Францыі, дзе яна ахоўвала непрыступны Атлантычны вал на лініі Гаўр — Шэрбург. Пасля Дзьепа, дзе саюзнікі паказалі сваю слабасць, можна было перакідаць. Канчаўся верасень, месяц нават у Расіі яшчэ цёплы.

Салдаты пад камандай унтэр-афіцэраў узмоцнена займаліся баявой падрыхтоўкай: капалі акопы поўнага профілю, білі па рухомых мішэнях з буйнакаліберных кулямётаў. Афіцэры наглядалі за ўсім

гэтым здалёк, хмурылі бровы. Францыя — не рускае балота з драўлянымі, неахайнымі вёскамі. Вечарам нуднае празябанне ў казарме — ні казіно, ні жанчын. Зрэшты, прыходзілася пакладацца на волю ўсявышняга — на свеце не ўсё ішло, як спадзяваліся. Хоць армія фюрара на Каўказе, на берагах мутэр-Волгі, але насоўваецца новая зіма, а канца вайны не відаць.

Неўзабаве стала вядома, што дывізію прыязджае правяраць інспектар генштаба. Афіцэры падцягнуліся, адчулі сур'ёзнае. Раніцай высокага госця, генерал-палкоўніка фон Якобі, сустракалі на аэрадроме афіцэрскім каравулам, экскорт «опель-капітанаў» і «бенцаў» расцягнуўся на кіламетр.

Ні камандзір дывізіі генерал-лейтэнант Вернер фон Швейдліц, ні высокі госць выгляду не падалі, што яны даўнія знаёмыя, сябры дзяцінства, а калі гаварыць дакладней — сваякі. Для фон Якобі дзень прайшоў у звычайных інспектарскіх турботах: праверка наяўнага саставу, боекамплектаў, размовы з афіцэрамі наконт баявога, маральнага духу падначаленых.

Вечарам камандзір дывізіі прывёў госця да сябе на кватэру. Генеральскі катэджык, нягледзячы на някідкі знешні выгляд, унутры зусім утульны, калі мець на ўвазе магчымасці тутэйшага напаўазіяцкага жыцця. У вялікім пакоі з зашторанымі вокнамі гараць у высокіх кандэлябрах свечкі, на падлозе, па сценах — дываны. Фон Швейдліц заўсёды любіў шык, утульнасць. Фон Якобі гэта ведае. Маладому ад'ютанту з яфрэйтарам-дзеншчыкам дазволілі паставіць каньяк, сярэбраны чайнік з кофе і адразу адаслалі.

— Сэрвіс, дарагі Вернер,— сказаў фон Якобі.— Дай я цябе абдыму і пацалую.

— Рад цябе бачыць, мілы Іоахім. Калі я пачуў, што прыедзеш ты, не паверыў вушам.

— Я даўно хацеў цябе бачыць. У нашым мітуслівым свеце...

Генералы — абодва сіваватыя, падобныя нават фігурамі: высокія, стройныя — абняліся.

— Нашу ў сэрцы тугу па нашым Отта...

Отта — палкоўнік, лётчык, брат фон Якобі. Летась яго збілі над Мажайскам.

Іоахім прыклаў беласнежную хусцінку да вачэй.

— Прыношу і табе спачуванне, мой дарагі. Твой боль яшчэ цяжэйшы. Ніколі не забуду свайго хрэсніка, а твайго сына Рудольфа-Хрысціяна і твайго зяця Гюнтара. Адышлі ад нас у росквіце маладосці...

Швейдліц насупіўся, хвіліну памаўчаў. Сына Рудольфа-Хрысціяна, лейтэнанта-танкіста, атруцілі ў Грэцыі партызаны, а зяць памёр у шпіталі ад іспанкі.

— Як здароўе фрау фон Швейдліц?

— Дзякую. Па ваенным часе — не так дрэнна. Нягледзячы на нашы сямейныя страты, па-ранейшаму нястомная. Усё той жа саюз нямецкіх жанчын...

— Так, сёння нашы Кунігунды ваююць нараўне з Зігфрыдамі.

— Як сястра Марыя-Луіза? — спытаў у сваю чаргу фон Швейдліц.

— Яна ў апазіцыі да ўсіх нашых з вамі клопатаў. Служыць аднаму пану богу. Замольвае нашы грахі.

Генералы выпілі каньяку, кофе, ледзь-ледзь закусілі, маючы на ўвазе, што вячэру трэба аддаваць ворагу. Фон Якобі, зняўшы мундзір і павесіўшы яго на плечыкі, прылёг на канапку, закрыў бледнаватыя, з сінімі пражылкамі, павекі. Вернер узяў раскладны стульчык, сеў пры ім.

— Скажы што-небудзь, Іоахім,— папрасіў ціха. — Наша фамільная гордасць — ты...

Швагер раскрыў павекі, усміхнуўся.

— Ад'ютанты, дзеншчыкі ў наш час служаць звычайна не толькі сваім генералам...

Швейдліц намёк зразумеў, пружыніста выйшаў з пакоя. Вярнуўся хвілін праз дзесяць, стомлена выцягнуў ногі.

— Хіба якая-небудзь адская сістэма, Іоахім? А так — усё ў норме,— працягнуўшы руку, Швейдліц уключыў прыёмнік, знайшоў музыку.

— Няшчасная Германія...— ціха сказаў фон Якобі.— Народ, пасланы ўсявышнім уладарыць і — ператвораны гісторыяй у пасынка... Мы, немцы, трымаемся толькі на духу супраціўлення...

— Не разумею цябе, Іоахім. Гавары прасцей.

— Прасцей нельга, дарагі. І гэтую вайну Германія не выйграе. Ва ўсякім выпадку, у тых межах, у якіх уяўлялася год назад.

— Па-мойму, Іоахім, справа горш, чым ты кажаш. Я думаў, вам, з вашае вышкі, відней. Але і мы бачым. Сталінград, Каўказ... гучыць у зводках прыгожа. Камунікацыі расцягнуты, флангі пад ударам. Пры зацяжной вайне такія рэчы немагчымы...

— Вайну, Вернер, мы прайгралі яшчэ летась,— стомлена прамовіў фон Якобі.— І Прыпяць, ля якой ты стаіш, адыграла ў кампаніі не апошнюю ролю. Хачу напісаць пра гэта кнігу. Вядома, не цяпер. Цяпер можна страціць галаву. Таму і папрасіўся сюды, да цябе.

— Як цябе разумець, Іоахім?

— Вельмі проста. Наш самы разумны ў свеце генеральны штаб праблему прыпяцкіх балот не рашыў. Успомні, што атрымалася на пачатку кампаніі. Група армій «Цэнтр» захапіла Смаленск, нацэлілася на Маскву. Арміі групы «Поўдзень» таўкліся ў гэты час пад Кіевам. Флангі аголены, як цяпер пад Сталінградам. А матэрыяльная, так сказаць, прычына — прыпяцкія балоты, якія раздзялілі франты. Фюрар збаяўся стаць ценем Напалеона. Ідэаліст раптам стаў матэрыялістам. Рвануўся на данецкі вугаль, на рускую прамысловасць...

— Ты маеш на ўвазе прыпыненне дзеяння арміі Гудэрыяна, другой і чацвёртай палявых армій? Думаеш, маглі б узяць Маскву, каб летам пачалі наступленне ад Смаленска?

— Гэтае самае, Вернер. Не вырашыўшы праблему Прыпяці, вайну з сучаснай Расіяй пачынаць нельга. Прыпяць раздзяляе франты...

Размову дакончыць не ўдалося. Далікатна пастукаўшы, увайшоў ад'ютант, далажыў, што высокага госця выклікае да тэлефона Берлін.

II

Свет заснаваў на шаленстве. Аўгуст Эрнэставіч не можа вярнуць сабе раўнавагі пасля той абразы, якая звалілася на яго галаву па міласці жончыных сясцёр. Шалавы, вярціхвосткі! Не паспелі прыехаць, усталявацца, як пацягнула на непатрэбства!.. Ну, няхай малодшая — тая прыгажэй, дзяцей хоць не мае. Дык і старэйшая туды ж — зморшчаная, глянуць брыдка, а прыспічыла...

Не мінула двух месяцаў, як жончыны сёстры прыкруціліся ў мястэчка, пад яго, бургамістрава крылца, а ўжо абедзве выскачылі замуж. Жаніхі, можна сказаць, імгненна аб'явіліся. Браты Кузьмянкі. Старэйшы — да старэйшай, малодшы — да малодшай...

Аўгуст Эрнэставіч угаворваў сваячак, сароміў, асабліва старэйшую: пабойся бога, дзеці ў цябе, муж з вайны вернецца,— дзе там!..
Гарой за сясцёр стала жонка:
— Перастань, Аўгуст!.. Кожнаму хочацца трошкі шчасця...
Упершыню ў жыцці ў яго, крамеравай, сям'і вынік грубы, дзікі скандал. Нічога не памагло. Два вяселлі згулялі на адным тыдні.
Кузьмянкі — сволачы. Кулачугі з заграбушчымі рукамі. Нездарма бальшавікі высылалі сямейку пад Котлас. Не паспелі пажаніцца — папісаліся ў фольксдойчы. Жонкі-немкі памаглі. Ведалі, шалудзівыя сабакі, на што нацэльваюцца.
За сцяной — залівісты смех. Малодшая, Аня, зноў жыве ў бургамістравым доме. Прыехаў муж, адшукаў-такі жонку. З адной пасцелі перабегла ў другую. Гэта і ёсць яго, Крамерава, ганьба. Сказала мужу, што пакваліласа на другога, ці не сказала, а яму, бургамістру, сорамна людзям на вочы паказацца. Усе ж ведаюць. Ён як у ваду глядзеў. Але хто яго слухае... Малодшы Кузьмянок усё адно задаволены — у немцах ходзіць.
Прыкметы шаленства, гнілой цвілі, якая хоча выдаць сябе за кветкі, бургамістр бачыць на кожным кроку. Начальнікі, паліцаі без просыпу п'юць. Як перад сканчэннем свету. Ніхто за дабро дабром не плаціць. Узяць хоць бы гэтага хлопца з фінаддзела. Выбавіў ад смерці, даў работу. Воўкам глядзеў усё адно. Ні разу чэсна не зірнуў у вочы. Яўна рваўся ў лес. Ён, бургамістр, разгадаў яго намер, пазваніў Тумілоўскаму. Настаўніцтва па-за межамі мястэчка — толькі прыклёп...
У пакоі — не заўважыў, калі — з'явілася жонка. Выгляд вінаваты, збянтэжаны. Сама адчувае, што з вяселляў атрымалася брыда.
— Аўгуст, да цябе млынар прыйшоў.
У Крамера спуджанай птушкай забілася сэрца.
— Заві.
Забела прысеў на ўскраек крэсла. Шапку з пераламаным казырком паклаў на калені.
— Юрэйку з дзіцём да Дзенісевіча прыладзіў. Да таго, каторы пякарняй загадваў. Не было сілы далей дзяржаць...
Аўгуст Эрнэставіч прыклаў палец да губ, на большы гук павярнуў рычажок прыёмніка.
— Паліцэйскія, хай на іх немач, у мой двор, як ганяя...— больш упэўнена загудзеў Забела.— Мукі дай, гарэлкі дай. Нап'юцца — на двор выходзяць. Не дай бог, агледзелі б...
Крамер задумаўся. Дзенісевіча ўспамінае, як люцейшага ворага. Яго ўсватаў у бургамістры, сам стаіць збоку, пасміхаецца. Тады, зімой, не стрымаўся — усыпалі загадчыку пякарні гарачых па яго, бургамістравай, міласці. Цяпер нябачная вяровачка звязала з нядаўнім ворагам. За дабро трэба плаціць дабром. І выходзіць, добрай меркай — за зло...

РАЗДЗЕЛ СЁМЫ

I

Гразь. Макрата. Хлюпота. Цёплая восень кончылася па «пакровах». Доўгая калона расцягнулася па дарозе. Ідуць хто як, дыстанцыі не захоўваюць. Пасярэдзіне тры мабілізаваныя фурманкі, на іх параненыя.

Чаравікі ў Шуры распаўзліся да звання, з правага вылез, цялёпкае па гразі ражок чорнай анучы. Багдановіч — ён плюхае поруч — болей прадбачлівы: свае перавязаў кавалкамі чырвонага нямецкага кабелю.
— Гарохавічы возьмем штурмам,— узбуджана гаворыць Алесь, павярнуўшы да Шуры сіні, азызлы твар.— Пераабуемся, пераадзенемся. У такой апранасе, як у нас, не наваюеш.
Гарохавічы дзесьці блізка. Шура ўспамінае, што ў пошуках зброі зімой рабілі туды вандроўку Сяргей з Вілюгам. Чым бліжэй да Гарохавіч, малюнак прыроды болей панылы, аднастайны. Буйкі, Азяркі, Прудок, Малкавічы — вялікія вёскі, двароў па сто і болей, праміналі ўчора. Цяпер пайшла адна драбната. На пясчаных пагорках сярод хмызнякоў туляцца купкі пачарнелых ад дажджу хатак з падслепаватымі вокнамі. На агародах — толькі грушы-дзічкі. Поле пясчанае, малаўрадлівае.
Паперадзе Шуры — кампанія, якая заўсёды трымаецца неразлучна. Двое тых, каго хацелі расстраляць ля смалакурні, калі адступалі ад Журавіч, і трое незнаёмых у цёплых ватоўках — сярод іх кірпаносая, з худым бледным тварам дзяўчына. Да маўклівай, адасобленай групы прыбіўся дэсантнік Фурман і вялізны, як дуб, хлапчына па прозвішчу Багдан. Ён тарабаніць за плячамі пафарбаваную ў цёмназялёны колер драўляную скрынку.
— Дэсантнікі... — падміргвае Алесь.— Нядаўна ў Маскве былі. Скінулі на парашутах.
У Шуры да дэсантнікаў вострая цікавасць, але падступіцца да іх нельга. На тварах у іх — пячаць зацятасці.
Па калоне зычная, шматгалосая каманда:
— Перакур!
Разбрыліся па нізкіх альховых кусціках, прыляглі на макраваты, укрыты чэзлай травою дол. Наперадзе, за голымі бярозавымі прысадамі, вялікае паселішча.
Перакур зацягнуўся гадзіны на тры. Нарэшце — доўгачаканая каманда:
— Рассыпацца ў ланцуг!.. Інтэрвал — два метры...
Ішлі па прыбітым дажджом пясчаным полі. Засеяная азімінай ралля чаргавалася з пожняй, бульбянішчам. Уся зямля на вузкіх шнурках-палосках.
Перад вясковымі прысадамі пачулася некалькі стрэлаў. На мокрую, асклізлую пожню клаліся неахвотна. Некаторыя толькі прыселі на кукішкі.
Стрэлаў болей не было. Падняліся, пайшлі да прысадаў.
Гарохавічы — сяло вялікае, стаіць пры чыгунцы. Тут ільнозавод — узбоч пуцей доўгія, з новага цёсу склады. Высокая бляшаная труба з дратамі-адводамі паказвае на месцазнаходжанне паравога млына. Дзіўна, што паліцыя, не прыняўшы бой, разбеглася. Але такое насцярожвае.
Партызаны паспешліва шнуруюць па дварах...
Выскачыўшы з агародаў на бязлюдную пясчаную вуліцу, Шура з Багдановічам напаткалі дзядка ў шапцы-аблавушцы, у разлезлых, падшытых рамянём валёнках. Стаіць пад вярбой, моргае слязлівымі вачамі.
— Дзед, дзе паліцай жыве?
Стары на слых тугаваты.
Прыставіў далонь да зарослага знутры чорным пухам вуха, перапытаў:
— Што кажаце, дзеткі?

— Паліцай дзе жыве? — грымнуў Багдановіч у самае чорнае вуха.
Дзядок прыкметна пажвавеў.
— Вунь там, дом пад бляхай. Сепаратар жыве. Малако немцам збірае.
Рынулі ў агароджаны добрымі дошкамі двор, узбеглі на новы высокі ганак. У пярэдняй палавіне хаты дзве жанчыны з перапалоханымі, пабялелымі тварамі.
— Дзе гаспадар?
— Хворы ён. Не чапайце, дзеля Хрыста...
У другой, чыстай палавіне — фікусы аж пад столь — на ляжанцы накрыты кажухом мужчына.
— Ну, уставай, Сепаратар...
Мужчына вяла падняўся, спусціў з ляжанкі босыя ногі. Твар белы, безвалосы, без крывінкі. Нібы год прасядзеў чалавек у пограбе.
— Вось што,— нахмурыўшы выцвілыя бровы, пачаў Багдановіч.— На першы раз даруем. Калі будзеш далей збіраць малако — да сценкі. Зразумеў? І хвароба не паможа. А цяпер дай нам на ногі і адзецца. Ты ж на немцаў не дарма робіш?..
На малочна-белым твары — адзнакі жыцця. Адна з жанчын прысела, выкінула з-пад ложка на сярэдзіну пакоя пару яшчэ добрых вайсковых ботаў.
— Маня, мае чаравікі аддай...
Жанчына кінула на гаспадара нядобры позірк. Выйшла ў пярэдні пакой, прынесла чаравікі. Нямецкія, салдацкія. З жалезнымі набойкамі на насках і абцасах.
Багдановіч, бачачы няўдзячнасць гаспадароў, далей распараджаўся сам. Зняў перавязаныя дротам апоркі, нацягнуў боты. Шуру кінуў чаравікі. Нязвыкла грукаючы па падлозе, падышоў да шафы. Там, распятае на вешалцы, вісела скуранае камандзірскае паліто.
— Ты, скаціна!..— твар Багдановіча наліваецца крывёю.— Нашага прадаў? Адкуль ваенная маёмасць?..
— Ды не, хлопцы. Тут жа фронт стаяў. Проста купіў. Усе куплялі...
— Давай кажух, сволач...
Шура нацягнуў на плечы цёплы яшчэ ад чужога цела (ці ад грубкі) кажух.
— А цяпер запомні, рыла: мы ў цябе ўзялі адзін кажух. Табе на печы можна без штаноў. Астатняе ты награбіў. Забралі награбленае...
Выскачылі на вуліцу. Сцелючы у неба чорным дымам, палаюць ільняныя сховішчы. Калі такі дым, значыць, не пустыя яны...

II

За Гарохавічамі пачынаецца Дамачоўскі раён. Чыгунка з Гарбылёў да прыдняпроўскага гарадка як бы служыць натуральнай граніцай. У адрозненне ад той, якая звязвае Гомель з Брэстам, яна ахоўваецца немцамі слаба.
Бондар сеў на фурманку. Глуха ные прастрэленая рука. Медсястра прамыла рану моцнай самагонкай, перавязала бінтам — боль усё адно не сціхае.
Нізкае, шэрае вісіць неба. Калона ідзе пералескамі, глухімі прасёлкавымі дарогамі, абмінаючы вялікія вёскі, у якіх могуць быць гарнізоны. Разведка шнырыць наперадзе.
Характар мясцовасці той жа, што на стыку Гарбылёўскага і Бацькавіцкага раёнаў. Пяскі і пяскі. Мінулі вёсачку — стаіць на пясчаным касагоры. Вербы на вуліцы, чорнае, намоклае дзерава хат.
У голым бярозавым гайку зрабілі прывал. Праз паўгадзіны Гервась з двума разведчыкамі прывялі высокага панылага хлопца ў чорным плашчы.
— Паліцай,— коратка далажыў Гервась.— Вінтоўку адабралі.
Хлопец не можа ўняць дрыжыкаў. Шэрыя вочы нібы прысыпаны попелам — патухлі.
— Адкуль? — спытаў Бондар.
— З Піляціч,— у палоннага заплятаецца язык.
— Сачыў за намі?
— Не.
— Чаму тут аціраўся?
— Князеў пасылаў па бабіт. У Дамачова.
— Навошта бабіт?
— Хочуць млын пусціць.
— Ваша паліцыя разбіла маскоўскі атрад? — моршчачыся ад болю, спытаў Бондар (ненарокам варухнуў параненай рукой).
Хлопец заплакаў. Гаварыў — у горле штосьці булькала, ірвалася:
— Мяне сілай узялі... Тады, як акружылі парцізан... не быў... Нідзе не быў...
— Чаму ў паліцыі служыш, сволач?
— Паёк...— паліцай захліпаўся ад рыданняў.
Бондар нецярпліва махнуў левай, здаровай, рукой...
Паліцая павялі.
З хвіліну Бондар паходжваў каля фурманкі, моршчыў твар. Убачыў Шуру Гарнака, падазваў да сябе.
— Дагані Гервася... Скажы, каб гэтага пусцілі... Чорт яго бяры...
Як толькі Гарнак пабег на ўскрай бярэзніку, куды павялі паліцая, Бондар адчуў палёгку.
Рашэнне пусціць прыйшло нечакана і як бы выбавіла ад непрыемнай унутранай згрызоты. Няхай жыве, можа яшчэ адумаецца.
Пад вечар, калі мінулі паласу пералескаў, шэрых, высахлых балацявін, пяскоў і ўбіліся ў густое чарналессе, адразу сталася дзве прыгоды.
Бакавая разведка прывяла шэсць маладых хлопцаў.
— Хочуць да нас,— сказаў Камар, які разам з некалькімі партызанамі суправаджаў прышэльцаў.
Хлопцы — маладыя, як на падбор. Апрануты па-зімоваму: у паліто, ватоўкі, кажушкі. Адзін у чыгуначным чорным шынялі. Вінтоўкі няма ні ў аднаго.
— Адкуль? — спытаў Бондар.
— З Гарохавіч,— адказаў за ўсіх шыракаплечы, у чыгуначным шынялі дзяцюк.— Назаўтра ўслед за вамі выйшлі. Паліцыя разбеглася... Дома скажуць, калі што якое, што сілай вы забралі.
— Чым займаліся ў Гарохавічах?
Дзяцюк сумеўся.
— Я на чыгунцы рабіў. Васіль і Сямён,— хлопец паказаў на двух таварышаў,— былі са мной. Падпольная група...
— Падпольшчыкі — добра,— Бондар усміхнуўся.— Толькі дзе ваша зброя, падпольшчыкі?
— Здабудзем у баі! — выгукнуў хлопец, чырванеючы.
Вечарам між бяроз і вольхаў запалалі вогнішчы. Упоцемку ўжо Іван Гусоўскі (у налёце на Гарохавічы ён не ўдзельнічаў, пасля бою на шашы адпрасіўся пабачыць цётку) прыбрыў у лес, прывёў з сабой

дзіўнага, нехлямяжага на першы позірк чалавека. У яго шырокі твар, вялікі сізы нос, на нагах валёнкі ў вялізных з чырвонай гумы бахілах, на вялікай, як цэбар, галаве самаробная, з зайцавай шкуркі шапка-рэшата.

— Доктара даставіў, таварыш камандзір,— далажыў Гусоўскі.— Спецыяльна хадзіў. Два дні ўгаворваў.

— Я сам захацеў,— загаварыў чалавек з трошкі адметным, непадобным на мясцовае вымаўленнем.— Ёсць чэх. Не доктар, а фельчар, жыву тут з той вайны. Мой сын у Ліцвінцы. Думае так, як вы. Хоча ў партызаны. А я партызанам быць не павінен. Маю пяцьдзесят пяць рокаў...

— Дык чаму ж прыйшоў, бацька? — падымаючыся ад вогнішча, спытаў Бондар.

— Ён сказаў,— фельчар тыцнуў пальцам у грудзі Гусоўскаму,— што тут параненыя. Буду ў вас, калі будзеце пускаць да жонкі. Раз у месяц. Жонцы трэба харч — паўпуда мукі, кілё сала. На месяц. Яшчэ трэба карова. Немцы нашу забралі. Мяне трэба вазіць на фурманцы. Маю хворыя ногі. Іначай пайду дадому. Сваё адваяваў...

Гучны, разлеглы выбух рогату. Доктара абступілі, разглядваюць, як дзіва. Яшчэ праз хвіліну кружок расступаецца — з колішнім земляком (нехта паспеў перадаць) прыйшлі знаёміцца славакі. Іх шасцёра, у атрадзе хутка месяц, з'явіліся адразу пасля таго, як гарбылёўцы няўдала спрабавалі спыніць нямецкі цягнік.

— Міхал Сліва,— славак гаворыць, каб разумелі ўсе.— Родам з Каханоўцаў, што каля Трэнчына. Не бойся, бацька. Тут, сярод партызан, маем чэска-славенская калёнія...

— Ёзэф Поймач,— называе сябе наступны.— З Кузьміцэ пад Тапальчанамі...

Стары ўшчэнт збянтэжаны. Хапае шырокім ротам паветра, мітусіцца, слова вымавіць не можа...

Яшчэ праз паўгадзіны славакі разам з расчырванелым, узрушаным фельчарам сядзяць каля вогнішча. Паспешлівая, трохі непрывычная напеўнасцю гаворка, роспыты, выгукі...

Пад поўнач, калі вогнішчы сталі прытухаць, са славацкага «стану» нясецца прыцішаная песня. Сумнаватая, працяжная, чымсьці падобная на мясцовыя песні:

Teče voda skokem
Kole našich oken,
Nemožu ju zastavit,
Roshnevala sem si švarneho synečka,
Nemožu ho udobrit...*

Славакі з чэхам Тыбульцам спяваюць і гавораць усю ноч. Цемень навокал густая, як дзёгаць. Адыдзіся ад вогнішча на тры крокі — нічога не ўбачыш.

III

Зямля Акцябрскага раёна, на якой партызанскія баі пачаліся яшчэ з лета сорак першага года, сустрэла гарбылёўскі атрад спаленымі вёскамі. Маўкліва праходзіла калона міма папялішчаў, пажарышчаў, зарослых за лета высокім бадыллем бур'яну. Сям-там на бязлюдным абсягу тырчаць закопчаныя каміны, калодзежныя жураўлі.

Ва ўцалелай вёсцы калону запыніла партызанская застава. Бондар,

* Цячэ вада скокам
Каля нашых вокан,
Не магу яе спыніць,
Разгневала сама свайго прыгожага сыночка,
Не магу яго задобрыць... (Чэшск.)

трымаючы руку на марлевай перавязі, пайшоў да каменданта, у вясковую хату з высокім ганкам, высвятляць абстаноўку.

Гарбылёўцы прыселі каля платоў, парканаў. Разглядвалі вёску. Немцаў, паліцаяў тут няма ды і не было, калі не лічыць карнай экспедыцыі, якая ўварвалася ў раён яшчэ на прадвесні. А знешне ўсё, як і ўсюды. Ля студні перамаўляюцца жанкі, паўзе па вуліцы воз з сенам. Нехта ў двары насупраць коле дровы, гучна гахаючы сякерай. Каб не людзі з патранташамі крыж-накрыж, якія гарцуюць на конях каля хаты, куды зайшоў камандзір, нават падумаць было б нельга, што вёска партызанская.

За паўгадзіны, пакуль Бондар быў у хаце, Шураў напарнік Багдановіч развітаўся са скураным паліто. Гервась з Камаром прынеслі зашмальцаваную ватоўку, працягнулі Алесю.

— Трэба камандзіра апрануць,— сказаў Камар.

Алесь у першую хвіліну нічога не зразумеў.

— Паглядзі, як тут камандзіры ходзяць. А наш у чым?..

Багдановіч болей не спрачаўся. Зняў паліто, аддаў Гервасю. Толькі два дні пафарсіў у ім.

Бондар выйшаў з хаты ў суправаджэнні незнаёмага чалавека ў кубанцы і скуранай тужурцы. Пастроіў атрад у шарэнгу па чацвёра.

— Пакуль адпачынак,— сказаў коратка.— Кватэры зоймем у Сасновіцы, каля Пціччы. Адсюль дзесяць кіламетраў. За сябе прызначаю Гервася. Паеду ў штаб...

Карпілаўка — партызанская сталіца — шчыльна атулена сасновымі барамі. Такой яе запомніў Бондар, калі ў пачатку мінулагодняй зімы прыходзіў на сувязь.

Бондара суправаджаюць ардынарац Валодзя Шлег (быў з ім і тады, у снежні), Праскураў, якому трэба ў штаб мінскіх партызан, і маўклівы капітан-разведчык з дзяўчынай-радысткай — нясуць рамантаваць рацыю.

Раённы цэнтр Акцябр складаецца з вёскі Карпілаўкі і пасёлка Рудобелкі, да якога прымыкаюць казармы-інтэрнаты спіртзавода. Як толькі выбіліся з сасняку і адкрыўся від на паселішча, Бондар жахнуўся. Карпілаўкі не было. Абгарэлыя каміны, груды цэглы — сляды пажару і руйнавання.

Штаб Вакуленкі ў Рудобелцы размяшчаўся ў доўгай абшарпанай будыніне. Бондара камандзір прыняў не адразу — быў заняты размовамі з прадстаўніком мінскага штаба. Ля казармаў былога спіртзавода — аседланыя коні, фурманкі, тоўпяцца пасыльныя з атрадаў і вёсак. Бондар з Валодзем адышліся ад будынкаў, прыселі на ўзбочыне канаўкі, перакусілі.

Хутка паклікаў Вакуленка. Пакойчык яго цесны, пракураны. За сталом незнаёмы стараваты чалавек з камандзірскай партупеяй паверх добра падагнанага да постаці кароткага кажушка. Сам Вакуленка — рослы, шыракаплечы, з ільвінай галавой, вялікім, нібы высечаным з кавалка граніту, тварам — пахаджвае з кута ў кут, хмурыць чорныя бровы.

— Прыбыў? — зірнуў на Бондара.— Малайчына, ведаю пра цябе ўсё. Давай за гэта пацалую...

Абняў Бондара і, дыхнуўшы ў твар моцным гарэлачным перагарам, тры разы пацалаваў у губы.

— Садзіся, расказвай...
Аднак слухаць Бондара не стаў і, заняты нейкім клопатам, зараз жа выскачыў за дзверы.
— Васільеў,— прадставіўся чалавек у кажушку.— Састаю пры мінскім штабе.
Бондар назваў сябе.
— Прыемна сустрэць таварыша па бядзе. Я быў начальнікам штаба дывізіі. Акружэнец. У партызанах з лета мінулага года.
З далейшай размовы высветлілася, што Васільеў быў прапаршчыкам яшчэ ў імперыялістычную вайну, у грамадзянскую — камандаваў ротай, батальёнам, у пачатку трыццатых гадоў скончыў Акадэмію генеральнага штаба.
— Што вам уяўляецца асноўнай задачай партызанскай барацьбы?— спытаў Васільеў.
— Шкодзіць немцам. Мы ў асноўным дзейнічалі на чыгунцы.
— Вялікі поспех?
— Дванаццаць эшалонаў. Хоць цалкам скінуты пад адхон не ўсе.
— Падзяляю ваш погляд. Свабоднай зоны ў вашых раёнах няма?
— Няма.
— Думаю, што развіццё падзей прывядзе да гэтага. Хоць, з другога боку, партызаны не ў сілах абараніць мірнае насельніцтва. Акцябрскі, Любанскі раёны — выключэнне. Яны далекавата ад камунікацый.
Рашуча ўвайшоў Вакуленка, кінуў з парога:
— Слухай, Бондар, доўга будзеце драпаць ад паліцаяў? Пара разганяць асіныя гнёзды.
— Тонкая кішка, Адам Рыгоравіч. У атрадзе — сто шэсцьдзесят тры чалавекі. Разам з параненымі.
— Не забывай, палез угору дамачоўскі атрад. Камандзіра і камісара мы туды падаслалі. А то чуць не разбегліся. Шэлег, як выявілася, быў анучай. Праз гэта загінуў.
— Да мяне ў атрад прасіліся дамачоўцы,— сказаў Бондар.— Я падумаў, што так будзе нягожа.
— Правільна зрабіў. У кожным раёне павінен быць свой атрад. У нас іх, ведаеш, колькі? — Вакуленка задаволена рагатнуў.— Чатырнаццаць атрадаў, браце ты мой. Паспрабуй імі пакіраваць!.. У кожнага камандзіра свой нораў.
— Дзіўна. Такая сіла, а ў Ламавічах — паліцэйскі гарнізон...— падкалоў Бондар.— Няўжо не можаце справіцца? Мы з-за Ламавіч дваццаць вёрст кругу далі, каб да вас дабрацца.
Вакуленка насупіўся.
— Сувязь з Масквой пастаянная? — спытаў Бондар.
— Самалёты садзяцца. У Парэччы. Ты зайдзі на склад. Возьмеш кілаграмаў сорак толу.
Калі Бондар, развітаўшыся, выйшаў за дзверы, Вакуленка дагнаў яго на ганку, шапнуў:
— Мазгуем з палкоўнікам аперацыю. Мост на Пцічы... Толькі нікому ні гу-гу... Праз пару дзён вызавем на нараду.

IV

Непадалёку ад станцыі Пціч у мокрым, асеннім чарналессі збіраліся партызанскія сілы, якія павінны былі падарваць 135-метровы мост праз раку Пціч.
Гарбылёўскі атрад, зрабіўшы трыццацікіламетровы пераход, прыбыў сюды вечарам. Апошнія вёрсты адолелі ў чорнай, як дзёгаць, цемені. Лес кішыць народам. Паліць агонь забаронена, але светлякі цыгарак бліскаюць ледзь не пад кожным кустом.
Бондар, каб не збіцца, раз-пораз збочвае з дарогі, пытае:
— Які атрад?
— Гаркушы,— адказваюць з цемені.
— Міхнаўца...
— Вярыгі...
Атрад Вакуленкі, з якім гарбылёўцам загадана ўзаемадзейнічаць, знайшлі на ўскрайку лесу. Нягледзячы на забарону, стаіць між вольхаў і бяроз рознагалосая базарная гамана. Чуцён трэск — ломяць галіны, вецце, каб падаслаць на балоцісты дол, прылегчы.
З дарогі раскацісты голас:
— Атрад Бондара. Камандзіру да мяне!..
Бондар асцярожна, каб не наступіць на каго ў цемені, рушыў да дарогі. Той, хто выклікае, раз-пораз бліскае кішэнным ліхтарыкам. Каля яго шчыльны гурт. Чвякаючы па гразі, ссоўваючы мокрае голле, пайшлі між кустоў. Людзі ўсюды: то тут, то там успыхваюць агенькі цыгарак.
Праз чвэрць гадзіны падабраліся да хлява ці стадолы, што невыразна чарнее на ўзлессі. Калі рыпнулі дзвярыма, увайшлі, Бондар разгледзеў, што гэта не хлеў і не стадола, а лясная казарма — у такіх жылі некалі леснікі і аб'ездчыкі. Насупраць дзвярэй вялікая, абшарпаная печ. На дроце, падвешаным да столі, гарыць ліхтар «лятучая мыш». Вокны завешаны дзяругамі. Узбоч шэрых сцен, якія тонуць у паўзмроку, сядзяць і стаяць людзі.
Бондар стаіць за спіной роўнага яму па росту, шчуплаватага Сямёна Грынька (ён тут замяняе камандзіра Вакуленку), адчуваючы, як і ўсе, хто тут сабраўся, вострую напружанасць моманту. Аперацыя незвычайная. Нездарма тут, у лясной казарме-стадоле, чарнявы, невысокі сакратар рэспубліканскага камсамола, які прыляцеў з Масквы, сакратар Мінскага падпольнага абкома (іх Бондар бачыў на нарадзе ў Рудобелцы) і іншае высокае начальства, пра існаванне якога тут, на захопленай немцамі зямлі, ён нават не здагадваўся.
Увайшла новая група камандзіраў. Тых, што стаялі ля дзвярэй, пацiснулі на сярэдзіну пакоя. Ад сцяны аддзяліўся сакратар абкома.
Высокі, шыракаплечы, у доўгім скураным паліто, выйшаў у паласу святла, якое падае ад ліхтара. Загаварыў хрыплаватым, прастуджаным голасам:
— Аперацыя намечана Цэнтральным Камітэтам. Аб ёй ведае таварыш Сталін. Калі ўзарвем мост, паможам нашаму гераічнаму Сталінграду. Сіл хваціць. Прыбылі шаснаццаць мінскіх і палескіх атрадаў, спецыяльныя групы. Хачу сказаць, таварышы, что мост на Пцічы — наш экзамен. Калі не выдзержым — грош нам цана. Камандуе боем старшы батальённы камісар Гулікоўскі...
Пад ліхтар выйшаў танклявы, у вайсковай форме, Гулікоўскі, зачытвае загад:
«Атрады Батажкова, Вярыгі, Вакуленкі, Бондара, Паслядовіча, Батрына, Плотнікава, Млышэўскага, Лежнаўца, Балацянкі—ва ўдарную групу.
Адказны за падрыў моста Казімір Гушчын.
Для падрыву чыгункі і ў заслон з боку Жыткавіч выдзяляюцца атрады Гаркушы, Міхнаўца; з боку Калінкавіч — Аўраменкі, Скарапава.

У заслон ад Капаткевіч — атрады Сакалоўскага і Чарненкі...
Праваднікамі забяспечвае атрад Сакалоўскага».

Разам загаварылі, зашумелі ў казарме-стадоле...

Калі выйшлі на двор, Грынько крануў за плячо Бондара, зашаптаў:

— Славакі далі план умацаванняў. Стаяць у Петрыкаве, Муляраўцы. Чуў — заслонаў туды не пашлюць. Славакі самі абяцалі біць па Пцічы, як толькі пачнем...

Як бы святлей стала на двары. Усчынаўся халодны, сухі вецер, разганяў цёмныя хмары, якія аблажылі неба. У шэрых прагалах сямтам заблішчалі зоркі.

Шуру, нягледзячы на цёплы кажух, білі дрыжыкі. Ногі прамоклі, і хоць ён падскокваў, штурхаў плячом Багдановіча, але ніяк не мог сагрэцца. Ад доўгага чакання станавілася нудна.

За суседнім кустом нехта выводзіць на нямецкім губным гармоніку «Кацюшу».

— Іграй, іграй... —падколвае незнаёмы голас,—можа пачуе твая...

— Зашчэпліваецца нанач не будзе...

— Дурная яна яго ждаць! Даўно паліцай пад бокам.

— Паліцаі — хлопцы цвёрдыя. Спуску не дадуць.

— Праграму-мінімум выконваюць. Упатрабіць за дзень хунт сала, літру самагонкі і бабу...

За кустом зарагаталі.

— У нас быў адзін... Літру выпіваў без закускі. Бутылку раскруціць, рот разявіць, як халяву... Гарэлка, як тая змяя, проста ў горла...

— У паліцыі твой знаёмы?

— Ну, а дзе ж яшчэ?

— Нам бы тожа трохі самагоначкі. Пагрэцца...

— А тады леснічыху. Праўда, Сямён? Ты з ёй у гумно па салому хадзіў недарма...

— Прызнайся — хоць прытуліла?

— За вамі ўхопіш... Шнырылі пазавуголлю, як цюцькі...

На дарозе — рух. Усюды па лесе зычныя галасы каманды. Пачуўся голас Бондара — заварушыліся гарбылёўцы.

Ішлі дарогай, кустамі, полем гадзіны дзве. Неба пасвятлела. Золкі вецер прадзімаў наскрозь. Бралася на першы прымаразак — зямля, мокрая трава пачалі шэрхнуць.

Калі выбраліся з рэдкалесся на прагал, наперадзе бліснулі агні станцыі Пціч. З левага боку ў прырэчных лазняках шуміць вецер. На ўзлессі заляглі. Ляжалі доўга. Незнаёмыя праваднікі-разведчыкі, выдзеленыя з другога атрада, палезлі рэзаць дрот.

Шура ляжыць побач з камандзірам узвода Мядзведзевым. Багдановіч дзесьці далей. Мядзведзеў выняў пляскаты нямецкі нож-штык і ўзрывае-крэмсае перад сабой дол, навальваючы насыпчык. Робіць гэтую работу старанна, заўзята. Наваліў грудку камякоў — толькі галаве схавацца, перадаў нож Шуры. Штурхнуў пад бок — варушыся...

Наперадзе перарывістым ланцугом ідуць людзі, забіраючы ўправа. Канчаецца адзін ланцуг, за ім другі, трэці. Шура глядзіць на агні станцыі, і адчуванне такое, нібы ён ля свайго мястэчка цяпер. Ноччу краявід здаецца падобным. Перад Бацькавічамі, калі з паўночнага боку, з алешніку, выйдзеш на асушаныя балотныя клеткі, станцыя выглядае гэтак жа. Толькі там няма ракі.

— У шарэнгу па адным! — чуецца каманда.

Відаць цёмныя домікі пасёлка. З крайняга панадворка чуецца сабачы брэх.

Рухомая чалавечая лава імкліва запаўняе прамежак паміж станцыяй і мостам. У Шуры адна толькі думка — вось вось немцы заўважаць партызан. Станцыя справа. Чарнее доўгая, барачнага тыпу будыніна, невялікія службовыя памяшканні. Не верыцца, што адтуль не бачаць велізарнага натоўпу, які насоўваецца на чыгунку.

Пачуцці ў Шуры напяты. Да шэрай аграмадзіны моста падбіраецца цэлая лясная армія, нябачаная, нечуваная раней. Мост як бы арганізаваў яе, прыцягвае да сябе.

На ўсходзе, вярсты за чатыры ад моста, разлегся выбух.

— Лажыся! — пачулася зычная каманда.

Другі выбух, страсянуўшы наваколле, данёсся злева. У тую ж хвіліну са станцыі і з моста зычным пошчакам разанулі кулямёты. Агні імгненна пагаслі.

З-за спіны, з кустоў, гахнула партызанская гармата. Над галавой выразна прашасцеў снарад. На станцыі ўзняўся вогненны слуп выбуху. Азвалася другая гармата, трэцяя, загаварылі кулямёты. Загрымелі гарматы ў тым баку, дзе былі Петрыкаў і Муляраўка. Снарады са свістам праносіліся над лугавінай, дзе ляжалі партызаны, і рваліся на станцыі, на мосце.

Побач з Шурам упаў Багдановіч. Загаварыў узбуджана, гучна:

— З Петрыкава славакі б'юць. Па немцах. Цяпер ім хана...

Снарады кладуцца ўсё гусцей.

— Ура-а-а!.. Га-а-а!

Падхоплены шматгалосай пругкай хваляй, Шура бег да насыпу, крычучы, страляючы, як і ўсе. Супраціўленне немцы або не аказвалі, або яно было вельмі слабым, бо калі ён, задыханы, ускочыў на насып, станцыя, мост былі ў партызанскіх руках. Шура бачыў чорныя постаці людзей, якія беглі па мосце, але ў адно імгненне людзі хлынулі назад. На мосце завіхаліся мінёры, цягнучы на спінах цяжкія, туга напакаваныя мяшкі.

Шура пабег на станцыю. Там поўным ходам ішло руйнаванне. Гарэлі вагоны, будка стрэлачніка, складскія памяшканні. Страляніна, крыкі сціхалі. Убачыўшы ўцалелую стрэлку, Шура кінуўся да яе, каб выцягнуць са скрынкі-ліхтара лямпу з газай, але ў тую ж хвіліну нечая дужая рука хапіла яго за кажух. Партызан бег якраз ад стрэлкі. Шура кінуўся за ім. На краі насыпу абодва ўпалі. На месцы стрэлкі гахнула...

— З цябе магарыч, отрак,— пачуў Шура ўзбуджана-насмешлівы голас.— Мог гераічна аддаць душу. З якога атрада?

— Бондара.

— А я Гастэлы. Не ведаеш, што стрэлкі ўзрываем?

У той жа момант яны абодва зноў прыніклі да насыпу. Там, дзе быў мост, шугануў у неба магутны, асляпляльны слуп агню, і было выразна відаць, як уздыбіліся, склаўшыся на імгненне ў востраверхі трохвугольнік, фермы, а потым сталі ціха, павольна асядаць. Паветраная хваля траскуча-разлеглага выбуху прыціснула да зямлі, аглушыла, напоўніла вушы, нос, рот салодкай на смак ватай...

Назад у лес Шура варочаўся з незнаёмымі, узбуджанымі партызанамі. Мінуўшы пасёлак, адразу ўбіліся ў хмызы. Перад алешнікам, які чарнеў наперадзе, дагнала другая група.

— Славакі пацярпелі,— пачуўся стомлены голас.— Мы ў засадзе ляжалі, а яны ідуць па дарозе строем. Думалі — немцы.

— Як жа так?

— Пароль позна сказалі...

РАЗДЗЕЛ ВОСЬМЫ

I

Сасновіца — вёска вялікая, са скрыжаванымі вуліцамі. Размешчана сапраўды сярод соснаў, якія падступаюць да агародаў. Акрамя гарбылёўскага, тут атабарыліся яшчэ два атрады. Партызаны — у кожнай хаце.

Вярнуліся з Пціча на другі дзень. Усюды галасы, узбуджаны гоман. З двароў, агародаў падымаюцца ў неба шызыя слупы дымоў.

Шуру морыць сон. У хаце заснуць нялёгка: штохвіліны грукаюць дзверы. Накінуў напашкі кажух, шуснуў на двор. У сенечках затрымала гаспадыня — ціхманая, з глыбока пасаджанымі вачамі жанчына. Адчыніла каморку, дала ў рукі палатняны скрутак.

— Пераадзенься, дзеткі. Ходзіш недагледжаны...

Шура пацалаваў гаспадыні руку. Не ведае, як выйшла. Проста захацелася як-небудзь аддзячыць. Пераапранаючыся, сам сабе ўсміхнуўся: чыстай бялізнай, відаць, не паможаш. Да і ніколі ён асабліва чыстай бялізны не насіў. Рос без маці...

На агародзе — невялікая лазенька з іржавым без дна вядром замест коміна. Унутры даволі светла. Па прыступках Шура залез на верхнюю полку, падняў каўнер, шчыльна захінуў крыссё кажуха. У сон праваліўся, як у прорву...

Прачнуўся ад незразумелых, прыглушаных выгукаў. Зірнуў уніз — перахапіла дыханне. У паўзмроку бялеюць дзве голыя жаночыя постаці. Старэйшая, буйнейшая целам, стаіць прыгнуўшыся, паставіўшы рукі на калені. Малодшая расцірае ёй цела чымсьці едкім, пякучым — нават сюды, пад столь, сягае непрыемны пах, ад якога казыча ў носе.

Па голасе Шура пазнае абедзвюх. Старэйшая — Сяргеева сястра, тая, што так няветліва яго сустрэла, калі прыйшоў у атрад. Малодшая — радыстка Ася. У Асі гнуткі стан, маленькія грудзі тырчаць, як у казы. Сачыць за голымі дзяўчатамі нядобра, брыдка, тым не меней Шура глядзіць уніз, не змігнуўшы. Няўжо ж цяпер заплюшчыцца? Ляжыць, стаіўшы дыханне, баючыся варухнуцца...

Нарэшце, дзяўчаты сталі апранацца. Нацягнулі боты, надзелі ватоўкі, павязаліся хусткамі.

— Кожа просто горит,— паводзячы плячамі, як ад холаду, прамовіла Ася.

— Соня сказала — паможа. Кіслатой ад каросты камісар вылечыўся.

Грукнулі дзвярамі, пайшлі...

Шура вылез з лазенькі, ахоплены смутным непакоем. Асю прыкмеціў адразу, як паявілася ў атрадзе. Нарадзілася да яе вострая цікавасць перш за ўсё як да асобы з незразумелага, поўнага таямнічасці свету. Было цяжка паверыць, што танклявае дзеўчанё з русявымі завіткамі і мілавідным тварыкам ляцела цераз фронт, скакала на парашуце.

Не адзін ён меў на Асю вока. Бачыў, знаёмства дамагаюцца Алесь Багдановіч, Валодзя Шлег, нават фацэтныя — у кубанках, хромавых ботах — хлопцы-разведчыкі з аддзялення Бальшакова. У сваім кажуху, нягеглых чаравіках спаборнічаць з імі Шура не адважваўся. Але і разведчыкі, здаецца, дасягнулі не шмат. Ася як прывязаная. Ні на крок не адступае ад яе маўклівы, чарнявы чалавек, якога называюць капітанам.

Залішняй цнатлівасці ў адносінах да дзяўчат Шура не ведае. Нават не верыць у тое прыгожае каханне, пра якое пішуць у кнігах. У жыцці ўсё прасцей. Двойчы ён меў магчымасць у гэтым пераканацца. У першы месяц вайны пазнаёміўся са станцыйнай буфетчыцай Люсяй, рухавай, вясёлай дзяўчынай з зеленаватымі, як у кошкі, вачамі. Купіў Люсі ў яе ж буфеце сто грам шакаладных цукерак, а яна запрасіла

прыйсці вечарам да сябе. Ён прыйшоў і, націскаючы на тое, што на вуліцы патрулі, правёў з Люсяй ноч. Хадзіў да яе тыдні два, пакуль не прапала цікавасць. Тады Шуру было семнаццаць гадоў.

У другі раз было яшчэ звычайней. У адрозненне ад хлопцаў, якія штовечар спрачаліся аб становішчы на фронце, Шура на вячоркі хадзіў, з дзяўчатамі танцаваў. Яму спадабалася тоўсценькая прыезджая аптэкарка і, спацеўшы ад скокаў, ён запрасіў яе на двор, вывеў пад яблыні. Пацалаваў аптэкарку ў мяккія, пухлыя губы. Харошая дзяўчына. Як яна цяпер жыве?

Пра Асю Шура думае не так. Таго, што меў з другімі дзяўчатамі, ад яе не хоча. Убачыў голую, бездапаможную. Як бы прылучыўся да тайны. Насіў бы Асю на руках...

У хаце Шура застаў толькі Багдановіча. Сядзеў Алесь пры стале, панылa трэнькаў на балалайцы, на якой не хапала струн. Убачыў Шуру, узрадаваўся.

— Дзе быў? Я цябе паўдня шукаў.

— У адным месцы,— з загадкавым выглядам схлусіў Шура.— Там мяне болей няма.

— Хочаш выпіць?

— Хачу.

З брызентавай торбы (у такіх вешаюць вайсковым коням на морду авёс) Алесь імгненна вывалак запацелую бутэльку самагонкі, разрэзаў цыбуліну, наліў гарэлкі ў вялікія гліняныя кубкі.

— Давай вып'ем за Пціч.

— Я там чуць не падарваўся,— сказаў Шура.

Багдановіч перапытаў абыякава:

— На міне?

—На стрэлцы. Думаў — лямпу выцягнуць. Гаспадыні. Сядзім упоцемку...

Алесь, нават не чокнуўшыся, задраў галаву, цягнуў без перадыху. Хадуном хадзіў кадык на загарэлай, пакрытай белым пухам шыі. Дацягнуў да дна, выцер губы далонню, хруснуў цыбулінай.

— Я немчыка кокнуў. Маладога. Галоўнае, сволач, падняў рукі...

Шура прымоўк, глядзеў на Алеся. Сп'янеў ён імгненна: відаць, піў да гэтага. Твар азызлы, вейкі пачырванелі.

— Мутарна мне... Я стрэліў, а ён за грудзі хапіўся, пішчыць, як дзіця. Упаў, стаў качацца... Не магу забыць... Стаіць у вачах...

— Выкінь з галавы,— спагадліва сказаў Шура.— Немец рукі падняў, бо выхаду не было. Аглушылі іх. А так бы кокнуў цябе і не аблізнуўся...

— Ведаю. Мы шасцярых немцаў у палон узялі. Да цябе яшчэ. Ехалі ў Альхоў па яйкі.

У гэтую ж хвіліну на парозе Бондар. Падышоў да стала, прысеў на лаве побач з Шурам.

— Багдановіч, чаму раскіс?

— Спраўляю памінкі, Павел Антонавіч. Па немцу...

— Ведаю. Гервась гаварыў.

Бондар (правая рука забінтавана, скуранога паліто не носіць) падняўся, прайшоўся па хаце.

— Вучыцца б вам, хлопцы. Носа, аднак, не вешайце. І гарэлкі лішне не піце. Пасля вайны пашлём у інстытуты. Характарыстыкі такія дадзім — без экзаменаў прымуць. Самі ведаеце — на фронце дзяла харошыя...

Кіўком галавы ён паказаў Шуру на дзверы, а Багдановічу сказаў:

— Пойдзем са мной. Палазім па сваім раёне. Да маці заскочыш. Не ўсіх бяру, а толькі тых, хто прыйшоў у чэрвені, разам са мной.

Шура чакаў на двары. Згушчаўся сінявaты змрок. За агародам у соснах аднастайна шумеў вецер. Па мёрзлым грудзе на вуліцы грукалі ботамі партызаны.

Бондар выйшаў, узяў Шуру пад руку, вывеў на агарод, пад лазенькy. Загаварыў шэптам, прыблізіўшы свой твар да Шуравага:

— Цябе ад мяне забіраюць. Будзеш тут, у атрадзе, але з сённяшняга дня падчыняешся капітану Мазурэнку. Ён разведчык. З Масквы. З упраўлення разведкі. Карысны для нас чалавек. Так што дзяржы язык за зубамі. Нікому ні гу-гу. Нават дружку свайму, Багдановічу.

Шура маўчаў, ахоплены супярэчлівымі пачуццямі.

— Лобік Іван быў у вашай групе? — нечакана спытаў Бондар.

Шура ўздрыгнуў.

— Быў. Адкуль ведаеце?

— Ён пляменнік мой. Я табе да часу не гаварыў. Нікому не гаварыў. Мой бацька ў мястэчку. І я там жыў. Да трыццаць трэцяга года...

— Дзед Бондар! — усклікнуў Шура.— Мы ў яго хаваліся...

— Цішэй, хлопец. Пра бацьку мала хто ведае. Толькі самыя блізкія. Цябе папрашу аб адным. Нікому ні слова. Сам разумееш, чаму... Разведчык хоча ўстанавіць сувязь з вашымі хлопцамі. Тут з мястэчка ёсць чалавек. Аграном Драгун. Ён падказаў...

— Драгун? — перапытаў Шура.— Я ж ведаю яго. Але тут ні разу не бачыў.

— Ён быў за чыгункай. Учора вярнуўся.

— А бацька ведае, дзе вы?

Камандзір азірнуўся.

— Ведае. Зімой у яго быў. Гаварыў... Ну, ідзі. Капітан у трэцяй хаце. Па левы бок.

З агарода на двор выбраліся па адным: першы Бондар, за ім Шура...

II

Шуміць асенні вецер у соснах.

У тую ж ноч Бондар вывеў з Сасновіцы частку атрада. За суткі адолелі пяцьдзесят вёрст. Сёмага лістапада пад раніцу прыбіліся ў пасёлак Скарашылаў за тры кіламетры ад чыгункі.

Хлопцы прыляглі ў хмызах. Бондар, Гервась, капітан Мазурэнка падаліся да хаты аднаасобніка Якава Шаўца. Стаіць хата трохі наводшыбе, выдзяляецца ярка-зялёным мохам на струхлелым даху.

Якаў — чорны, як грак, увішны стары — сустрэў у сенечках, запрасіў у хату.

— Ведаеш, які сёння дзень, бацька? — спытаў Бондар.

Стары ашчэрыў моцныя яшчэ, жоўтыя зубы.

— Вы ж самі павесілі каляндар. Трэці дзень паяздоў няма.

— Мост на Пцічы гахнулі.

— Тады вы — сіла! Некалі бачыў той мост...

Жонка гаспадара, выглядам маладзей за Якава гадоў на дваццаць, пачала завіхацца ля стала.

— Не трэба, бацька. Дай, калі што ёсць, з сабой. Там хлопцы чакаюць.

— Няхай так. Толькі ў мяне малавата. Зайдзіце да Трахіма, лесніка. Пазаўчора гнаў.

— Ладна. У нас дзела. Скажы, бацька, дзе-небудзь блізка ёсць дуб, які відзён з чыгункі. Хочам сцяг вывесіць.

Стары задумаўся.

— Ідзіце пад Жарнавіцы. Там знойдзеце. І з чыгункі відаць, і ў лесе далёка. Немцы пабаяцца вылазіць. А я тым часам пасплю. Ноччу вадзіў вашых...

— Куды вадзіў? — здзівіўся Бондар.

— На чыгунку. Куды ж! Прыйшлі, просяцца. Зусім незнаёмыя. Я адгаворваў, казаў — чыгунка стаіць. Слухаць не хочуць...

Гервась занепакоіўся.

— Можа, правакатары, бацька... З чужымі не хадзі. Ты сувязны нашага атрада.

— Э, сынок! Вашыя, нашыя... Бадай кожнай ночы стукаюць у акно. Учарашнія тожа наставілі немцам цацак...

На поўнач ад Жарнавіц, вярсты за чатыры ад станцыі, высіцца дубовая града. Дубы выносныя, стогадовыя, з шырокімі, разлапістымі макушамі. Партызаны высеклі дзве доўгія бярозавыя астровіны. Трымаючыся за жэрдкі, Багдановіч, а за ім Валодзя Шлег ускарабкаліся на ніжэйшую галіну. Прывязаўшы да жардзіны, падалі хлопцам дрэўка сцяга.

Знізу нават страшна было глядзець на смельчакоў. Забраліся на самую вершаліну. Партызаны стаялі, задраўшы галовы, стаіўшы дыханне. Застукаў малаток. Багдановіч, седзячы на галіне, абхапіўшы камель рукамі, прыціскаў да яго жардзіну. Валодзя, які прымасціўся з другога боку, прыбіваў яе цвікамі да дуба.

Сцяг затрапятаў двухметровым палотнішчам...

Як толькі Багдановіч са Шлегам спусціліся па жэрдках на дол, з боку Жарнавіц затахкаў кулямёт. Зверху пасыпаліся кавалачкі кары, ссечаныя кулямі галінкі. Немцы білі па сцягу...

Засаду зрабілі, выйшаўшы з-пад дубоў, залёгшы ў ляшчынніку. Кулямёт то змаўкаў, то слаў зноў доўгія перарывістыя чэргі. Засада, калі называць яе такім словам, трохі дзіўная. Адсюль, з-за шчыкету арэшніку, гарбылёўцы пазіралі на дубы, як пастухі на статак. На варце пакінулі траіх, астатнія сталі даставаць з заплечных мяшкоў хлеб, варанае мяса, яйкі. Сёй-той вывалак з кішэні або з-за пазухі заткнутую драўлянай затычкай паўбутэльку (Гервась лесніка Трахіма не мінуў).

Лясны банкет, засада — усё разам...

Бондар з Драгуном адасобіліся. Нагрэблі падсушанага марозам лісця, прыляглі пад хвойкай. Паклікалі Мазурэнку. Валодзя Шлег, ардынарац, прынёс мяшок, расклаў на даматканым настольніку нарэзаную вяндліну, хлеб, паставіў дзве бутэлькі самагонкі. Адпівалі з рылца, па чарзе.

Бондар падняў галаву, прыслухаўся. Кулямёт змоўк.

— Як думаеш, не пойдуць?

Драгун адпіў з рылца.

— Ні за якія грошы. Якаў праўду гаварыў.

— Мы з ім вучыліся разам,— сказаў Бондар, павярнуўшыся да Мазурэнкі.— У Бацькавічах, у лясной школе. Я і родам адтуль. Ён аграномам стаў, а я чорт ведае кім... Калі немцаў прагоняць пайду ў леснікі.

— У армію пойдзеш. Ты ж кадравы, капітан.

— Не возьмуць. Акружэнец усё-такі. Дый капітаны за вайну, ведаеш, кім стануць? Палкоўнікамі.

— Я таксама аграном,— сказаў Мазурэнка.— Вінаградар. Быў старшым палітруком. Перакваліфікавалі.

— Я помню, як да ўлады прыйшоў Гітлер,— задумліва сказаў Бондар.— Толькі кончылі з ім,— ён кіўнуў на Драгуна,— навуку, а мне назаўтра павестка. Не з ваенкамата — з райкома камсамола. Быў такі камсамольскі прызыў. Маці сухары сушыць. Я да дзевак сабраўся, а ў хату да нас шусь адзін пенсіянер. Збароўскі, чыгуначнік. Ты яго, Васіль, павінен ведаць. Ля пераезда жыве, дом з белымі аканіцамі. Хіба, можа, памёр?..

— Жыве,— сказаў Драгун.

— Дык вось. Збароўскі гэты зняў шапку, сеў ля стала. «Гітлер,— кажа,— да ўлады прыйшоў, цяпер будзе вайна...» У маці з рук торба з сухарамі вывалілася...

З Жарнавіц зноў затахкаў кулямёт...

— Давай, Павел, вып'ем за цябе,— сказаў Драгун.— За нашу сустрэчу. Я калі пачуў, што ты вывеў атрад, падумаў адразу — дзела будзе. У табе штосьці ёсць...

— Чорт яго ведае, можа ёсць. Мой брат, старэйшы, у камбрыгі выйшаў. Бацька тры Георгіі прынёс. Быў старшынёй палкавога камітэта...

— Помніш Стрыка, старшыню сельсавета? — спытаў Драгун.

— Хіба такога забудзеш...

— Ты на яго быў падобен. Не характарам, чымсьці другім.

— Дзе цяпер Стрык?

— Паставілі намеснікам старшыні райвыканкома. У трыццаць сёмым, ведаеш сам, што было...

Мужчыны прымоўклі, зірнулі адзін на другога, потым на Мазурэнку. Той у сваім куцым кажушку ляжаў на спіне, корпаў былінкай у зубах, пазіраў у неба. Сказаў спакойна:

— Выдам табе ваенную тайну, Павел Антонавіч. Прыйшла шыфроўка з Масквы. Просяць сабраць звесткі. Пра цябе. Відаць, запрос з партызанскага штаба. Раскажы што-небудзь. Пра ваша мястэчка, пра гэтага Стрыка...

III

Цяпер тысяча дзевяцьсот сорак другі. Тады быў тысяча дзевяцьсот трыццаць другі. Мястэчка Бацькавічы афіцыйна лічылася сялом. Быў у ім сельсавет, размешчаны у прасторным з жоўтымі аканіцамі доме купца. Быў калгас, у які яшчэ не ўступіла і палавіна местачкоўцаў, мылаварны, цагельны заводзікі, пільня. Была школа першай ступені, якую па-новаму пачалі называць ШКМ.

Але цэнтрамі, з якіх як бы выпраменьвалася святло новых перамен, былі не гэтыя чыста мясцовыя асяродкі. Тон местачковаму і навакольнаму жыццю задавалі курсанты. У лясную прафтэхшколу, на аўтатрактарныя курсы прымалі людзей хоць і маладых, але праверaных, якія на практыцы даказвалі прыхільнасць да савецкай улады.

Брыгады курсантаў выязджалі ў навакольныя сельсаветы, выступалі з канцэртамі, агітавалі за калгасы, зневажаючы кулакоў і папоў. На гулкіх вучэбных «фардзонах» курсанты заворвалі аднаасобніцкія межы.

Правадыром камсамольцаў-прафшкольцаў быў Бондар. Шчуплы, прыземісты, шустры, ён зімой і летам бегаў з расшпіленым каўняром сарочкі, з-пад якой праглядвала паласатая матроская цяльняшка. Выступаў Бондар звонка, горача, але пра што б ні гаварыў, не праміnаў выпадку звязаць бягучыя справы з міжнародным момантам.

Прамоўцу-камсамольца прыкмеціў старшыня сельсавета Стрык, худы, высокі, з чорным, нібы вымазаным дзёгцем тварам. Стрык насіўся па вуліцах мястэчка на прыгожай кабыле Ластаўцы, чырвона-гнядой, з белымі падпалінамі на нагах і каля вачэй. Калі Стрык быў не ў сядле, то ўсё адно здавалася, што ён некуды імчыць, баючыся спазніцца — гэтак шпарка, размашыста ён хадзіў...

Стрык іншы раз браў Бондара з сабой. Калі выязджаў праводзіць сходы па сёлах.

Местачковы кастрычніцкі мітынг у 1932 годзе запомніўся ўсім. Абшарпаную дашчаную трыбуну, якая ўзвышалася на базарнай плошчы, пафарбавалі ў чырвоны колер. Задні, а таксама бакавы прасцяг плошчы перад трыбунай напалавіну заняла прафтэхшкола разам з аўтатрактарнымі курсамі. Прафшкольцы і курсанты прынеслі партрэты правадыроў, напісаныя белымі літарамі на чырвоным кумачы лозунгі — іх трэба было несці ўдвух, трымаючы палкі над галавой, расцягваючы палотнішча, каб можна было прачытаць напісанае. Але асаблівай аздобай калоны курсантаў і прафшкольцаў былі дошкі транспарантаў, на якіх самадзейныя мастакі наглядна паказвалі бойкі рэвалюцыі: чырвонаармеец у будзёнаўскім шлеме коле штыком тоўстага генерала; худы, жылаваты рабочы змятае з зямнога шара буржуя, памешчыка і папа.

Правей, расквечаная сцягамі, партрэтамі, лозунгамі, сцяжкамі, выразанымі з чырвонай паперы, стаяла калона сямігодкі, далей чыгуначнікі з фанерным макетам паравоза, за імі смалакуры, пільшчыкі, рабочыя цагельнай арцелі, невялікая купка мужчын з мылаварні. Калгаснікі прыйшлі з гармонікамі. Усе з чырвонымі бантамі на грудзях, у новай, святочнай вопратцы.

Першамайскія, кастрычніцкія мітынгі і дэманстрацыі былі заўсёды шумныя, людныя, але ніколі раней не бачыла мястэчка столькі чырвані, лозунгаў і плакатаў, як у тую восень. На трыбуне па чалавеку ад кожнай калоны і старшыня сельсавета Стрык. На галінах тапалі, якая расце цераз вуліцу, якраз насупраць трыбуны, сядзяць, нібы вераб'і, хлапчукі. Яны чакаюць цуд, пра які ўжо загадзя пайшла шырокая пагалоска.

Цудатворцы — камсамольцы з прафшколы на чале з Паўлам Бондарам — выскокваюць на плошчу з-за сельсавецкага дома, выстройваюцца ў ланцуг, як па камандзе, нагінаюцца, паклаўшы на дол пляскатыя бляшанкі. Адно імгненне — і з-пад іх ног вырываюцца воблакі шызага дыму, ахутваючы шчыльнай заслонай ланцуг. Камсамольцаў з-пад дыму не відаць, затое на тым месцы, дзе яны стаяць, высока над галовамі падымаюцца на дрэўках чырвоныя сцягі. Плошча тоне ў воплесках, у гучных выгуках захаплення...

Камсамольцы зніклі. Прамежак перад трыбунай пусты. Чуваць ляскат колаў, бразганне жалеза — з-за павароту вуліцы на поўным скаку імчыць пажарная каманда. Пажарнікі — у бліскучых медных касках, у поўнай экіпіроўцы: з сякерамі за брызентавымі паясамі, з доўгімі бусакамі ў руках. Трымаючы коней за вуздэчкі, пажарнікі выстройваюцца перад трыбунай. Тады адкрываецца мітынг. Першым пачынае гаварыць Стрык.

Яго пранізліва звонкі голас разлягаецца не толькі па плошчы, а і па ўсім наваколлі. І тое, што выгуквае старшыня сельсавета, не-

пасвечанаму можа здацца дзіўным, але словы Стрыка нельга разумець у літаральным сэнсе.

— Пажарнікі! — падымаючы ўгору сцятыя кулакі і як бы збіраючыся ўзляцець над трыбунай, гукае Стрык.— Не тушыце пажараў! Не трэба тушыць пажары! Няхай шырэй разгараецца агонь рэвалюцыі!

Пажарнікі тоўстымі адтапыранымі пальцамі торкаюць коней пад сківіцы, і коні ўміг, як па камандзе, падымаюць морды, стрыгуць вушамі. Здаецца, яны слухаюць гэтак жа ўважліва, як і людзі.

Наступны лозунг да чыгуначнікаў — гэткі ж звонкі, гучны і, калі кіравацца простым сэнсам, недарэчны.

— Чыгуначнікі! Не спыняйце цягнікоў! Няхай імчацца лакаматывы ў сусветную рэвалюцыю!

Пасля кожнага выгуку прамоўцы — дружны, як адзіны ўздых, вокліч натоўпу. Стрык гарыць сам — вочы блішчаць, на чорных, запалых шчоках чырвань,— але ж і ўмее запальваць. Здаецца, каб падняў ён руку, паклікаў — уся грамада людзей, якія стоўпіліся вакол трыбуны, хлынула б за ім, кінулася б у невядомыя, прывабныя далі.

— Смалакуры! Не шкадуйце смалы! Зальём горлы сусветнаму капіталу!

— Пільшчыкі! Хопіць рэзаць дошкі і брусы! Збівайце труну для праклятых буржуяў!

Нарэшце чарга даходзіць да прафшкольцаў і курсантаў. Маладыя, гарластыя хлопцы горача падтрымліваюць усе заклікі, але і свайго чакаюць з нецярпеннем.

— Курсанты-трактарысты! Узарэм зямны шар калгасна-саўгаснымі плугамі! Няхай захлынецца ў бяссільнай злосці сусветны кулацка-памешчыцкі клас!

— Аграномы-лесаводы! Хутчэй канчайце навуку! Засеем зямлю чырвоным насеннем нянавісці і барацьбы!

Гоман, воплескі, бой школьных барабанаў...

Астатнія прамоўцы ў параўнанні са Стрыкам гавораць будзённа, што зрабілі, што трэба зрабіць. Называюць лічбы, кубаметры, гектары...

Мітынг цягнецца гадзіны дзве, потым яшчэ столькі дэманстрацыя па гразкай, чатырохвярстовай вуліцы мястэчка. Прамоклі ногі ў брызентавых туфлях на гумавай падэшве, хочацца есці — кормяць прафшкольцаў і курсантаў у сталоўцы не надта. Але дзень незвычайны — б'юць барабаны, палошчуцца сцягі. Баявы дух, заўзятасць, здаецца, здатны адолець усе нягоды...

Кулямёт у Жарнавіцах маўчыць ужо з гадзіну. Між дрэў згушчаецца сінявата-шэры змрок. У суседнім сасняку нарастае працяглы, аднастайны шум. На непагоду. Якаў Шавец як у ваду глядзеў — немцы ў лес не пайшлі.

— Ваш Стрык — тыповы левачок,— раздумліва сказаў Мазурэнка.— На Украіне такія былі. Не ведаю, што ён натварыў далей, а чалавек цікавы...

Драгун устаў, звярцеў цыгарку. Чыркнуў запальнічкай, даў прыпаліць Мазурэнку. Адказаў:

— Левыя з правымі перамяшаліся. У Піляцічах старшынёй калгаса быў такі Спаткай. Цяпер немцам боты ліжа. А Якава Шаўца — я яго з трыццаць трэцяга года помню — падводзілі пад цвёрдае заданне...

РАЗДЗЕЛ ДЗЕВЯТЫ

I

Восень стала такой, якой павінна быць — хмурай, імжыстай. Гаўрыла, стрыечны бацькаў брат, дастаў буланага махнатага коніка і ездзяць з Міцем сеяць жыта.

Мястэчка збольшага адсеялася. Узбоч каляіністай, выбітай дарогі — ніводнага вольнага лапіка. Пасля дажджоў на полі дружна паднялася зялёная рунь. Конік бадзёра цупае па дарозе, памахвае доўгім хвастом. На возе толькі барана і мяшок з насеннем — сеяць будуць па бульбянішчы.

У памочнікі набіўся Адам. Крочыць узбоч воза, раз-пораз кідаючы позірк на боты, якія сам пашыў. Боты не надта хвацкія: да старых, абшарпаных халяў прышыў Адам галоўкі з траскучай карабацістай скуры, якую нават дзёгаць не бярэ. Але ўсё адно хлопец задаволены. Навуку скончыў, цяпер можа лічыцца самастойным шаўцом. Ніхто пакуль заказаў яму не дае — па-ранейшаму ходзіць Адам да старога шаўца. Але цяпер за плату.

Прыехалі на поле. Дзядзька зачапіў барану, амаль подбегам рушыў па загоне. Міця з Адамам носяць на ўзмежак і складаюць у кучы мокры бульбоўнік. Дзве кучы запалілі. Дым сцелецца па самай зямлі — на непагоду.

Міцю хочацца прайсці з лубянкай. Ніколі яшчэ сам не сеяў. У дзяцінстве, калі бацька браў з сабой на поле, то дазваляў, ідучы поруч, сыпануць толькі некалькі жмень. На большае на вузенькіх сотках пралёта Міця разлічваць не мог.

Дзядзька таксама як бы не зважае на Міцю. Павесіў на грудзі лубянку, пайшоў па загоне. Міця з зайздрасцю пазірае ўслед. Нутром адчувае — сеяць здолее. Ёсць штосьці вялікае, святое ў самім здзяйсненні сяўбы, якая кладзе пачатак, круг новаму жыццю.

Дзядзька, відаць, зразумеў Міцеў настрой. Прайшоўшы з паўзаго-

на, зняў лубянку, прысеў на ўзмежак, закурыў. Узмахам рукі паклікаў да сябе Міцю.

— Сей!

З хваляваннем насыпаў Міця ў лубянку жыта, павесіў, цяжкую, на грудзі. Пайшоў, ступаючы ў дзядзькаў след, да таго месца, дзе поле не засеяна. Ведаў — за кожным рухам ззаду назіраюць і дзядзька і Адам, таму першыя ўзмахі рукой зрабіў няўпэўнена, бачыў сам, што зерне рассыпаецца няроўна.

Праз хвіліну на сведак забыў. Крок. Узмах рукі. Паварот цела. Нават адчувае вагу зерняў, якія са жмені раўнамерна рассыпаў. Захапіўшыся, Міця ні аб чым не думае.

Работа паглынае ўсю істоту. На душы весела і лёгка. Чымсьці падобная сяўба да касьбы. Толькі там трэба сіла. Тут не трэба...

Калі Міця скончыў загон і прыйшоў насыпаць жыта ў лубянку, дзядзька, хаваючы ўсмешку, пахваліў:

— Умееш. Трошкі спачатку не так...

Скончыўшы сеяць, забаранаваўшы поле, заехалі ў алешнік, звалілі дзве сухадрэвіны.

Шэры, смутны, павісаў над полем вечар. Мястэчка чарнела ўдалечыні.

— Чалавеку, каб жыць, трэба рабіць,— сказаў дзядзька, выкіроўваючы лейцамі каня на дарогу. Нечакана дабавіў: — Мне здаецца, вайну паны выдумалі. Тыя, што рабіць не любяць...

— Дык ваююць жа не адны паны?

— А яно так хітра прыдумана, што пан пастуха за сябе пашле. Спакон веку так.

— У нас жа паноў не было,— запярэчыў Міця.— У нас ваюе народ.

— На нас напалі,— згадзіўся дзядзька.— А калі напалі, трэба бараніцца. Але і вы, граматныя, зямлю не надта паважалі. На нас, старых, асабліва не глядзелі. Як толькі хлопец ці дзеўка кончаць школу, то ад простай работы вернуць нос. У гнаі не хочуць капацца. Свіней карміць, кароў даіць...

Міця прымоўк. У тым, што гаварыў дзядзька, была нейкая праўда, хоць з ёй і не хацелася згаджацца. Яны, моладзь, тыя, хто скончыў школу, думалі пра горад, ахвоціліся вучыцца на лётчыкаў, танкістаў, настаўнікаў. Але ж настаўнік хіба не працуе? А лётчык наогул рызыкуе жыццём...

— Вы ж самі ў калгас не пайшлі,— сказаў Міця.— Мо таму, што на чыгунцы лягчэй?

— Не таму. У калгас я паступаў. Няма лепшай работы, як на зямлі.

— Дык чаму не асталіся?

— Доўга гаварыць, хлопец. Калгас — дзела не паганае. Толькі вялікага парадку не было. Адзін віляе, другі робіць.

— Я думаў,— горача загаварыў Міця.— Без калгаса было нельга. Надзелы драбнелі, а людзі множыліся. Як было бацьку падзяліць тры дзесяціны на трох сыноў?

Гаўрыла Птах злёгку тузануў лейцамі коніка.

— Тожа верна. Толькі чаму вы ад зямлі ў горад беглі? Хоць, з другога боку, можа правільна рабілі. У горадзе навука, адукацыя. У цяперашнім жыцці сялянскім розумам не пражывеш. Але зямля таксама прасіла догляду. Зямлю, брат, вакол пальца трудна абвесці. Хочаш хлеб есці — папацей. Вядома, работа не надта цікавая. Ды нашы бацькі не зважалі.

— Затое — прамысловасць развілі,— сказаў Міця.— Немцы б даўно перамаглі, каб не было прамысловасці. Горад не толькі браў хлеб, а даваў навуку, работу.

— Можа і так...

Наперадзе цьмяна заблішчала лужына. Дзядзька, адпусціўшы лейцы, нокнуў на коніка, а сам пайшоў па сухім, узбоч.

Вечарам, прылёгшы на канапцы, Міця паспрабаваў чытаць. Але зараз жа адклаў кнігу ўбок.

Пра іх, маладых, Гаўрыла Птах гаварыў праўду. Да зямлі не цягнула, нават у мястэчку, дзе, мабыць, цікавей, чым у звычайным сяле, не хацелі аставацца. Касіць, араць, пілаваць дошкі, будаваць хаты — усё тое, што ўмеюць бацькі, рабіць не навучыліся. Цяпер у розных канторах, якія паадчыняліся ў мястэчку, нямала хлопцаў, дзяўчат...

II

Выратаваннем ад пакут, згрызот можа стаць звычайная работа. У запушчаным цётчыным двары даўно трэба мужчынская рука. І хоць гаспадар з Міці кепскі, занятак ёсць для яго. Два дні гахаў сякерай, але ўсё ж вычасаў шулу для коварата. Цяпер вароты на агарод зачыняюцца.

На «пакровы» маці, цётка і Міця сабраліся да цётчынага брата ў сяло Палыкавічы. Пайшлі сцяжынкай узбоч чыгункі. Прыгожая, мякка-журботная стаіць восень. Лес як бы зацяўся ў маўклівай задумёнасці. Шасціць пад нагамі апалае лісце.

Усходнія ваколіцы мястэчка Міця мала ведае. Па грыбы сюды не хадзіў, па дровы не ездзіў. Але мясціны тут не меней прывабныя, чым пад Грамамі, па другі бок мястэчка, дзе прайшло Міцева дзяцінства. Беразнякі як аблітыя золатам. Сям-там узвышаюцца разлапістыя старыя дубы.

З пераезду, які чымсьці нагадвае той, на якім Міця нядаўна жыў (будкі вельмі падобныя), з левай стараны адкрываецца від на разлеглыя, асушаныя балоты саўгаса «Росіца», з правай — на торфазаводскі пасёлак. На пераездзе пахаджвае славак, трымаючыся рукой за рэмень таўставатай караткаватай вінтоўкі. На маці з цёткай, Міцю славак глядзіць дружалюбна.

Яшчэ вярсты праз тры жалезны чыгуначны мост праз рачулку Росіца. У мястэчку яго называюць Рудым. Росіца — рэчачка маленькая, як канаўка. Пятляе ў нізкіх тарфяных берагах між алешын, хмызнякоў. Цячэ павольна, не спяшаючыся. Вада ля берагу, ля чорных, дзеравяных абрубкаў-свай былога моста зацягнута зялёнай раскай. З таго часу, як асушылі балоты, Росіца пагоршала, абмялела.

На мосце два славакі-ахоўнікі. Поруч з чыгункай сыпаны пясчаны шлях, і там праз рэчку мост дзеравяны, на якім аховы няма. Але вартаўнікі адвярнуліся, робяць выгляд, што не бачаць падарожнікаў, і Міця, а ўслед за ім маці з цёткай, узышлі на жалезны насціл.

За Рудым мостам шлях крута сягае праз чыгунку ўправа, губляючыся ў лесе. Падарожнікі збочылі з насыпу. Чарналессе змянілася пасадкамі маладога хвойніку. Трымаецца між сасонак устойлівы грыбны пах. Нават адсюль, з дарогі, можна ўбачыць слізкія каптурыкі маслюкоў, сям-там з-пад іглiцы вытыркаюцца купкі зялёнак. Міцю маркотна: ні разу сёлета не блукаў па грыбовішчах...

Перад Палыкавічамі — дубровы. Каржакаватыя, паважныя дубы як бы застылі ў спрадвечным спакоі. Шлях астаўся справа, прасёлка-

вая дарога, якая вядзе да сяла, наскрозь перасечана выбітым на паверхню, вузлаватым карэннем.

Палыкавічы — сяло старое. Хаты стаяць шчыльна, густа, ледзь не ўпрытык адна да адной, з-пад навіслых стрэх-каптуроў глядзяць на вуліцу падслепаватымі вокнамі. Але тое, што паселішча ля чыгункі, таксама адчуваецца: прылеглая да станцыі вуліца вызначаецца прыгажэйшай забудовай і планіроўкай.

У сяле, відаць, любяць гульнуць. Купкі ўзбуджаных, п'янаватых мужчын ледзь не перад кожным дваром.

Вясёлая кампанія і ў прасторнай хаце цётчынага брата. Калі местачковыя госці праціснуліся за стол, тыя, што частаваліся з раніцы, хістаючыся, трымаючыся за сцены, паволі выдыбалі за дзверы. Мікалай (так завуць цётчынага брата) падсеў да местачкоўцаў, наліў гранёныя шклянкі.

— За ўсё добрае! Каб і на лета сустрэліся...

Самагонка мяккая, пахне не надта. Міця сваю шклянку выпіў да дна. Маці з цёткай толькі губы памачылі.

— Нічога не чутно пра Сцяпана? — спытаў Мікалай.

— Нічога,— маці заплакала.

— Не плач, кума. Будзе жыў, дасць бог...

У гэтую хвіліну ў хату зайшлі трое. Пярэдні, шчуплаваты, з худым, злосным тварам, увесь абвешан зброяй. Акрамя нямецкага аўтамата, які трымае на плячы, на рамяні наган у міліцэйскай брызентавай кабуры, дзве гранаты-лімонкі і яшчэ адна нямецкая, з доўгай драўлянай ручкай. Два заднія паліцаі толькі з вінтоўкамі.

— А, гаспадзін Скок! Проша сядаць! — гаспадар падхапіўся, замітусіўся ля прышэльцаў.

Паліцэйскія не селі. Худы, якога гаспадар назваў Скокам, абвёў усіх насцярожаным позіркам бялеса-сініх вачэй, працягнуў руку да графіна. Не паспеў ён наліць, як у хаце з'явіліся новыя госці — два рослыя славакі. Сярод паліцаяў яўнае замяшанне. Паспешліва апаражнілі шклянкі, не закусваючы, шуснулі за дзверы.

Малады, круглатвары славак сеў за стол поруч з Міцем. З другога боку — гаспадар. Не зважаючы на славакаў, сказаў пра Скока:

— Свет не бачыў такіх свалачэй! Жыць не можа, калі каго не расстраляе. Ашалеў ад крыві...

Славакі пасмутнелі. Маўкліва выцадзілі па шклянцы, закусілі, і раптам Міцевага суседа прарвала:

— Германы — сволачы, как ест!.. Крывавы банда... Але скора ім капут... Усім германам капут. Сталінград — стаіт. Два месяцы стаіт... Нічога герман нэ сдэлает. Няхай цалуе свайго Гітлера ў с...!..

Гаспадар пабялеў. Да прамовы славака прыслухоўваліся госці, якія хоць клявалі насамі ў талеркі, але вушы мелі...

III

Міця ўстае рана, тупае па двары. Напілаваў з Юрасём, цётчыным старэйшым, дроў, склаў пад паветкай два акуратныя штабялі. Учора і пазаўчора прысыпаў прызбы, сёння ўзяўся размочваць шчань пад капусту.

З гэтай дубовай пасудзінай нічога якраз не выходзіць. Рассохлася дазвання. Міця набіў новы абруч, у шчань выліў можа сотню вёдзер, і ўсё адно вада выцякае імгненна.

Гаўрыла Птах, які, відаць, назіраў за Міцем, гукнуў са свайго двара:

— Занясі ў копанку. Хай там паплавае. Клёпцы трэба кругом набрыняць.

Копанка, ці, праўдзівей, кар'ер, адкуль бралі зямлю, калі сыпалі шлях, цераз адзін двор, ля чыгункі. Насупраць застыў семафор з паднятым крылом. Міця, прабіўшы лёгкі лядок, пусціў бочку на ваду, агледзеўся. Ад пераезда паныла дыбае з брызентавым мяшком за плячамі Аляксей Прымак.

Міця пайшоў насустрач, павітаўся. Азірнуўшыся, Аляксей паведаміў:

— Партызаны мяне чуць не кокнулі...

— Чаму не сказаў, што пасланы на сувязь?

Прымак раззлаваўся:

— Якая там сувязь! Што, у мяне на лобе напісана?.. Прыйшлі ноччу — двое мужчын, адна баба. Мацюкамі крыюць. Пабілі ў школе вокны, развалілі печ...

— А ты дзе быў?

— Ляжаў пад плотам, у агародчыку. Як цюцька...

Такія ж нярадасныя весткі прынёс назаўтра з Грамоў Мікола. Партызаны ёсць, але ў вёскі забрыдаюць ноччу, сустрэцца цяжка. У Малкавічах, за чатыры вярсты ад чыгункі, жыве Міколава цётка. Адзін раз Мікола нават начаваў у яе, але партызан якраз не было.

Вінтоўку, якую Міця выкінуў з валасці, Мікола знайшоў і перахаваў. Вывалак у лес...

IV

Надвячоркам, праз два дні пасля свята Кастрычніка, да Міці прыбег узбуджаны Лобік.

— Армія заняла станцыю Іванаўку!

Міця не паверыў вушам.

— Якая армія? Баі на Волзе, на Каўказе...

Разважлівы Лобік быў у курсе падзей.

— Партызанская. Камандуюць генералы. Каўпак, Сабураў. Пераправіліся праз Дняпро ў Лоеве. У Іванаўку двое нашых рамонтнікаў пасылалі. За дзень да гэтага. Яны нічога не ведалі. Партызаны забралі іх з сабой. Усіх рабочых, што былі на чыгунцы, забралі. Сем'ям нічога не будзе. Чаму я не паехаў? Брыгадзір і мне казаў, а я, дурань, не захацеў.

Станцыя Іванаўка ад мястэчка не так далёка. Да яе пракладзена ветка-аднапутка, на якой торфазавод, вёска Сівалобы. Летам аднапутка ляжала не адрамантаванай. На торфазаводскім мосце Шура Гарнак скінуў здвоеныя паравозы.

Хлопцы разлажылі на стале карту. Куды нацэлілі сваю армію партызанскія генералы? І адкуль яна ўзялася наогул? Калі партызаны пойдуць далей у тым жа напрамку, то наперадзе Прыпяць, балоты. Але навошта ім балоты?..

Толькі цяпер да хлопцаў дайшло, чаму так паспешліва будуюцца ўмацаванні вакол жандармерыі. Трывожацца немцы. Баяцца нападу...

Лобік заседзеўся ў Міці да поўначы. Хлопцы дамовіліся адзін другога не пакідаць.

Гэтую і наступную ноч Міця спаў трывожна. Прачынаўся, прыслухоўваўся, ці не ўсчынаецца страляніна. Але за вокнамі ляжала

маўклівая, чорная, як дзёгаць, ноч. Нават сабакі не брахалі. Партызанская армія мястэчка абмінула...

Тое, чаго хлопцы чакалі, прыйшло з другога боку.

Мікола з'явіўся да Лобіка насуплены, хмуры. Сказаў спакойна:

— Партызаны хочуць сустрэцца. Пойдзеце заўтра ў Дубровіцу. Удваіх у старую вёску не ідзіце. Чакайце ў першым пасёлку.

У Міці забілася сэрца. Вось і ўсё. Чаго хацелі — дамагліся...

Калі першая ўзрушанасць схлынула, хлопцы сталі дапытваць Міколу. З яго кароткіх, не надта ахвотных адказаў высветлілася, што ён сустрэў партызан у Малкавічах, на другі дзень пасля кастрычніцкага свята. Бачыў Шуру, Драгуна.

— Што з сабой браць? — спытаў Міця.

— Думай сам. Вінтоўкі ж пакуль не возьмеш...

Мікола як бы штосьці тоіць. Але, занятыя сваім, хлопцы не прыдаюць яго зацятасці ўвагі. Узбуджана расхаджваюць з кута ў кут, абгаворваюць спосаб далучэння да партызан. Становішча ў мястэчку — лепш не прыдумаеш. Дваіх забралі партызаны ў Іванаўцы, дваіх возьмуць у Дубровіцы. Розніцы ніякай. Галоўнае — каб немцы не помсцілі сем'ям. А дзеля гэтага трэба зрабіць так, нібыта там, у Дубровіцы, Міцю і Лобіка партызаны схапілі сілай. Сыграць камедыю трэба на людскіх вачах, каб пайшла пагалоска.

Дамовіліся, што Міця з Лобікам пойдуць мяняць соль на самагонку. У Дубровіцу местачкоўцы якраз носяць розныя шмуткі. Плоткіна, Прымака наважылі папярэдзіць неадкладна.

Мікола сядзеў на табурэціку, барабаніў пальцамі левай рукі па стале, хмура ўсміхаўся...

Дома Міця на гэты раз нічога не сказаў. Раніцай, трымаючы пад пахай торбачку з соллю, зайшоў па яго Лобік, і ўдваіх яны рушылі да пераезду. За мастком Міця азірнуўся. Стаяць насупраць дзядзькавага двара чатыры голыя таполі, шарэе парканамі, платамі маўклівая вуліца. Міця праглынуў салёны камяк.

На пераездзе, падняўшы каўнер чорнага паліто, пахаджвае паліцай. На хлопцаў зірнуў абыякава, адвярнуўся.

Хлопцы мінаюць апошнюю палявую вуліцу, на якой сядзіба Лобікавага дзеда Антона Бондара, і ніхто знаёмы не трапляецца. Залінейная вуліца, утвораная са сселеных хутароў, як бы за межамі мястэчка, і выглядам найменш местачковая: двары ў высокай загарадзі частаколу, што ні двор, то гаспадарка — хлеў, хлевушок, пунька, паветка, а часам амшанік для пчол.

Лобік замарудзіў крок, абвёў позіркам дзедаў двор. Ён стаіць трохі ўзбоч, на водшыбе. Хата вокнамі на чыгунку, два хлевушкі і гуменца пад адным саламяным плехам. Сядзібу атуляюць тры высокія, разложыстыя дубы.

Дубровіца — за Кавенькамі. Ад мястэчка — кіламетраў восем. Калі ісці па шляху, Кавенькі застаюцца збоку. Адразу за вёскай густы алешнік.

— Зойдзем у дзве ці тры хаты,— разважае Лобік.— Каб пабалей людзей бачыла. Будзем таргавацца...

Хлопцы ў дарозе ўжо з гадзіну. Пакінулі ззаду масток, насланы над канавай, якую паглыбілі і расшырылі, калі асушалі балоты. Насустрач, грукаючы коламі па грудзе, плыве воз з сенам. Дзядзька, у шапцы-аблавушцы, ідзе ўзбоч, торгае лейцамі маладога коніка.

За паваротам шляху павінна быць Дубровіца. Дружбакі ідуць з

зацятымі тварамі, маўчаць. Праз якую-небудзь паўгадзіну вырашыцца іх лёс. Як іх сустрэнуць партызаны, што скажуць?

Раптам за спіной — свіст. Міця ўздрыгнуў, азірнуўся. Ззаду, за альховым кустом стаіць Шура Гарнак у доўгім жаночым кажуху, у адной руцэ трымае вінтоўку, другой махае ім. Да Шуры хлопцы кінуліся подбегам...

Ад шляху да густога бярэзніку, дзе хлопцаў чакалі партызаны, вярсты са дзве. У тым, як Шура сустрэў сваіх нядаўніх таварышаў, як суха, неахвотна спытаў пра сястру, як зацята, нічога пра сябе не расказваючы, вёў іх па алешніку, штосьці Міцю не спадабалася. Як бы паміж ім і хлопцамі пралегла нейкая мяжа. Пакуль ішлі да партызан, убачылі двух ці трох вартавых, якія маўкліва, з вінтоўкамі наперавес, стаялі за дрэвамі.

Драгун прывітаў горача. Міцю абняў, пацалаваў, з Лобікам павітаўся за руку. З Драгуном яшчэ двое. Чарнявы, плячысты, у дублёным чорным кажушку і ў вайсковай зімняй шапцы з чырвонаармейскай зоркай, бліснуў рэдкаватымі, белымі зубамі, назваўся Мазурэнкам, капітанам. Прозвішча другога, вышэйшага, з хітрымі шэрымі вачамі — Тапаркоў. Ён разглядваў хлопцаў як бы з недаверам, тоячы на тонкіх губах з'едлівую ўсмешку. Зрэшты, Тапаркоў з Шурам адышліся на варту, бліжэй да шляху.

Чарнявы пачаў здалёку. Распытваў, хто ў Міці і Лобіка бацькі, дзе хлопцы вучыліся, ці даводзілася ім бываць у другіх, акрамя мястэчка, мясцінах. Не такой сустрэчы і размовы хлопцы чакалі, таму адразу зацяліся, адказвалі неахвотна.

— Вы дзе-небудзь працуеце? — спытаў нарэшце чарнявы.

— Мы прыйшлі ў партызаны,— як бы з выклікам адказаў Міця.— У нас была падпольная група. Хіба што-небудзь другое мае значэнне?

Той, што назваў сябе капітанам, маўкліва пераглянуўся з Драгуном. Загаварыў мякчэй, з даверлівымі ноткамі ў голасе:

— Вы камсамольцы. Павінны разумець, што такое дысцыпліна. Павінны быць там, дзе вас паставяць...

Цяпер пераглянуліся Міця з Лобікам. Яны нічога не разумелі.

— Я ваенны разведчык-дэсантнік,— працягваў між тым капітан.— Таксама мог бы быць у арміі. Але паслалі сюды. Радзіма пасылае сваіх сыноў туды, дзе яны найболей патрэбны. У партызанскім атрадзе,— капітан зноў пераглянуўся з Драгуном,— болей за дзвесце байцоў. Вялікай ролі вы там не сыграеце...

Цяпер да Міці пачало даходзіць. Імгненна ўсплылі ў памяці двое хлопцаў і дзяўчына ў зялёных блузах, якіх пад моцнай аховай вялі ў жандармерыю. Яны былі парашутысты. Капітан таксама парашутыст...

— Я хачу, каб вы працавалі на нашу групу УПРА. Нас прыслалі з Масквы. Мы падначалены ўпраўленню разведкі Рабоча-Сялянскай Чырвонай Арміі, але дзейнічаем у кантакце з партызанамі. З партызанскім камандаваннем дамоўлена. Вас мне рэкамендаваў таварыш Драгун, які вас ведае і які пакінуты тут, у тыле нямецкіх войск, райкомам партыі...

Зрэшты, Міця згодзен. Добра, што кончылася няпэўнасць. Калі прызнавацца самому сабе, то, ідучы сюды, ён адчуваў віну перад маці, сям'ёй. Невядома, што з імі было б, каб яго нават на людзях забралі ў партызаны. Сам сядзеў у турме, бацьку звезлі ў Германію. Хіба немцы дурні, каб паверыць, што ён не самахоць пайшоў у лес?..

— А што трэба рабіць? — пытае Лобік.

— Дзе вы працуеце?
— На чыгунцы.
— Якраз тое, што трэба! — капітан не хавае ўзрушэння.— Там і працуйце. Заваёўвайце давер у немцаў. Праблізьце да сябе нашых людзей. Заданне дадзім пазней. Праз вашага таварыша, які ў Грамах...
— Я быў у фінаддзеле, але звольніўся,— як бы сам сабе гаворыць Міця.
Капітан на хвіліну задумаўся.
— Вы нямецкую мову добра ведаеце?
— Газету чытаю. Але гаварыць не ўмею. Іван,— Міця ківае на Лобіка,— таксама чытае.
— У жандармерыю ці паліцыю вас не возьмуць?
Міця ўздрыгнуў. Капітан усміхнуўся, і ад гэтага яго шыракаваты, няголены твар зрабіўся свойскім, падабрэў.
— Вы не палохайцеся. Мы вам верым. Калі б вас узялі, то паступайце хоць у канцылярыю Гітлера.
— Не пайду ў паліцыю,— стаіць на сваім Міця.
— Ну, згода. Але куды-небудзь уладкавацца трэба. Інакай не зможаце працаваць на нас.
Пачаў сыпаць дробны сняжок. Ад доўгага стаяння на месцы ў Міці пачалі мёрзнуць ногі.
— Ну, шчаслíва,— капітан паціснуў руку Лобіку, затым Міцю.— А гэта што? — спытаў ён, убачыўшы пад пахай у Івана мяшэчак.
— Соль. Мы для маскіроўкі ішлі купляць самагонку.
— Соль аддайце нам. Дадому шляхам не ідзіце. Лепей лесам...
У Міці была яшчэ кароткая, адзін на адзін, размова з Драгуном, а да Лобіка падышоў Шура. Аграном паўтарыў тое, што казаў раней — за сувязнога ў мястэчку застаецца Міця, назваў чатыры прозвішчы былых спецыялістаў райза, з якімі трэба звязацца. З усіх чатырох Міця ведае толькі аднаго — Піліпа Краснея.
Узбуджаныя, аглушаныя нечаканасцю, варочаліся хлопцы ў мястэчка. Сталі зразумелымі паводзіны Міколы. Ведаў загадзя, што будзе, але нічога не сказаў. З сябрамі гуляе ў разведчыка.
Калі вытыркнуліся з хмызоў на паляну, яна была белая ад снегу.

РАЗДЗЕЛ ДЗЕСЯТЫ

I

Зазімак трываў нядоўга. Зноў між сосен густы туман, імжа, з пацяжэлых галін шчодра сыплюцца халодныя кроплі. Мокра, няўтульна ў лесе. У лагеры, дзе гарбылёўцы стаялі лета і палавіну восені, немцы з паліцэйскімі пабывалі. Зямлянкі разбурылі, зруйнавалі лёгкія летнія збудаванні.
Маларікая ўпачатку група Бондара, якая перабралася на правы бок чыгункі, імкліва абрастае людзьмі. Папаўненне прыбывае. Штодня. Навічкоў нават не вельмі правяраюць — большасць знаёмыя, мелі з атрадам зносіны.
Новы атрад стаў табарам у Альхове. Вялікай апаскі няма — з Журавіч паліцэйскія паўцякалі. Сяло захапіў Сабураў, які паблізу перапраўляецца праз Прыпяць. Раз'езды Сабурава дабрылі да Альхова, запрасілі мясцовых камандзіраў у госці.

У Журавічы Бондар з Хмялеўскім паехалі з форсам. Сабе і невялікай ахове загадалі асядлаць коней (Васількевіч, камісар Хмялеўскі і Бальшакоў, якія заставаліся на месцы, за апошні месяц стварылі абоз, прыпас збожжа, патаемны сямейны лагер). Гарбылёўцы, колькі можна было, прыфранціліся: начысцілі боты, апрануліся ў чыстае.
Перад смалярняй, на знаёмым пясчаным шляху, гарбылёўцаў спыніў сабураўскі дазор.
— Стой! Хто такія?
З-пад навісі маладых сасонак высунуліся рулі вінтовак, пагрозліва вытыркнулася круглае рыльца станкавага кулямёта.
— Мясцовы атрад! — гучна адказаў Бондар.— Едзем да Сабурава.
— Пароль?
— Пароля не ведаем...
Трое з нямецкімі аўтаматамі выскачылі на шлях, падазрона агледзелі коннікаў.
— Зброю прыйдзецца пакінуць.
— Зброі не аддадзім,— спакойна адказаў Бондар.
Дазорцы пераглянуліся. Нарэшце двое сiганулі ў хвойнік, вывелі асядланых, зацугляных коней.
— Паехалі!
У Журавічах вуліцы запруджаны народам. Фурманкі, вазы, коні ледзь не перад кожным дваром. Сабураўцы апрануты прыкладна так, як мясцовыя партызаны: хто ў што. Здзіўляе мноства аўтаматаў.
Адчуваецца ўзрушэнне ў мястэчку: паўсюды лятучыя мітынгі. Прамоўцы стаяць на вазах. Слухачы — невялікія купкі местачкоўцаў, пераважна моладзі.
Гарбылёўцы праляцелі па вуліцах на ўсім скаку. Асадзілі коней на плошчы, ля мураваных, з патрэсканай тынкоўкай дамкоў, якія паўтара месяца назад без поспеху штурмавалі. Адзін з дазорцаў, малады, з чорным чубам, які выбіваецца з-пад кубанкі, трымаючыся аберуч за аўтамат, астаўся; другі, танклявы, у скуранай тужурцы, штосьці шапнуўшы на вуха вартавому, які пахаджвае перад штабам, ускочыў на ганак.
Хвілін праз пяць партызан у тужурцы зноў паявіўся на ганку.
— Камандзір просіць да сябе.
Бондар з Хмялеўскім падняліся па прыступках, увайшлі ў вузенькі калідорчык. Штурханулі дзверы і апынуліся ў пакоі, дзе наўколенцах перад кафлянай грубкай сядзеў чалавек, распальваў дровы, а трое другіх, у паўкажушках, схіліліся над вялікай картай Савецкага Саюза, разасланай на стале. Адзін з траіх, шыракаплечы, з шырокім дабрадушным тварам, падняў галаву ад карты, пайшоў насустрач Бондару і Хмялеўскаму.
— Сабураў. Прашу прабачыць, што няласкава сустрэлі...
Гарбылёўцы назвалі сябе, павіталіся.
— Навіну, таварышы, ведаеце? — не тоячы ўзрушэння, выгукнуў Сабураў.— Сталінградская групіроўка немцаў акружана!..
Бондар адчуў, як гарачы, салёны камяк падступае к горлу. Стала лёгка, спакойна: ён як бы нанава зірнуў на свет з той напаўзабытай вышыні, якая даўно асталася ззаду, зацёртая, загубленая сярод будзённасці і розных згрызот.
І Хмялеўскі як анямеў. Не можа вымавіць слова. Адчувае гэтак жа сама. Харошы, смелы хлопец, хоць залішне далікатны, залішне педагог, каб быць камандзірам.
— У акружэнні больш як трыста тысяч немцаў,— працягвае Са-

бураў.— Калі групіроўка будзе знішчана, вайна выйграна. Не пазней, як вясной, нашы будуць тут...

— Далекавата зайшлі,— выказаў сумненне Бондар.

Штаб, трое камандзіраў у паўкажушках — глядзелі на Бондара з уседаравальнай усмешкай. Сабураў падышоў да карты, падазваў гарбылёўцаў.

— Глядзіце сюды.— Сабураў водзіць тоўстым, з рудымі валасінкамі пальцам па карце.— Стратэгічны замысел Гітлера ясны. Авалодаць Каўказам — значыць авалодаць бакінскай нафтай. Сарвалася! Захоп Сталінграда вёў да яшчэ большых вынікаў. Хацелі перарэзаць Волгу, з поўдня рушыць на Маскву. Ні адна са стратэгічных задач не дасягнута. А зіма на носе. Цяпер з Каўказа немцы самі пабягуць, бо ля Растова вось-вось зачыніцца пастка...

Узрушэнне, выкліканае незвычайнасцю навіны (пра такі фінал для Сталінграда Бондар нават думкі не дапускаў), паступова сплыло. Пасля спраў стратэгічных загаварылі аб мясцовых, практычных.

— Далучайцеся да нас,— нечакана прапанаваў Сабураў.— У вас, па маіх звестках, восемдзесят чалавек. Будзе добрая рота.

Бондар усміхнуўся.

— На сённяшні дзень — дзвесце пяцьдзесят. Асноўныя сілы атрада за Пцiччу.

— Чаму не тут?

— З рэгулярнымі часцямі, якія пайшлі на нас, бою не вытрымалі б.

— Вось бачыце. А мне і рэгулярныя часці не страшны. Мы выконваем асобае заданне Стаўкі, таварыша Сталіна. Вы, здаецца, ваенны?

— Капітан.

— Тым болей павінны разумець. Наша злучэнне пабудавана па вайсковым прынцыпе. Асноўная адзінка — батальён. Стратэгія глыбокіх рэйдавых паходаў сябе цалкам апраўдала. Жыццё партызан — у бесперапынным руху.

— Мы раённы атрад,— запярэчыў Бондар.— Згодзен з вамі, што рух — аснова партызанскай тактыкі. Самі прыйшлі да такога вываду. Але наконт стратэгii — не магу з вамі згадзіцца. Маем чыста мясцовыя задачы. Не даем немцам хлеба, масла. Падымаем дух насельніцтва...

— Перамогі Чырвонай Арміі дух падымаюць,— заўважыў таўставаты, з сівымі вусамі камандзір.— Што вы са сваім атрадзікам можаце зрабіць?

— Армія далёка, а жандары, каменданты — побач. Каб не мы, даўно б на карак усселі...

— Ты — жук,— сказаў Сабураў.— Ладна, не хочаш да нас, сядзі ў сваёй лазе. Можа твая праўда...

Двое камандзіраў, якія дагэтуль маўчалі, накінуліся на гарбылёўцаў з роспытамі. Разведка ў сабураўцаў добрая, але, як высветлілася, шмат чаго і яна не ведае...

II

Вёска Альхоў — партызанская сталоўка. Яшчэ тады, калі гарбылёўцы толькі прывыкалі да лесу, елі сухамяткам тое, што запарвуць ноччу,— карміла яна іх і паіла. Таму ў кожнага бывалага партызана, які падаўся ў лес у пачатку лета, ёсць у Альхове знаёмая

сям'я, а ў маладзейшых, што не забываюць пра любошчы, дзяўчына ці маладзіца. Пра патайныя сустрэчы, якія адбываліся не толькі для таго, каб высветліць намеры навакольных паліцэйскіх гарнізонаў, ведаюць сенавалы, гумны ды яшчэ цікаўны сярпок месяца, што ўжо столькі стагоддзяў захоўвае сакрэты кахання.

Хаты ў Альхове ціснуцца да лесу — векавога сасонніку, грабняку, алешніку. А пасярэдзіне амаль замкнутага круга — поле. У вёсцы, па хатах, стаіць частка гарбылёўскага атрада, які дзейнічае па гэты бок чыгункі. Сабураўцы, перабраўшыся цераз Прыпяць, рушылі ў глыбіню лясоў і балот, у напрамку Лельчыц і Князь-возера. У Журавічах, якія ад Альхова за дванаццаць вёрст, безуладдзе...

Вечарам вярнуўся хмуры Гервась, які з пяццю разведчыкамі хадзіў пад Гарбылі, і выклікаў з хаты Бондара. На панадворку ў галінах старога вяза шастае вецер. Глухі, панылa-аднастайны шум даносіцца з бліzкага сасняку, што атуляе ўсходнюю лаву хат цёмнай падковай.

— Бяда, Павел Антонавіч...— выдыхнуў Гервась.— У Гарбылях хапаюць... Гэлю прывёў. Правал у іх. Тры дні хавалася на Валынскай старане...

— А як жа бацька, сям'я? — спытаў Бондар, адчуваючы, як халадзее ў грудзях.

— Гаворыць, выхаду не было. Старых, можа, не зачэпяць. Дзіця ў іх пакінула.

— Дзе яна?

— З Клімкамі памясціў.

— Ад Турбіной што? — Бондар, стрымліваючы хваляванне, знізіў голас да шэпту.

— На словах перадала — будуць валіць лес. На дзвесце метраў ад чыгункі. На днях пачнуць. Яшчэ паперы...

Ён падаў, выцягнуўшы з-за пазухі, ёмкі, цёплы ад цела пакунак. Дабавіў:

— У Мазыры немцы выпускаюць газету. Па-руску. Называецца «Мозырьские известия». Падпісваюць немец і адзін з Гарбылёў. Прозвішча Рымарчук. Ведаю. Высокая такая аглабліна. Да вайны быў у гарбылёўскай рэдакцыі, пісаў фельетоны.

Бондар адчувае — пра галоўнае маўчыць Гервась. Ён паклаў памочніку на плячо, на макраватую аўчыну кажушка, руку, папрасіў лагодна:

— Гавары, Аляксандравіч. Усё адно...

— Немцы спалілі Хамякі і Скавароднікі. Людзей, многа каго, жывымі... У Гарбылях, Вялікіх і Малых Лемцюгах аб'явы. Папярэджваюць...

Пачаў сеяцца дробны дождж. Па вуліцы, гучна перамаўляючыся, прайшла ватага партызан. Чуваць у гурце дзявочыя галасы. Перарывіста,— відаць, тады, як адчыняюцца дзверы,— вырываюцца з недалёкай хаты глухія ўдары бубна, рып гармоніка.

Бондар задумаўся. Хамякі, Скавароднікі — у Бацькавіцкім раёне, адкуль ён сам родам... Стаяць пры чыгунцы. Адпомсцілі — няма сумнення — за дыверсіі. Як Вербічам за скінуты афіцэрскі эшалон...

Зайшлі разам з Гервасём у хату. Бондар разарваў перавязаны шпагатам пакунак, прабег вачамі некалькі запісак, напісаных — каб не пазналі почырку — друкаванымі літарамі. У пакунку — два нумары «Мозырьских известий» і згорнуты ў некалькі столак выдрукаваны вялікімі літарамі ліст тоўстай траскучай паперы.

На левым баку нямецкі тэкст, на правым — рускі.

ПАПЯРЭДЖАННЕ

Гебітскамісар Бацькавіцкага і Гарбылёўскага раёнаў мае звесткі, што некаторыя вёскі аказваюць актыўную дапамогу лясным бандытам-партызанам. Забяспечваюць іх харчаваннем, вопраткай, пускаюць начаваць у хаты, не паведамляючы аб гэтым старастам, паліцэйскім і іншым прадстаўнікам нямецкай адміністрацыйнай улады.

Гебітскамісар папярэджвае, што такія дзеянні з'яўляюцца супроцьзаконнымі. Гераічная нямецкая армія, якая змагаецца на ўсходзе з бальшавіцкімі ордамі за свабоду і працвітанне новай Еўропы, не можа цярпець, каб у яе тыле арганізоўваліся асіныя бальшавіцкія гнёзды, каб бандыты-партызаны наносілі ўдар у спіну хабраму нямецкаму салдату.

Вёскі Хамякі і Скавароднікі, якія далі прыстанішча лясным бандытам, зруйнаваны з зямлёй. Яны болей не існуюць. Уся маёмасць насельніцтва канфіскавана.

Гебітскамісар папярэджвае, што падобная кара чакае кожнага асобнага чалавека, кожную сям'ю, кожную вёску, калі яны будуць мець хоць якія-небудзь зносіны з ляснымі партызанскімі бандамі.

Гебітскамісар Бацькавіцкага і Гарбылёўскага раёнаў.
Эрых РОГ.

Гарбылі. 3 снежня 1942 года.

— Баяцца,— сказаў Гервась, амаль не зірнуўшы на скамечаны ліст.— Мне перадавалі — у Гарбылях была форменная паніка, калі сабураўцы занялі Журавічы.

Бондар зірнуў за перагародку, дзе пры цьмяным святле каганца гаспадыня чысціла бульбу. Прыцішыў голас:

— Вінаватых шукаюць. Тут, брат, усё разам: Пціцкі мост, Сталінград, Сабураў... А вёскі, сволачы, будуць паліць. Як дважды два...

Гармонік рыпнуў пад самым акном. Музыкі, відаць, пераходзілі на новае месца.

III

Бондар стаяў пры акне, глядзеў на цёмны панадворак. На шкле набухалі, множыліся дажджавыя кроплі. Звілістымі, срабрыстымі струменьчыкамі сцякалі ўніз.

Рыпнулі веснічкі. На дварэ пачуліся галасы. У хату зайшлі Хмялеўскі, Тапаркоў і начхоз Васількевіч.

— Што новага ў Гарбылях? — спытаў Тапаркоў.

— Арышты. Грозяць дапяць да нас. Наце пачытайце...— Бондар выцягнуў з нагруднай кішэні папярэджанне гебітскамісара.

Хлопцы згрудзіліся ля лямпы, чыталі.

— Старыя песні...— Хмялеўскі адышоўся ад акна.— Але ад няўдач на фронце будуць шалець.

— Я чуў, Гервась Гэлю прывёў? — сказаў Тапаркоў.— А як сям'я? Бацька — сімпатычнейшы старыкан. Карысны не меней, чым Шахцёрка (між сабой Бондар з Тапарковым называюць так Турбіну).

— Сам не ведаю...

— Дзела простае,— Тапаркоў прыцішыў голас.— Старых я б вывеў. Але ці пойдуць? Стары Салавей упарты. На авантуркі ні-ні. Мяне не хацеў ведаць.

Бондар павесялеў на вачах.

— Выхад толькі такі, Віктар. Займіся. Вазьмі людзей і заўтра ж — у горад. Стары мне даражэй за яе. Вас, хлопцы, прашу — пра сямейны лагер ні гуку. Ведаем мы ўсемярых. І — каб магіла...

— Калі прыйдуць старыя, усё ясна,— сказаў Хмялеўскі.— А што ты з ёй будзеш рабіць? Гэта ж табе не ў Гарбылях...

— Тое, што ты з гэтай чарнявай настаўніцай, сувязной з Цемраўшчызны. Я ў манахі не пастрыгаўся.

— Ёсць розніца. Мы з ёй птахі вольныя. Сышліся, разышліся — наша дзела. А ты жанаты. Я пра твой аўтарытэт думаю. Што скажуць байцы?

— Думай пра свой. Камісар, настаўнік як-ніяк, а блытаешся на вачах.

— Ды не злуйся ты. Я проста хацеў спытаць: сур'ёзна ў цябе? Нічога ненармальнага між вамі не бачу. Мы з гэтай настаўніцай, напрыклад, рашылі пажаніцца. Толькі няма загса.

Бондар прымоўк, задумаўся.

— Не ведаю, хлопцы...— загаварыў праз хвіліну.— Было некалі сур'ёзна. Салавей мяне ў лясной школе вучыў. Калі ў Гарбылі, у пяхотнае, прыехаў, ён быў галоўным аграномам МТС. Хадзіў да іх. Былі планы, але яна мне ад варот паварот. Астатняе — чулі і бачылі. Дакладваю, таварыш камісар, што пра жонку звестак не маю. Пасадзіў у Гродна ў вагон, пацалаваў. Даехалі? Не даехалі? Не ведаю...

Тапаркоў махнуў рукой.

— Пасля вайны разбяромся, калі будзем жывы.

Апошняе слова сказаў Васількевіч, які слухаў і маўчаў:

— На ўсё, што тут гаварылі, напляваць і— забыць... Разумнае адно — старых і дзіця выручыць трэба. А так у мяне прапанова: сабрацца ўсёй старой гвардыі. Як у Гарбылях...

IV

Сабраліся ў хаце, дзе жывуць Клімкі. Тое, чаго Бондар у душы пабойваўся, выйшла проста і добра. Гэля, паблажэлая, змізарнелая, у павязанай па-сялянску хусцінцы, павіталася з усімі за руку, пацалавалася.

Бабка Кацярына стаіць ля печы, выцірае слёзы.

— Дзеткі мае, як там, дома...

Бондар крануў Гэлю за плячо, адхінуў занавеску. На прыпечку, раскінуўшы рукі, спіць хлопчык. Другі, старэйшы, у даматканай кашульцы, сядзіць на печы, не зводзіць з мужчын, якія тоўпяцца ў хаце, чорных вачанят.

Селі з Гэляй на ложак.

— Што здарылася? — напаўголаса спытаў Бондар.

— Павел!.. Я іначай не магла... Арыштавалі Гадлеўскага, з мясакамбіната. Ён сыпле ўсіх, з кім быў звязаны...

— Бацьку не зачэпяць?

— Пусціла чуткі, што па рэчы еду ў Заходнюю... Туды, дзе працавала. Дастала з камендатуры аўсвайс.

У Бондара адлягло ад сэрца.

— Мы думаем, каб тваіх сюды. Месца ёсць. У лесе, у зямлянках.

У Гэлі на вачах бліснулі слёзы.

— Душой збалелася. Там Элачка. Хацела плюнуць на ўсё, ісці назад.

— Не думай. Зробім што-небудзь.

— Баюся, Павел. Жандармерыя не камендатура. Калі хопяцца, возьмуць бацьку...

Селі за стол. Сярод заткнутых ільнянымі затычкамі бутэлек поўлітэрка маскоўскай са знаёмай зеленаватай наклейкай. Яшчэ летам

выпрасіў Васількевіч у дэсантнікаў, хаваў да часу. Бондар адкаркаваў бутэльку, наліў у шклянкі.

— Камара забылі! — падхапіўся Гервась.— Збегаю. Хлопцы хай з дзеўкамі пагуляюць, а яго трэба...

Гервась выхапіў з вораха на лаўцы свой кажушок, рынуў за дзверы.

Некалькі хвілін за сталом панавала няёмкая маўчанка.

Камар — ён нядаўна прызначан камандзірам роты — уваліўся ў хату пад хмяльком, з парога пачаў прамову:

— Гвардзія сабралася. За ета люблю. Гвардзія не падкачае. Цяпер панашывалася ўсякіх. Але хай помняць. Мы пачыналі. Без нас тут быў мох ды балота...

Бондар устаў, падняў шклянку.

— Памянём, хлопцы, Казачэнку. Аднаго яго няма...

Праз паўгадзіны застолле зашумела. Побач з Гервасём Соня, па левую руку Хмялеўскага — Надзя Амельчанка. Гэля расчырванелася, пажвавела, шэпча Бондару на вуха:

— Паўгода цябе не бачыла. Ведаю — пра мяне не думаў. А я думала. Баялася за цябе...

Ён знайшоў яе руку, удзячна паціснуў, паклаў сабе на калена.

Да поўначы самагонку выпілі. Гасгадар, а за ім Гервась бегалі ў раздабыткі, прынеслі кожны па вялікай цёмнай бутлі. Кіславатага «маўчуна». Бондар даў сабе волю, піў без меры, не зважаючы на ўгаворы і асцярожлівыя жэсты Гэлі.

Невядома адкуль узяўся гармонік. Бальшакоў,— з тых, хто не быў у Гарбылях, ён тут адзін,— сеў на лаву, расцягнуў мяхі. Тапаркоў, узяўшы Гэлю, далучыўся да Гервася з Хмялеўскім, якія выдыбалі са сваімі дамамі.

Бондара поўніў незразумелы сум. Адчуваў, што моцна сп'янеў. Камар, які сядзеў побач, цягнуўся да яго з перапоўненай шклянкай.

— Хрыстом-богам клянуся, Антонавіч. Ты мяне недапанімаў... А я цябе люблю... Усе любяць... Думаеш, мы паставілі цябе камандзірам за тое, што ты капітан?.. Мы цябе паставілі, бо ты народ панімаеш. Ты наш, гарбылёўскі. З табой дзялы дзелаем...

— Не дуры, Мікалай. Не зняважай людзей.

— Дай сказаць, Антонавіч. Ты ў нас галава. Мы табою гардзімся. Тых, што цяпер панашываліся, да сябе не падпускай. Прададуць... Ты нас, старую гвардзію, должан павышаць і ценіць, бо мы твая апора. Правільна я гавару?

Начхоз Васількевіч цягнуўся за шклянкай з другога боку.

— Антонавіч, слухай мяне... Атрад з Сасновіцы трэба перабраць сюды. Якога чорта ён там тырчыць... Чым нам памог Вакуленка? Пяцьдзесят кілаграмаў толу даў. Хай... заткне свой тол... Мы шаснаццаць эшалонаў без яго скінулі. Хто яшчэ столькі скінуў? Ну, скажы, хто?..

Бальшакоў паклаў гармонік, падсеў да стала. Жанчыны заспявалі песню, якой навучыліся ад дэсантнікаў:

Киев бомбили, нам объявили,
Что началася война...

Як скрозь сон, далятаў да Бондара прарэзліва-звонкі голас Камара:

— Тапаркоў, ты шэльма! Але ты — чалавек! Самуся правільна кокнуў. Самусь — юда і сволач. Мы яго шчэ тады раскусілі...

Гэля абняла Бондара за плечы, павяла за занавеску. Ён чуў, як сцягвала боты, расшпільвала каўнер гімнасцёркі. Прыхілілася гарачай шчакой да яго шчакі, правяла рукой па валасах і пайшла назад, у тлум...

РАЗДЗЕЛ АДЗІНАЦЦАТЫ

I

Раніцай прыбег усхваляваны Камар, пабудзіў Бондара:

— Хлопцы з Дубнага ўцяклі. Усе восем... Што будзем рабіць?..

Бондар устаў, нацягнуў боты. На стале дымілася ў глінянай місе бульба, стаяла скаварада з салам.

— Будзем снедаць. Вінтоўкі ім не выдавалі?

— Палавіна людзей без вінтовак.

— Самі вінаваты. Заседзеліся. Пад ляжачы камень вада не цячэ...

Апоўдня сабраўся савет штаба. Бондар стаў ля стала, разгарнуў карту.

— Таварышы камандзіры, прашу мяне выслухаць. Думаю — Альхоў не тое месца, дзе можа быць база атрада. Немцы тут сядзець не дадуць...

У хаце насцярожаная цішыня. Перамовы ў адзін міг спыніліся.

— Ёсць адзін выхад,— працягваў Бондар,— перабрацца цераз чыгунку. Аб'ядпацца з дамачоўскім атрадам і ўдарыць па гарнізонах у Зялёнай Будзе, Літвінаве і Піляцічах. Гомельскія атрады, па маіх звестках, разагналі гарнізон у Грабаве. Калі гамяльчане паслухаюць і ўдараць разам з намі па Лужынцу, Бацькавіцкі раён ачысцім да чыгункі. Тады базу для атрада знойдзем. Такі план...

— У Літвінаве — дзевяноста паліцэйскіх і трыццаць немцаў, сказаў Гервась.— Каб не выйшла, як у Журавічах? Кулямётаў штук дваццаць.

— Іх сто, а нас з дамачоўцамі болей як трыста. Трэба стукнуць па Літвінаву і Лужынцу ў адзін дзень. Каб не маглі падкінуць адзін аднаму падмогі. Паніка трэба...

— Гамяльчане, думаю, паслухаюць,— сказаў Бальшакоў.— Яшчэ ў канцы лета, як быў у іх, штосьці падобнае гаварылі.

— Ім выгадна. У лужыцкіх і грабаўскіх лясах іх базы.

— Вакуленка даўно настойвае,— сказаў Бондар.— Яшчэ як я быў у Рудобельцы, высоўваў такі план. Але тады было рана. Цяпер, як прайшлі Каўпак і Сабураў, самы час.

— Добра,— Хмялеўскі ўстаў з услончыка, схіліўся над картай.— Дапусцім, што ўдасца ўзяць Літвінава і Лужынец. Я нават веру, што возьмем. А што далей? Раўняцца з Рудобелкай, як той казаў, нам не з рукі. Там лес, балота, ніводнай шасейнай дарогі. Ветку з Бабруйска за чыгунку можна не лічыць. А Бацькавіцкі раён заціснут між двума чыгункамі. Выгрузяцца немцы з эшалонаў, ударыць — з нас мокрая юшка пацячэ. Я лічу, што разагнаць гарнізоны сіл у нас хопіць. Але ўтрымаць раён не зможам. Адсюль трэба танцаваць...

Бондар падняўся, загаварыў цішэй, чым звычайна.

— З камісарам і начальнікам штаба план абгаварылі асобна. Яшчэ ўчора. Тое, што сказаў ён, ведаем усе. Згодны з ім. Але выхаду другога няма. Калі не мы разгонім паліцэйскіх, рана ці позна разгоняць другія. Да гэтага ідзе. Нам тады будзе сорамна. На сорак

вёрст кругом самы вялікі атрад — наш. Атрад у Сасновіцы фактычна адпачывае месяц. А ў нас тут вунь уцякаць пачалі. І разбягуцца, калі будзем сядзець, як святыя. З Хмялеўскім не згодзен па двух пунктах, і хачу, каб вы ведалі, у чым. Чыгунку з Гарбылёў да Дняпра блакіруем. Немцы яе не моцна ахоўваюць. Думаю яшчэ, што немцам цяпер не да нас. На Сабурава ў Журавічах не кінуліся. Не хватае сіл. Каля чыгункі высякаюць лес. Гэта паказвае, што немцы гатовяцца да абароны...

Камандзірскі савет зацягнуўся да вечара. План прынялі. Бальшакова ўпаўнаважылі дамовіцца з гамяльчанамі, Гервася і Хмялеўскага — з дамачоўскім атрадам. Выдзелілі кожнаму па групе.

У Сасновіцу, каб прывесці асноўны атрад, мусіў ісці Бондар з трыццаццю чалавекамі.

Ніхто не павінен быў ведаць пра тое, што партызаны пакідаюць Альхоў. Аднак жа ўведалі...

Вечарам, калі Бондар астаўся з Гервасём і Тапарковым, у хату зайшоў Кузьма Пунтус, высокі, безбароды чалавек у шапцы з зайцавай шкуркі, прасвітар тутэйшай баптысцкай абшчыны. У партызан Кузьма — на падазрэнні. Ходзіць, калі захоча, у Журавічы, нават у Гарбылі. Пра даваеннае жыццё прапаведніка звесткі таксама цьмяныя.

Кузьма папрасіў дазволу ўвайсці. Не распранаючыся, сеў на зэдлік.

— Маю да цябе слова, камандзір. Ведаю, мяне вы не любіце. Аднак жа і Хрыстос цярпеў...

— Ну, гавары, бацька,— дазволіў Бондар.— Толькі нядоўга.

— Нас пакідаеце? А ці думалі вы, начальнікі, што можа быць? У святым евангеллі запісана: «Предаст же брат брата на смерть; и восстанут дети на родителей и умертвят их».

— Ты што антымоніі разводзіш? — падступіў да Пунтуса Тапаркоў.— Нас прыйшоў агітаваць? Распладзілі вас немцы...

— Святая евангелісцкая царква не была забаронена савецкім законам,— запярэчыў прасвітар.

Бондар з цікавасцю глядзеў на плячыстага, ужо стараватага дзядзьку. Вочы жорсткія, зыркаюць з-пад навіслага лба, як з-пад прыпека.

— Няхай гаворыць,— сказаў Бондар.

Прасвітар пазіраў у столь, цягнуў, як па-пісанаму:

— Когда же увидите мерзость запустения, реченную пророком Даниилом, стоящую, где не должно,— читающий да разумеет,— тогда находящиеся в Иудее да бегут в горы; а кто на кровле, тот не сходи в дом и не входи взять что-нибудь из дома своего; и кто на поле, не обращайся назад взять одежду свою. Горе беременным и питающим сосцами в те дни! Молитесь, чтоб не случилось бегство ваше зимою. Ибо в те дни будет такая скорбь, какой не было от начала творения, которые сотворил бог, даже доныне, и не будет...

— Ну, добра,— устрапянуўся Бондар.— Ты нам, бацька, ясней скажы, чаго хочаш.

— Уводзіце ў грэх людзей, начальнікі. Усялякая ўлада ад бога...

Тапаркоў захадзіў па пакоі.

— Твае б словы немцам у вушы. Можа яны цябе падвучылі?

— Святы абавязак хрысціян-евангелістаў — папярэджваць грэх гардыні.

— Значыць, няхай немцы здзекуюцца з людзей, а мы маўчы? — сказаў Бондар.— Так выходзіць з тваіх слоў, бацька?

— Зямнога суда над людзьмі няма. Ёсць суд божы.

— А ты чуў, што ў Сталінградзе немцам зрабілі пастку? Тры арміі Гітлера ў катле.

— На тое была божая воля.

— Каб сядзелі склаўшы рукі, то і бог не памог бы. Немцы таксама з богам. На спражках напісана.

— Поднявший меч от меча и погибнет.

Тапаркоў гучна зарагатаў.

— Вось бачыш, таварыш баптыст. Пра меч загаварыў. Выходзіць — на бога спадзявайся, а сам не плашай.

— Немцы над народам будуць здзекавацца,— прасвітар уздыхнуў.— Ім нашага народа не шкада. Ваюеце вы, плаціць нам прыйдзецца. Наляцяць на сяло, спаляць, зруйнуюць. Хто і ў лес уцячэ, то зімой як? Прападзе ўсё адно...

— Мы нікуды не пойдзем,— сказаў Бондар.— Будзем блізка, у лесе. Немцы сюды хацелі паткнуцца — ім далі па зубах.

Стары падняўся, надзеў малахай, развітаўся з усімі за руку.

— Тып...— сказаў Гервась, які ўвесь час маўчаў.— Вочы хітрушчыя. Думаю, у паліцыі ён усё-такі служыць.

— Я не веру,— Бондар падышоў да акна, зірнуў на двор.— Проста народ у няпэўнасці, таму плодзіцца пошасць. Гадальшчыкаў, прапаведнікаў — як нярэзаных сабак. А што сакрэты ведае — дрэнна. Хоць, як схаваеш? У жанатых і нежанатых — каханкі ў Альхове.

II

Бацькавіцкі раён, у якім, у адрозненне ад суседніх раёнаў, так і не ўзнік свой партызанскі атрад, тым не меней стаў у канцы сорак другога года месцам, дзе партызанскі рух паказаў сваю сілу. Прычына гэтаму — лес. Сухадольныя бары, а найболей алешнікі, бярэзнікі, балотнае чарналессе пачынаецца ледзь не ад самага мястэчка і двума шырокімі палосамі цягнецца вёрст на трыццаць-сорак, аж да другой чыгункі, якая перасякае паўночную частку раёна.

Ва ўсходняй частцы яшчэ большыя, лужынецкія, лясы, напалавіну бары, напалавіну дубровы, бярэзнікі — працяг прыдняпроўскага масіва. Яны займаюць трохкутнік паміж Дняпром, які працякае ў суседнім раёне, і Беразіной, што заходзіць у лужынецкія лясы.

Паміж двума ляснымі градамі — шырокія абшары літвінаўскіх балот, асушаных перад вайной.

У лясной частцы раёна вёскі на выгляд прывабныя: хаты, хлявы, гумны пабудаваны з размахам, дагледжаныя, дабротныя. Малюнак балотных вёсак і паселішчаў, якія туляцца па пясчаных выспах, вока не лашчыць: нізенькія, шэрыя хацінкі, ніцыя вербы на вуліцы. Добрых зямель, калі не лічыць тарфянікаў, якіх яшчэ не навучыліся як след урабляць, на Літвінаўшчыне мала: пяскі, шэразёмы, кіслыя, балотныя падзолы.

Дзіўнымі, нязвычнымі сярод шэрага балотнага абшару здаюцца белакаменныя гмахі будынкаў саўгаснага пасёлка Літвінаў. Да рэвалюцыі тут было родавае гняздо памешчыкаў Горватаў, што пусцілі ў балотным краі карэнне яшчэ ў часы Рэчы Паспалітай. Горваты жылі ў Варшаве, у маёнтак час ад часу наязджалі.

Ён занепадаў, пакрысе мізарнелі, развальваліся бэльведэры, антычныя статуі ў старым парку.

У часы саўгаснага гаспадарання статуі зніклі зусім, парадзелі стогадовыя ліпы і вязы пасаджанага на англійскі манер парку. Але каменныя будынкі былі адрамантаваны, пабелены, побач са старамодным, упрыгожаным круглымі калонамі палацам вырас цагляны гмах сіласнай вежы, вялізны жалезны бак вадакачкі.

Саўгас меў малочна-мясны ўхіл. На асушаных балотах добра радзіла бульба, шчодра буялі сеяныя травы. Статак кароў, свіней у Літвінаве пераваліў перад вайной за тысячу галоў.

Немцы пакінулі ўсё як ёсць. Саўгас стаў называцца дзяржаўным маёнткам. Кіравалі ім немцы-аграномы ў жоўтых шынялях. Салдат не хапала для аховы чыгункі, але ў Літвінаве яшчэ з восені мінулага года стала размясціўся вайсковы ўзвод, а гарнізон паліцыі быў самы буйны ў наваколлі.

Зрэшты, калі глыбей разбірацца, то гарнізоны ў Зялёнай Будзе, Піляцічах, нават у далёкім адсюль Лужынцы як бы падпіралі Літвінаў, бо тут, а не ў якім-небудзь іншым месцы, вяршылася нямецкая гаспадарчая палітыка большай палавіны раёна. У Літвінаў зганялі рэквізіраваных у навакольных вёсках кароў, свіней, звозілі збожжа. Амаль штодзень грузавікі дастаўлялі ў Бацькавічы на станцыю запакаваныя ў драўляныя скрынкі цэнтнеры масла і сала.

Па вёсках гаспадарылі немцы. У навакольных лясах, якія атулялі літвінаўскія балоты, за лета і восень набрынялі сілай тры атрады — прыдняпроўскі, гарбылёўскі і дамачоўскі. Двоеўладдзю мусіў наступіць канец...

РАЗДЗЕЛ ДВАНАЦЦАТЫ

I

Снежань церусіў дожджамі, у соснах шумелі вятры. За прымаразкі на размоклых дарогах нарасла тоўстая кара галалёду.

Дваццаць другога снежня Бондар вывеў гарбылёўскі атрад на ўскраіну літвінаўскіх балот, і нізкарослы, рэдкі дубняк. У прамоклым, няўтульным лесе агнёў не палілі — блізка паселішчы. Партызаны кашлялі, хрыпелі прастуджанымі горламі.

Звестак аб гатоўнасці дамачоўскага атрада, які таксама павінен быў наступаць на Літвінаў, і прыдняпроўскага, што мусіў разганяць гарнізон у Лужынцы, не было.

Бондар і некалькі камандзіраў стаялі на ўзлессі, глядзелі ў той бок, дзе была вёска Зялёная Буда. Яна чарнела ўдалечыні рассыпанымі па пясчаным касагоры хатамі, рэдкімі прысадамі. Наступаць на Літвінаў, абмінуўшы гарнізон у Зялёнай Будзе, нельга было, таму пайшлі на хітрасць. У вёску ад чыгункі рушыў узвод славакаў і з дзесятак партызан, пераапранутых у нямецкую форму. Міхал Сліва, які ведае нямецкую мову, нацягнуў на плечы афіцэрскі шынель. У выпадку ўдачы адтуль, з Буды, павінен быць сігнал — тры ракеты.

У той час, як Бондар, і другія, хто ведаў пра дыверсію, угледаліся, губляючы цярпенне, у абрысы Зялёнай Буды, аддзяленне бакавой аховы выпарала ў блізкіх кустах вельмі падазронага абарванца. Іван Гусоўскі падвёў затрыманага да Бондара. Незнаёмец высокі, худы, зарослы дзікай чорнай шчэццю. Яшчэ горш выглядае яго вопратка: суцэльныя транты, дзірка на дзірцы. Шынель, мундзір, штаны амаль страцілі колер, але ўсё ж можна пазнаць, што гэта нямецкая вайсковая форма.

— Хто такі? — спытаў Бондар.

Чалавек аблізаў патрэсканыя губы, каўтануў сліну і нічога не сказаў.

— Ды ён па-руску не разумее.

— Ясна, шпіён.

— Глядзі, якім пудзілам апранулі! Цікава, для чаго такая маскіроўка?

— Ясна, для чаго. Каб мы паверылі.

— Рускі я,— нарэшце захрыпеў затрыманы.— Уцёк з эшалона.

— Ты што, служыў у іх? — спытаў Бондар.

— Не служыў. Абноскі з лагера.

— Дзе быў?

— Не помню. У Германіі, Польшчы. Было штук дзесяць тых лагераў, не меней.

— Дык цябе з Германіі везлі? — Бондар прысвіснуў.— А цікава, для чаго?

— А я пачом ведаю,— затрыманы выразна, не па-мясцоваму окаў.— У палонных не пытаюць, куды вязуць.

Бондар махнуў рукой. Іван Гусоўскі штурхнуў абарванца руляй вінтоўкі ў спіну, той прайшоў некалькі крокаў, але раптам спыніўся, павярнуўся тварам да камандзіраў.

— Ірады! Супастаты! — хрыплым, натужным голасам залемантаваў абарванец.— Расстраляць хочаце? Не можаце разабрацца? Паперкі падавай вам!

Тыя, што стаялі на ўзлессі, знямелі — такога яшчэ не было. Лаянка, чым далей, рабілася ўсё болей закавырыстай.

— Ён, мабыць, чокнуты! Жулік, мабыць.

— Шпіён так лаяцца не будзе.

— Чорт з ім! Там пабачым...— Бондар адвярнуўся, стаў узірацца ў імжыстую далеч.

Сігналу з Зялёнай Буды не было.

II

Наперадзе немцы, за імі славакі, не захоўваючы строгага строю, шоргаючы ботамі па мокрай наледзі, увайшлі ранкам у Зялёную Буду. Вёска доўгая, раскіданая. Валасная ўправа, паліцэйскі ўчастак у канцы, які выводзіць да чыгункі. З узгорка, адкуль відаць будынкі станцыі Гарохавічы, партызаны сталі спускацца ў вёску.

Мясцовыя паліцэйскія атрад заўважылі. Прынялі паспешлівыя меры на выпадак праверкі, бо на невялікім прамежку вуліцы, які паспелі прайсці партызаны, некалькі маўклівых паставых. На пляцы каля драўлянага з бляшаным дахам будынка школы, дзе размяшчаецца паліцыя, Міхал Сліва спыніў атрад. Зняў чорныя скураныя пальчаткі, закурыў цыгарэту.

З дашчанага ганка збег таўставаты, чырванатвары чалавек у наглянцаваных да бляску хромавых ботах.

— Начальнік паліцыі Палтаржыцкі,— прадставіўся ён.

Міхал Сліва змерыў паліцэйскага зняважлівым позіркам, кіўком рукі падазваў маладога славака, які мусіў выконваць ролю паеклад-

чыка. Не павышаючы голасу, выразна вымаўляючы словы, Сліва загаварыў па-нямецку.

— Мі ест зондэркаманда па барацьбе з партызан,— перакладаў славак.— Прашу размесціт маіх людзі.

— Проша, проша,— начальнік паліцыі разгубіўся ўшчэнт.— Сапраўднай казармы, пан лейтэнант, у нас няма. Толькі каравульнае памяшканне... Мала тапчаноў... Ды і бруднавата...

Партызаны, не даслухаўшы канца размовы, кінуліся на школьны ганак.

У вялікім класным пакоі, адведзеным пад каравулку, ударыла ў нос спёртым паветрам, тытунёвай вонню. Стаяла некалькі вінтовак, састаўленых у козлы; чатыры паліцаі пры ўваходзе замёрлі па стойцы «смірна».

Памяшканне былога сельсавета, дзе цяпер валасная ўправа, насупраць школы. Сліва ў каравулку нават не зазірнуў, а разам з начальнікам паліцыі рушыў у валасную ўправу. Некалькі партызан у славацкіх і нямецкіх шынялях, захоўваючы дыстанцыю, падаліся ўслед за начальнікам.

Кабінет валаснога бургамістра — невялікі з нябеленымі сценамі пакойчык. На сцяне справа ад канцылярскага стала чорная каробка тэлефона. Сліва сеў за стол. Славак пераклаў яго словы:

— Я хачу відэт начальнік цывільнай улада.

— Бургамістра няма,— замітусіўся Палтаржыцкі.— Паехаў учора ў мястэчка. Намеснік тут. Я зараз паклічу.

— Вы должны сідэт. Замесціцель бургамістра пазавут без вас.

Адзін з партызан выскачыў на ганак, і тут жа ў дзвярах паказаўся намеснік валаснога бургамістра Савенка, худы, са злосным тварам, апрануты ў доўгі, да пят, кажух,

Сліва падняўся над сталом, загаварыў:

— Зондэркаманда прыбыл у ваша вёска спецыяльна,— слова ў слова перакладаў славак.— Мы імеем звесткі, што туташні паліцыя звязана з партызанамі. Вас арыштоўваем...

Пры апошніх словах двое партызан падышлі да начальніка паліцыі, двое да намесніка бургамістра. Тыя стаялі з пабялелымі тварамі, але не праціўіліся. Спакойна далі сябе абяззброіць, абшукаць. У Палтаржыцкага з кабуры вынялі наган, з кішэні ватніх зімовых штаноў — маленькі дамскі пісталецік. У намесніка бургамістра зброі пры сабе не было.

— Пан лейтэнант, чаму няма нікога з раённай паліцыі ці жандармерыі? — спытаў Палтаржыцкі.— Мы ім падначальваемся. Яны нас ведаюць. Ды можна ж пазваніць...

— Начальнік раённай жандармерыі прыедзе вечарам,— запэўніў Сліва.

Арыштаваныя селі на крэслы, паспакайнелі.

Зараз жа на ганак валаснай управы паважна выйшаў пераапрануты ў немца Грыцук, адну за другой пусціў у неба тры чырвоныя ракеты...

На змярканні ў Зялёнай Будзе быў суд. Абледзянелы пляц перад сельсаветам запруджан народам. Мясцовы люд, пераважна дзяды, жанкі, дзеці, стаялі ўперамешку з партызанамі. З управы вынеслі стол, два крэслы. За стол селі Бондар і Хмялеўскі. Анямелыя Палтаржыцкі і Савенка са звязанымі рукамі стаялі тут жа, пры стале,

аблізвалі перасохлыя губы. Бондар падняўся, сказаў кароткую прамову.

— Доблесная Чырвоная Армія зрабіла немцам у Сталінградзе кацёл. У ім сядзяць ваякі, якія хацелі заняволіць наш народ. Хутка, таварышы, наступіць дзень вызвалення. Зімой, а сама пазней вясной, Чырвоная Армія будзе тут. Мы, партызаны, памагаем Чырвонай Арміі. Мы змагаемся з немцамі і іх халуямі. Два такія халуі стаяць перад вамі. Цяпер яны ціхенькія, як авечкі. Вы іх ведаеце лепей за нас. Раскажыце нам, што яны тут натварылі...

Бондар сеў, выцер хустачкай узмакрэлы лоб. Сцямнела зусім. Некалькі хвілін панавала над пляцам няёмкая цішыня. Раптам побач са сталом пачуліся ўсхліпы, і тут жа прарэзлівы жаночы голас узвіўся над натоўпам:

— Ірады! Губіцелі! Дзяцей не пашкадавалі! Ты, Ігнат, дваюродную сястру, маю дачку, на смерць паслаў. Ты ж сядзеў у воласці, мог бы памагчы. Перад богам і людзьмі няма табе прашчэння. Вы ж не толькі пastраляі, наглуміліся над дзяцьмі. Рукі павыкручвалі, валасы павырывалі. За што? За тое, што дзеці хацелі радзіва паслухаць...

Жанчына ўпала, выгукваючы словы, якія ўжо нельга было разабраць, забілася ў істэрычным прыпадку. Пляц абурана загаманіў, заварушыўся.

— Бандзіты, звяры!

— Павесіць іх мала. На кускі рэзаць і соллю пасыпаць!

— Гітлеру служылі верай і праўдай.

— Палтаржыцкі — кулацкі сын. З Салаўкоў уцёк. Савецкай уласці закляты ўраг.

— Савенка народ абдзіраў. Палоннага камандзіра застрэліў.

На стол сталі напіраць. Бондар падхапіўся, ускочыў на крэсла.

— Таварышы, спакойна! Усё ясна. Можаце разыходзіцца. Нямецкія халуі палучаць па заслугах...

Зазваніў тэлефон, і Грыцук, які сядзеў у воласці, узяў трубку.

— Чаму воласць не адказвае? — пачуўся нездаволены мужчынскі голас.— Цэлы дзень дазваніцца нельга.

— Бургамістр паехаў у раён,— адказаў Грыцук.

— Што ў вас там за стрэлы?

— Вучэбная трывога.

— Хто гаворыць?

— Дзяжурны,— адказаў Грыцук і павесіў трубку.

Праз хвіліну тэлефон зазваніў зноў. Грыцук размахнуўся, жарнуў прыкладам па чорнай металічнай каробцы.

Адразу пасля суда над начальнікам паліцыі і намеснікам бургамістра Хмялеўскі сабраў у памяшканні сельсавета камуністаў. Іх нямнога — дваццаць два чалавекі. Чатырох — Грыцука, Івана Гусоўскага, Надзю Амельчанка і начальніка гаспадаркі Васількевіча — прынялі ў кандыдаты пасля таго, як міжрайком у Рудобелцы даў адпаведнае ўказанне.

За вокнамі ноч. На стале цьмяна гарыць лямпа-васьмярык з залепленым парудзелай паперай шклом. На падлозе расплюшчаная каробка тэлефона, раструшчаны нагамі тынк. Людзі нібы дрэмлюць — сядзяць, прыхіліўшыся спінамі да сцен.

Хмялеўскі зняў шапку, глуха загаварыў:

— Бой будзе цяжкі. Ноччу спаць не прыйдзецца — трэба правесці работу. Рабіце, таварышы, націск на тое, што, калі Літвінаў разаб'ем, другія гарнізоны не ўтрымаюцца. Сёння ноччу прыдняпроўскі атрад наступае на Лужынец. Гэта нам фактычная помач...

Некалькі хвілін панавала няёмкая цішыня. Іван Гусоўскі, мнучы ў руках шапку-аблавушку, спытаў:

— Народ вось чым цікавіцца — дзе будзем зімаваць? Калі разгонім Літвінаў, куды пойдзем? У Альхоў ці за Пціч, у Капаткевіцкі і Акцябрскі раён?

Устаў Бондар, стомлена правёў рукой па лобе.

— Ёсць дырэктыва з Рудобелкі ўсім атрадам сабрацца ў кулак. Зімой паадзіночы не вытрымаем. Так што тут усё ясна. Пойдзем за Пціч. У Альхоў, калі будзе ўсё добра, заглянем па дарозе. Камандаванне разумее, што большасць партызан адтуль, сем'і іх там...

Сход-лятучка скончыўся за некалькі хвілін.

III

Бой за Літвінаў пачаўся на досвітку. З паўночнага і заходняга боку да пасёлка падступаюць маладыя сасоннікі, насаджаныя на сыпучых жаўтапёсах. Засяродзіліся тут. Гарбылёўскі ланцуг расцягнуўся на паўвярсты. Справа занялі пазіцыі дамачоўцы.

Бондар пакінуў адну роту ў рэзерве, а на дарогу, якая вядзе з Літвінава ў Піляцічы, паслаў узвод Мядзведзева з двума ручнымі кулямётамі.

Разведку правялі дэталёвую. На знешнім абводзе пасёлка немцы накапалі акопаў, траншэй, пабудавалі чатыры — па адным з кожнага канца — бункеры.

Да пасёлка падышлі незаўважанымі. Пачынала світаць. Крайнія хаты танулі ў густым тумане. У акопах немцаў і паліцэйскіх не аказалася, але з заходняга бункера ўдарылі два буйнакаліберныя кулямёты. Білі разрыўнымі кулямі. Яны з гучным трэскам лопаліся ў веццi маладых хвоек. Партызанскі ланцуг залёг, але толькі на некалькі хвілін. З хвойніку, з канавак, з-за пясчаных гурбачкоў ударыў такі моцны шквал агню, што немцы з паліцэйскімі імгненна прыціхлі. На бункер наступала рота Бальшакова. Два станкавыя кулямёты білі па амбразурах.

Пад шчыльнай завесай агню партызаны падняліся ў атаку. Беглі ў поўны рост, не згінаючыся, страляючы на хаду. Некалькі чалавек упала — новы пошчак кулямётных чэргаў данёсся з самога пасёлка. Стралялі, па ўсёй верагоднасці, з вокан другога паверха пабеленага каменнага будынка, прыкрытага высокімі голымі дрэвамі.

Бондар ляжаў за пясчаным пагоркам, назіраў за боем у бінокль. Трымаў пры сабе трох сувязных — па адным ад кожнай роты. Бой разгортваўся марудна, і Бондару з першай хвіліны ясна было, што можа паўтарыцца журавіцкая гісторыя. Супраць каменных будынкаў партызаны бяссільныя. Тут хоць бы саракапяцімiліметровую гармату, некалькі стрэлаў па вокнах, па тоўстых мураваных сценах.

Бондар падазваў чарнявага хлопца, сувязнога з роты Камара

— Бяжы да камандзіра. Хай падварушыць дамачоўцаў.

Хлопец перабег пясчаную дарогу, шуснуў у сасоннік. Прайшло не болей пяці хвілін, як з заходняга боку пачулася ўзмоцненая страляніна. Дамачоўцы, па ўсіх прыкметах, заварушыліся самі.

Бункер, які перагарадзіў дарогу роце Бальшакова, фактычна быў

абложаны. Партызаны, абмінуўшы яго, стралялі з-за сцен першых пасялковых хат, з канаў, з-пад парканаў. Разанула кулямётная чарга, ля самага бункера на момант прыўзнялася распластаная на зямлі постаць, узмахнула рукой. Тое самае паўтарыў другі. Партызаны закідвалі бункер гранатамі.

Прыгнуўшыся, раз-пораз падаючы на мокры, абледзянелы дол, Бондар пабег па дарозе. Сувязныя беглі ўслед. Страляніна не змаўкала. Над галавой ціўкалі кулі. Бункер быў недзе збоку.

Бальшакова Бондар знайшоў у прасторным, выкапаным на поўны профіль нямецкім акопе. Камандзір першай роты, з расчырванелым, потным тварам, ляжаў грудзьмі на брустверы і біў частымі адзіночнымі стрэламі з аўтамата.

— Сігнал агульнага наступлення — белая ракета! — крыкнуў Бондар.— На камяніцы не лезь. Бяры лявей, на хлявы!..

Партызаны амаль паўсюдна дасягнулі крайніх хат пасёлка. Бондару здавалася, што прайшло вельмі многа часу. А калі зірнуў на гадзіннік, убачыў, што бой ідзе толькі паўтары гадзіны. Гарнізон, у цэлым, абараняецца граматна. Апорныя пункты, адкуль страляюць немцы, паліцэйскія, размешчаны па сістэме даволі шчыльнай кругавой абароны. Бункеры блакіраваны, але цяпер немцы з паліцэйскімі заселі ў нізкіх каменных прыбудоўках, якія атуляюць гаспадарчы двор.

Бондар бачыў, што бой гэты найцяжэйшы з усіх, якія былі да гэтага часу. Забітых, параненых болей як дваццаць. Адступаць нельга. І няма другога выйсця, акрамя штурму.

У палавіне дванаццатай двое партызан — Павел Багдановіч і ардынарац Бондара Валодзя Шлег, пасланыя пазаўчора вечарам сувязнымі ў прыдняпроўскі атрад, які мусіў наступаць на Лужынец, прывязалі ў сасонніку мокрых у мыле коней. З хвойніку беглі не прыгінаючыся, трымаючы наперавес вінтоўкі.

— Гарнізон разбіты,— дакладваў Бондару задыханы Шлег.— Уцякло трохі, а болей палажылі. Узялі сорак вінтовак, тры кулямёты...

Навіну перадалі па ланцугу. Праз пятнаццаць хвілін узвілася белая ракета. Лава партызан, паднятая камандай, кінулася ў атаку.

— Ура-а-а! Га-а-а! О-о-о!

Густая, пругкая хваля чалавечага крыку злілася з мычаннем ашалелых ад страляніны кароў, дзікім іржаннем коней, пранізлівым віскам свіней. Жывёла білася ў зачыненых хлявах. Немцы і паліцэйскія не вытрымалі. Выскоквалі з дзвярэй нізкіх каменных хлявоў, з круглых цэментаваных жалабоў, раскладзеных, відаць, спецыяльна на ўзмежках шырокага, як майдан, гаспадарчага двара. Іх рашэцілі кулямі ва ўпор, даганялі, білі з размаху прыкладамі.

Арганізаванае супраціўленне партызаны сустрэлі толькі ля млына. Адтуль, не змаўкаючы, татахкаў кароткімі чэргамі кулямёт, бахалі частыя вінтовачныя стрэлы. Сем ці восем чалавек з роты Камара, якія кінуліся на млын, былі скошаны адзін за другім шчыльным прыцэльным агнём.

На двары перад цагляным кароўнікам — некалькі вазоў з сенам, саломай. Рашэння ніхто не падказваў — прыйшло само. Упогшыся ў аглоблі, прыкрываючыся ад куль, раззлаваныя партызаны падвялі чатыры вазы пад драўляныя сцены млына, запалілі сена. Праз некалькі хвілін драўляны будынак на каменным падмурку ўспыхнуў, як свечка...

Да двух гадзін дня ледзь не ўвесь пасёлак з гаспадарчым дваром, зернесховішчам, маслазаводам, рознымі складамі былі ў партызанскіх руках. Але радавацца яшчэ рана. Двухпавярховы мураваны палац косіць кулямётнымі чэргамі з усіх вокан. Агонь настолькі моцны, што дзвесце з лішкам партызан, якія кінуліся ў атаку на камяніцу, прыціснуты да зямлі, не могуць узняць галавы.

Да Бондара, пад каменную сцяну хлява, падпаўзлі Бальшакоў, Камар і Гервась.

— З бункера славак выкурыў паліцэйскіх гранатамі,— сказаў Гервась, аблізваючы абветраныя губы.— Дванаццаць здалося. З імі два немцы.

— Які славак? — спытаў Бондар.

— Сліва. Абарванец тожа добра шпурляе. Той, каторага пазаўчора хацелі расстраляць. Ён — матрос.

Камандзіры адчувалі няпэўнасць становішча, падказвалі выйсце. Бондар задумаўся.

— Страляюць з другога паверха,— нарэшце загаварыў ён.— Гранатай не дастанеш. Дый гранат малавата. Тут каб так, як з млыном...

Бальшакоў, абпякаючы пальцы, паспешліва дацягваў недакурак самакруткі.

— Камяніцу агнём не возьмеш. Дый далёка. Сена падпаляць на падыходзе. Страляюць трасіркамі.

Бондар пасмутнеў. Гараць два хлявы, некалькі дымоў падымаецца ў пасёлку. Паліцаі з немцамі страляюць паспешліва, часта, не змаўкаюць гулкія кулямётныя чэргі. Партызанскія кулямёты маўчаць. Усё ясна — няма патронаў. У байцоў, што прыціснуты да зямлі, таксама, відаць, на зыходзе. Радаваліся, што маюць па дваццаць штук на вінтоўку, а гэта — для зацяжнога бою дробязь...

— Выхаду няма, трэба гранатамі,— згадзіўся Бондар.— Будуць вялікія страты... Роту Пятрова пара пускаць.

— А калі раптам...— Гервась зірнуў на Бондара.

— Што зробіш? Узвод Мядзведзева не чапаем. Дый не мы ж акружаны, а яны.

Рота Пятрова, якая вырасла за апошнія паўтара месяца пераважна з ліку сувязных і маладых альхоўскіх хлопцаў, з раніцы ляжала ў сасонніку. Вялікіх надзей на трэцюю роту Бондар не меў: людзі неабстраляныя, слаба ўзброеныя. Сем ці восем партызан з бярданкамі... Адзін глухаваты брыгадзір з Цемраўшчызны да апошняга дня ходзіць з шабляй, якой хвацка ссякае хвярасціны, калі трэба расклацці вогнішча.

Атаку на двухпавярховую камяніцу павялі з сасонніку. Доўгімі чэргамі ўдарылі па верхніх вокнах два ручныя кулямёты. За лічаныя хвіліны лава наступаючых дабегла да першых хат, дрэў старога парку, пад якімі, прыціснутыя да зямлі, ужо некалькі гадзін ляжалі партызаны з роты Бальшакова, Камара і байцы з дамачоўскага атрада.

Наперад вырваліся гранатамётчыкі. Славак Сліва падбег да будынка амаль ушчыльную, размахнуўся, шпурнуў гранату ў верхняе акно. Пачуўся выбух. З аконнага праёма шугануў агонь і дым. Кулямёт змоўк.

Сліва, за якім назіралі дзесяткі вачэй, стаў, прыхіліўшыся да каменнай сцяны, зубамі вырваў чаку з другой лімонкі. Трымаючы ў левай руцэ вінтоўку, у правай гранату, ён аддзяліўся ад сцяны,

размахнуўся і тут жа ўпаў, расстраляны ва ўпор з ніжняга акна. Граната разарвалася побач, ахутала нерухомае цела завесай дыму.

Упалі, не дабегшы да дрэваў, за якімі можна было стаіцца, яшчэ некалькі партызан. Сярод іх Валодзя Шлег, ардынарац камандзіра. Бондар на імгненне страціў над сабой уладу. Ускочыў, выхапіўшы з кабуры наган, кінуўся да камяніцы.

— Сволачы, здавайцеся!

Нехта схапіў яго за нагу, паваліў, прыціснуў да зямлі...

Атака захліснулася.

Пачынала змяркацца. Бондар адпоўз за сцяну хлява, сабраў вакол сябе камандзіраў.

— Будзем вячэраць,— сказаў спакойна.— Паліце агні. Як можна болей. Бобікі павінны самі ўцячы. Ваяваць з імі няма чым.

Дзіўнае, прыгожае відовішча ўяўлялі сабой цёмным снежаньскім вечарам ваколіцы пасёлка Літвінаў. На ўзлессі бліскучым ланцугом-паўкругам запалалі вогнішчы. Іх было многа, да паўсотні. Шэры ў цемені ночы палац маўчаў. Не азваўся ніводным стрэлам.

Апоўначы да Бондара, які сядзеў пры вогнішчы, падбег Гервась, голасна, каб усе чулі, сказаў:

— Змыліся. Там, у доме, чалавек трыццаць забітых.

Патронаў не было, але кожнае вогнішча дало салют...

Забітых — іх было дваццаць восем — пахавалі ў Зялёнай Будзе, параненых на васьмі фурманках адправілі ў Сасновіцу. Запас патронаў папоўнілі — у Літвінаве знайшлі някрануты паліцэйскі склад. Збожжа, жывёлу раздалі насельніцтву.

Праз два дні, дваццаць восьмага снежня, з'яднаныя гарбылёўскі і дамачоўскі атрады рушылі на Піляцічы. Гэта быў апошні гарнізон у межах Бацькавіцкага раёна, калі не лічыць мястэчка і вёсак, што прылягалі да самай чыгункі.

Камандзіры разлічвалі, што піляціцкі гарнізон бою не прыме. Так яно і здарылася...

IV

Два п'янаватыя піляціцкія паліцэйскія Кірыла Самусь і Ларык Вішнявецкі забрылі ў хату да Анюткі Бандарчуковай. Анюцін мужык пагнаў на ўсход эмтээсаўскія трактары, а сястра, Таццяна Бурак, збегла з-пад арышту і туляецца па лесе.

Перапалоханая Анюта не ведае, як дагадзіць нязваным гасцям. Носіцца ад печы да стала, падстаўляе небагатую закуску. Дзеці,— хлопчык і дзяўчынка, якія на выгляд здаюцца блізнятамі,— цiснуцца за паркалёвай шырмай на ложку, трывожна паблісквакоць адтуль чорнымі вочкамі.

— Бальшавікоў чакаеш, Анютка,— гаворыць Ларык.— Але не вельмі спадзявайся. Голыя твае бальшавікі. Па два патроны на вінтоўку. У Літвінаве накрышылі іх, як капусты.

Гаспадыня бляднее, вусны яе ўздрыгваюць.

— Такія яны мае, як і вашы, хлопчыкі. У мяне клопат адзін — дзяцей пракарміць.

— Ну, не гавары...— Ларык рагоча.— Твой Васіль, як другія,

вярнуцца не захацеў. Падаўся на Урал. Сястра сабакам сена косіць...

— Не прыставай,— гаворыць Кірыла.— За сястру яна не адказчыца. От прыйдуць партызаны, возьмуць твайго брата загрудкі. Добра, думаеш, яму будзе?

— Не прыйдуць. Тонкая кішка.

— Як піць даць, будуць. Папомніш маё слова. Спаткай носам чуе. Трэці дзень у мястэчку.

У Ларыка твар, валасы, бровы — усё чорнае. Налівае шклянку самагонкі і, не чокнуўшыся з Кірылам, выпівае.

— Чорт іх бяры. Няхай прыходзяць. Жывым у рукі не дамся.

— Улезлі мы з табой, Лаўрэн, як у нерат. Князеву што? Збярэ лахі пад пахі і — ходу. Кажуць, тры вазы дабра ў мястэчка завёз.

— Хай вязе. Я заўсёды гаварыў, што ён скаціна.

— Вот што, Анюта,— Кірыла глядзіць у падлогу.— Ты, калі што, слова закінь. За маіх. Жывем у адным сяле. Яшчэ ўсё можа быць.

Ларык падтаквае.

— Немцы не такія дурныя. Не папусцяцца. Цябе ж, бачыш, мы не зачапілі. А ведаем — сястра твая такім, як мы, камандзіроўкі на той свет выпісвае...

Анюта калоціцца, як асінавы ліст...

Не дапіўшы гарэлкі, не развітаўшыся, паліцаі выходзяць.

Мінула паўгадзіны, і затахкалі на ўскраі сяла, там дзе да хат падступаюць рэдкія хмызы, вінтовачныя стрэлы.

РАЗДЗЕЛ ТРЫНАЦЦАТЫ

I

Кожны, хто стаў бы назіраць за намеснікам бургамістра Лубанам, убачыў бы адразу, што жывецца яму нялёгка. Ходзіць Лубан хмуры, здаецца, усмешка назаўсёды сышла з яго чарнявага, адутлаватага твару.

Да вайны ў мястэчку Лубана ведалі мала. Працаваў таварным касірам на станцыі, меў справу з пагрузачнай канторай, нарыхтоўчымі і гандлёвымі арганізацыямі. Трохі раней, у трыццаць восьмым годзе, займаў пасаду большую — быў начальнікам сувязі дыстанцыі чыгункі. Яго, як і бургамістра Крамера, арыштоўвалі і ў турме трымалі даўжэй — болей года.

У немцаў Лубан на добрым рахунку. Позняй восенню мінулага года, толькі стаўшы намеснікам бургамістра, ён застрэліў у саўгасе «Росіца» чырвонаармейца. Тым не меней, паводзіць сябе Лубан дзіўна. Жыве, як і жыў да вайны, у двух цесных пакойчыках станцыйнага дома, за набыткам не гоніцца. Бліжэйшыя да яго людзі ведаюць, што п'е.

Пасля гаворкі ў кабінеце бургамістра Лубан, Тоўсцік і начальнік пажарнай аховы Альшэўскі, развітаўшыся з Лагутай, пайшлі разам. Каля клуба іх напаткаў майстар Адамчук.

— Хадзем да мяне, хлопцы. Першачок — вочы вылазяць! Хлебны, без ніякіх дамешкаў.

На хвіліну завагаліся. Вёў да сябе Тоўсцік. Выпівалі апошнім часам у яго — вяртлявы, пранырлівы начальнік мясцпрома ўмее з-пад зямлі дастаць.

Першым даў згоду Тоўсцік.

— Ладна, да цябе, дык да цябе. У мяне жонка прыхварнула, бурчыць.

Адамчук уладкаваўся, як належыць. У казённым, з двума ганкамі доме да вайны, акрамя майстра, жыў яшчэ брыгадзір і двое рамонтнікаў. Цяпер хароміну займае Адамчук.

На стале ў Адамчука, акрамя светлай, як сляза, самагонкі ў графіне, дзве бутэлькі нямецкага шнапсу.

— Дастаеш? — насмешліва кіўнуў Лубан.

— У чыгуначнікаў усё можна дастаць,— ахвотна адказаў гаспадар.— Ім выдаюць на паёк.

— Многа даюць? — цікавіцца Тоўсцік.

— Дзе там... Галата. Бутэльку на месяц. Паміж іншым, хлопцы, можна дастаць шынельнага сукна. Толькі трэба сала.

Лубан насмешліва косіцца.

— Ідзі ты са сваім сукном!.. Зрабі так, каб сюды ніхто не заходзіў.

Садзяцца за стол, выпіваюць па шклянцы. Закусваюць салёнымі агуркамі, жоўтым вэнджаным салам. Твары чырванеюць, позіркі робяцца весялейшыя. Лубан хмуры па-ранейшаму, да закускі амаль не дакрануўся. Гаспадар спяшаецца наліць па другой.

— Я думаю вось што, хлопцы,— выпіўшы, гаворыць Лубан.— Калі залез ў г..., не ціліўкай. Крамера слухаць хопіць. Мала што яму ўзбрыдзе ў галаву. Нарабілі і без гэтага паскудства. Па самую шыю...

— Я палітыкай не займаўся ніколі,— падхопліваецца Тоўсцік.— Работа — іншая справа.

— Ты — святы,— насмешліва кідае Лубан.— Лепш памаўчы. Усе добрыя...

Некалькі хвілін няёмкая маўчанка. Тоўсцік не зважае — запіхвае ў рот каваўкі сала, бліскае хітрымі вачамі.

— Хто мог наперад ведаць...— скардзіцца гаспадар.— Яшчэ і цяпер невядома, як будзе. Немцы на Волзе, у Сталінградзе. Хутчэй за ўсё перамогуць яны. А жыць неяк трэба.

— Я не веру, што перамогуць немцы,— кідае Лубан.— Не на тое ідзе. Сядзяць у катле, як мышы.

Адамчук спалоханы. І не тоіць страху.

— Чаму не верыш?

— Па-зверску абыходзяцца з народам. Глядзяць на людзей, як на скаціну. Таму і партызанскі рух расце. Народ зламаць нельга.

— Дык мы ж для партызан — ворагі! — скрывіўшыся, як ад болю, выгуквае гаспадар.— Я вораг удвайне — кінуў атрад, рамантую чыгунку. Хіба такое даруюць? Што мяне там чакае? Куля...

— Кулю ты можаш зарабіць і ад немцаў,— спакойна пярэчыць Лубан.— Узарве хто-небудзь чыгунку ля твайго дома, і — хопіць... Думаеш, дужа патрэбен ты немцам? Дзякуй Крамеру, ён тваю душу на свеце трымае. Без яго даўно б быў на шворцы.

— Ці савой аб пень, ці пнём аб саву — усё адно,— рагоча Тоўсцік.

Выпіваюць яшчэ. Нарэшце скідае пахмурнасць, весялее і Лубан. Кіслы, разгублены адзін Адамчук. Лубан закурвае, гаворыць спакойна — як бы зусім не піў.

— Вывад такі. За Крамера пакуль будзем трымацца. Але ісці за ім не да канца. Ён немец і немцам прыяе. Хоча прымірыць ваўка і авечку. А што нам рабіць? Я думаю — не высоўвацца. Верай і праўдай служыць болей не буду. Заўважылі, што робяць партызаны?

У першую чаргу палююць на такіх, як мы. Хто залішне вытыркаецца. Так што вельмі лёгка злавіць кулю. А я гэтага не хачу. Дый ніхто з нас не хоча.

— Ніхто,— пацвярджае начальнік пажарнай Альшэўскі, які дагэтуль маўчаў.

Адамчук ледзь не заломвае рукі.

— Дык што ж рабіць? Адтуль горача, адсюль болеча. Дрэнна будзеш служыць — немцы арыштуюць, добра — партызаны...

— Рабі выгляд, што добра служыш,— рагоча Тоўсцік.— Не хвалюйся, каму трэба, заўважаць. Я сваім рамеснікам даўно сказаў — катай, хлопцы, на ўсю іванаўскую. Я нічога не бачу, не чую — лішніх падаткаў не будзе...

— Ты выкруцішся...— не хаваючы зайздрасці, цягне Адамчук.— Ты заўсёды выходзіў сухі з вады.

— А ты падмачыўся. Развінці гайку — вось табе і заслугі.

— Усё-такі вы — быдла!—Лубан налівае сабе яшчэ шклянку.— Плюнуў бы на вас, ды няма за каго зачапіцца. Сам горш, чым вы ў г....е. Рукі крывёю забрудзіў. Каб не гэта, не сядзеў бы тут з вамі...

Нягледзячы на водпаведзь намесніка бургамістра, настрой кампаніі прыкметна ўздымаецца. Выпіваюць яшчэ. Нават песню зачынаюць.

II

У мястэчка за апошні месяц прываліла нямала рознага люду— бургамістраў, стараст, паліцэйскіх, выгнаных партызанамі са сваіх вёсак і валасцей. Бацькавіцкая паліцыя значна папоўнілася, але ўсю армаду ў кажухах і світках на службу не залічылі. Відаць, штатных адзінак усё ж не хапае.

Калі паслухаць уцекачоў, то ў Літвінаве і Лужынцы партызаны ўшчэнт разбіты. Чуткі пушчаны настолькі густа, што многія мястэчкоўцы вераць.

І ўсё ж не гэтая небывалая яшчэ падзея займае ўвагу мястэчкоўцаў, а другая, на першы погляд, меней значная. Узвод славакаў, які размяшчаўся ў будках ля Птахавага пераезду, у поўным складзе перайшоў у лес, у партызаны.

Мястэчка поўнілася патаемнымі размовамі.

Міцу навіна ўзрушыла. Славакі, людзі невялікай краіны, салдаты акупацыйнай арміі кінулі выклік Гітлеру. Толькі так можна расцэньваць уцёкі ў лес маленькага ахоўнага гарнізона, у якім, аднак, быў і афіцэр і сержанты. Славакі прыхільна ставіліся да насельніцтва. На свае вушы чуў Міца на «пакровы» ў Палыкавічах, як гаварылі яны пра немцаў. Усё гэта значыла штосьці вельмі важнае. Але ў жыцці ўсё кружыцца, кіпіць, як у віры. І не ва ўсім адразу разбярэшся. Славакі, людзі незнаёмай, далёкай краіны, уцяклі ў халодны, голы лес, а паліцэйскія, старасты, якія нарадзіліся на гэтай балотнай і лясной зямлі, прыбеглі ў мястэчка.

Справы Міцевы кепскія. Мінула болей месяца пасля сустрэчы з дэсантнікамі, Шурам і Драгуном, а на работу ён уладкавацца не можа. Тады, калі вярнуліся з дубровіцкага бярэзніку, Міца на другі ці трэці дзень занёс заяву ў фінансавы аддзел. Хацеў аднавіцца на ранейшым месцы. Да бургамістра Крамера зайсці не адважыўся, аддаў паперу Пілеўскаму. Па выразе твару і некалькіх словах, якія сказаў загадчык фінаддзела, Міца адчуў, што той ставіцца

да яго прыхільна, за звальненне не крыўдуе і як бы не сумняваецца нават, што нядаўняга рахункавода па страхоўцы на рабоце адновяць. Але калі назаўтра Міця прыйшоў у фінаддзел, Пілеўскі суха паведаміў, што адзінка рахункавода скарочана. Дзверы ў канцылярыю раённай управы перад Міцем зачыніліся...

Быў тыдзень, калі, здавалася, Міцю напаткаў поспех. У гандлёвай канторы загадчыцай гаспадаркі працуе мясцовая немка Ліза Карціннікава, чарнявая, даволі прыгожая жанчына гадоў трыццаці, якая замужам за высачэзным, насатым грузчыкам. Грузчык цяпер не працуе нідзе, пакладаючыся на ўдачу, якая выпала на долю жонкі-немкі, і, па чутках, нават сам у немцы запісаўся.

У адзін з тых дзён Міця завітаў да Плоткіна на службу, і, выходзячы з памяшкання былой рэдакцыі, дзе цяпер размяшчалася гандлёвая кантора, хлопцы на ганку сутыкнуліся з Карціннікавай.

— Ен нямецкую мову ведае,— адрэкамендаваў Міцю Плоткін.

— Праўда? — жанчына нават як бы ўзрадавалася, бліснула двума залатымі зубамі.— А дзе ты працуеш?

— Нідзе,— сказаў Міця.— Шукаю работы.

Жанчына на хвіліну задумалася.

— Прыходзь заўтра да нас,— сказала яна, пасур'ёзнеўшы.— Я пагавару з начальнікам. У нас тры хлопцы з Разводаў, фольксдойчы. Але такія мяшкі — ніводзін па-нямецку чытаць не ўмее. Я і сама не ўмею,— усміхнуўшыся, дадала Карціннікава.

Назаўтра Міця прыйшоў у кантору. Карціннікава сустрэла яго на двары, падала руку, прыязна ўсміхнулася.

— З панам Штанге я гаварыла. Ён згодзен...

Не без страху ўваходзіў Міця ў кабінет начальніка гандлёвай канторы. Штанге — немец прыезджы, а з такімі Міцю сустракацца не прыходзілася. Сівы, добра паголены стары пахаджваў з кута ў кут па пакоі, калі, пастукаўшы ў дзверы, загадчыца гаспадаркі прывяла да яго Міцю. Немец абвёў наведвальніка паспешлівым позіркам, нічога не спытаўшы, сказаў:

— Vierzieg Mark.*

Павярнуўшыся спіной, рушыў, размахваючы рукамі — засталі яго за гімнастыкай — у процілеглы кут. Карціннікава вывела Міцю ў доўгі калідор, сказала:

— Слоўнік у цябе ёсць? Будзеш перакладаць расцэнкі і каштарысы. Яны прыходзяць на нямецкай мове.

Адчыніла дзверы ў вузенькі цемнаваты пакойчык, дзе стаяў стол і табурэтка.

— Тваё месца. Я буду ў цябе чытаць вучыцца.

Мінуў дзень, другі, трэці. Ніхто Міцю работы не даваў. Ён выходзіў у калідор, завітваў у бухгалтэрыю да Плоткіна, дзе за шчыльна састаўленымі сталамі сядзела некалькі знаёмых дзяўчат.

У канцы тыдня ў пакойчык зазірнуў Штанге, паклаў на стол дзве новенькія грашовыя паперкі па пяць марак.

— Die Arbeit ist zu Ende.**

Услед за начальнікам зайшла разгубленая, пасмутнелая Карціннікава.

— Ты яму не спадабаўся. Сказаў, што не любіць маўклівых...

У яе словах Міця пачуў больш, чым сама яна хацела сказаць.

Была яшчэ спроба ўладкавацца рахункаводам у лесгас. Установа гэтая размяшчаецца па нядаўна забудаванай Піянерскай вуліцы,

* Сорак марак (нямецк.)
** Работа скончана (нямецк.)

трохі на водшыбе, і задавальняе ва ўсіх адносінах. Міця адчувае, што яму трэба на нейкі час стаіцца, не мільгаць на вачах. Няправільны крок ён зрабіў, калі звольніўся з фінаддзела. Крамер, вядома, зразумеў, у чым справа. Тое, што Міцю нідзе не прымаюць, ідзе ад яго...

Галоўным бухгалтарам у лесгасе высокі, сівы з нерухомай правай рукой стары, падобны на Кашчэя. Міця ўбачыў адразу, што ён адзін з тых людзей, якія ўсё жыццё правялі з паперамі, рахункамі, і лічаць, што на бухгалтэрыі трымаецца свет.

Кашчэй, каб праверыць Міцевы здольнасці, даў вялізную ведамасць, запоўненую бясконцымі калонкамі лічбаў. Загадаў падбіць рахунак.

У тым, што нічога не атрымалася, вінават Міця сам. У фінаддзеле такія рахункі падбіваў. Але з першай хвіліны не лягла душа да сцятай, затоенай цішыні, якая панавала ў бухгалтэрыі. Кашчэй маўчаў сам і ніякіх размоў на працягу васьмі рабочых гадзін не дапускаў. Шасцелі паперамі, ляскалі костачкамі лічыльнікаў старшыя і звычайныя бухгалтары — іх тут чалавек пяць — і толькі зрэдку, стараючыся не рабіць груку, выходзілі за дзверы пакурыць. Кашчэй за сваім сталом, пастаўленым упоперак пакоя, сядзеў, як цар на троне...

За першы дзень Міця падбіў усе калонкі. Але калі назаўтра ўзяўся зводзіць агульныя вынікі, выстаўленыя ў апошняй графе, сума не сыходзілася. Міця стаў нервавацца, перабіваў зробленае ўчора, але кожны раз вынікала новая лічбіна. Кашчэй час ад часу кідаў на яго з'едлівыя позіркі. Пад вечар другога дня не вытрымаў, узяў ад Міці ведамасць, і яго тонкія, высахлыя пальцы сталі імкліва перакідаць костачкі лічыльнікаў. Кожную з напісаных унізе ведамасці лічбаў Кашчэй перачыркнуў чырвоным алоўкам, паставіў сваю, а Міцю сказаў, не хаваючы здзеклівай радасці:

— Нічым не магу быць вам карысны, малады чалавек...

Два разы за апошні месяц прыходзіў з Грамоў Мікола. Патрабаванні пасланцоў Мазурэнкі, з якімі ён бачыўся, ранейшыя: заваёўваць давер у немцаў. Задання капітан не дае.

У той дзень Міця з ранку рушыў да Аляксея Прымака. Выбраліся на абледзянелы дашчаны тратуар, пабрылі ўсцяж вуліцы. Макрэча, склізота. Насустрач рухава імкне, перабіраючы кароткімі нагамі, тоўсты, як качулка, старшы ляснічы Лагута. Міця, апусціўшы вочы, павітаўся — было няёмка за свой правал пры паступленні ў бухгалтэрыю лесгаса.

Ляснічы спыніўся.

— Вы добра ведаеце нямецкую мову? — спытаў у Міці.

— Чытаю амаль без слоўніка.

— Прыходзьце заўтра на работу. У нас ёсць адзінка перакладчыка. Работы асаблівай няма, але занятак вам знойдзем.

— Вось табе і ўдача,— сказаў Міця, не тоячы ўзрушэння.

— Шчасце ідзе з лесу,— падтакнуў не меней узрадаваны Прымак.

Хлопцы азірнуліся: Лагута шыбаваў у раённую ўправу.

На першай старонцы падручніка для дзесятага класа ёсць выказванне Карла Маркса пра значэнне валодання замежнымі мовамі:

«Kenntnisse der Fremdsprachen ist eine Waffe im Kampfe für das Leben». *

* *«Веданне замежных моваў — зброя ў барацьбе за жыццё»* (нямецк.).

Міця ўспомніў гэтае завучанае на памяць выказванне, непасрэдна дапасаваўшы яго да сваёй асобы. Карл Маркс усё-такі бачыў наперад...

III

На станцыі Гарбылі за апошнія два месяцы было некалькі дыверсій: узарваны электрастанцыя і мазутны склад, на якім вынік пажар, пашкоджаны камутатар на вузле сувязі, разграблены склад з пуцейскім інструментам. У дыверсіях, акрамя партызан, якія прасочваліся ў горад, прымалі ўдзел некаторыя чугуначнікі, пераважна з ліку маладых, і майстар Глушко пражыў гэты час у трывожным напружанні. Немцы маглі лёгка ўхапіцца за патрэбную нітку.

Службовага імпэту ў майстра як бы прыбавілася. Штодня наведвае станцыйнага каменданта Шмідта і нямецкага майстра, раіцца па кожнай дробязі.

Хмурым восеньскім адвячоркам Глушко зайшоў у склад да знаёмага кладаўшчыка-тодтаўца Грунвальда купіць цыгарэт. Грунвальд — пажылы, шыракатвары, нязменна дабрадушны. Склад поўны ўсялякага дабра. На паліцах звязкі з шынялямі, з бялізнай, скрынкі з электрычнымі лямпачкамі, скруткі кабелю, меднага дроту.

У адгароджанай канторцы, у кутку на табурэтцы радыёпрыёмнік. Перадавалі нямецкую песню.

Кладаўшчык узяў маркі, даў Глушко пяць пачак цыгарэт і раптам хапіў дзверы на зашчапку.

— Майстар, радыё савецкі слушат хочаш?

Глушко анямеў. Але ўзрушанасць стаіў, сеў за стол, зняў шапку. Немец знайшоў маскоўскую хвалю...

Пры развітанні Грунвальд запрасіў майстра зайсці заўтра.

У той жа вечар Глушко пабачыў Грыба і Пятрэнку. Раіліся, не ведалі, што думаць.

— Каб не правакацыя...— сказаў Пятрэнка.— Але варта прыгледзецца. Заўтра не ідзі, наведайся дзён праз тры...

Праз Жарнавіка і лесніка-сувязнога (прозвішча яго таксама Глушко) нязвычную навіну перадалі ў атрад, Бондару. Ён загадаў сувязь з немцам трымаць, а ў хуткім часе два хлопцы з маслапрома прывалаклі на кватэру майстра дваццацікілаграмовую скрынку масла. Глушко загарнуў у чыстую крамніну ладны кус, панёс да Грунвальда. Той расчуліўся да слёз. Зняў з паліцы новенькі чыгуначны касцюм, падарыў майстру.

Зноў слухалі радыё. На гэты раз Глушко выняў блакноцік, аловак, асмеліўся сёе-тое запісаць.

Слуханне радыё цягнулася з месяц, і нарэшце Грунвальд раскрыўся.

— Майстар, тут, на станцыя, ест тры нямецкі камуніст. Чуствуем, ты надзёжны чалавек. Хоцім імет связь партызан.

Калі Глушко завітаў у канторку назаўтра, з-за стала падняліся два афіцэры-тодтаўцы, узялі пад казырок:

— Фрыц Зонемахер,— назваўся высокі, з акулярамі на прамым арліным носе.

— Пауль Лінке,— прадставіўся другі, ніжэйшы, з жыватом, які прыкметна акругляўся пад мундзірам.

Абодва капітаны, служаць інжынерамі ў чыгуначнай тодтаўскай арганізацыі. Немцы хочуць памагаць партызанам — нечуваная справа...

IV

Цяпер яна была спакойная. Здавалася, наступілі дні, якіх яна чакала ўсё жыццё, да якіх ішла аступаючыся, пятляючы, ненавідзячы часамі самую сябе за сваю жаночую слабасць. Калі перад сабой спавядацца, то ўсё папярэдняе жыццё яна пражыла ў стане павышанай нервознасці, узбуджанасці, у чаканні цуда. А цуда ніякага не трэба. Жанчыне патрэбен мужчына.

Цяпер у яе быў Фрыц Зонэмахер. Ён прыйшоў да яе позна, на схіле маладосці, але яна была ўдзячна яму за тое, што ён дорыць ёй жаночае шчасце. Ён нагадваў Турбіной першага мужа, і ў той жа час ён выцясніў яго з яе ўспамінаў.

Яна добра не ведала, што ён за чалавек, а толькі ўгадвала жаночым чуццём, што ў ім ёсць усё. Што за спакойнай стрыманасцю, пяшчотнасцю тоіцца другое, ёй пакуль незразумелае. Гэта незразумелае, магчымасць яго нечаканага выяўлення, яе палохала.

Свой востраў кахання яна аберагала, як магла. Цяпер яе жыццё складалася як бы з двух палавін, і яна не хацела, каб яны сышліся. Першая належала службе ў немцаў, дапамозе партызанам, тым страхам, згрызотам, няўпэўненасці ў заўтрашнім дні, якія запаўнялі гэтую частку яе цяперашняга, неспакойнага жыцця. Нагародай за гэтую хісткую дваістасць было каханне, пакойчык Фрыца, у які яна завітвала ледзь не кожны дзень, ціхая музыка, шклянка нямецкага віна. Яна хацела, каб яе ідылія цягнулася як мага далей.

Але аднойчы Фрыц сказаў:

— Ведаеш, я год сядзеў у канцлагеры...

Яна спуджана ўстрапянулася:

— За што?

— За тое, што быў у тваёй краіне. І яшчэ за сякія-такія рэчы.

З палітыкі ў яе з Фрыцам пачалося, палітыка пагражала яе ідыліі.

Наступны раз ён сказаў, адводзячы позірк у бок:

— Фрау Эрна, я думаю, нам трэба спыніць спатканні. У мяне могуць быць непрыемнасці. Сярод акупантаў, якія прыйшлі ў тваю краіну, ёсць і сумленныя немцы. Ім трэба выбіраць...

Яна прыхінулася да яго грудзей, заплакала...

V

З лясных, балотных сельсаветаў — большай палавіны Бацькавіцкага раёна — выгналі немцаў. Гарбылёўскі атрад адзначаў перамогу над знішчанымі гарнізонамі Зялёнай Буды, Літвінава, Піляціч у Рагалях, вёсцы найболей лясной і глухой нават у гэтым лясным краі. З паўднёвага боку яе атуляе града выноснага дубняку, з заходняга і паўночнага — сцяна чарналесся. І толькі ў тым баку, адкуль усходзіць сонца, за нізкімі, шэрымі хмызамі і маладымі бярэзнікамі можна ўбачыць невялікія лапікі балотнай рагалёўскай сенажаці і поля.

Цяжка сказаць, чаму ўпадабалі людзі для жытла хмуры лясны куток. Свае выгоды тут, вядома, ёсць. Летам — багацце травы на лясных лядах. Зімой пра апал можна не думаць: выходзь з двара, валі сухадрэвіну і валачы ў печ.

Ад Рагалёў да Літвінава — восем вёрст, а да мястэчка напрасткі праз лес — дванаццаць. А ў тым-та і справа, што ёсць толькі ад-

на грунтовая, пабітая на калдобіны дарога, і каб дабрацца па ёй у мястэчка, трэба мінуць Лазавіцу, Літвінаў, Піляцічы і яшчэ некалькі вёсак. Па гэтай дарозе ад Рагалёў да мястэчка вёрст трыццаць.

Не дзіва, што шмат хто з местачкоўцаў нават не ведае пра існаванне лясного паселішча, якое фактычна пад бокам, за густой градой балотнага чарналесся. Рагалёўцы лішне ў свет не вытыркаюцца. Суседзі з Лазавіцы і Літвінава пасмейваюцца з іх:

— Жывём самі па сабе. З мястэчка нам нічога не трэба. Толькі соль ды жалеза ў кузню...

За паўтара года вайны немцаў у Рагалях не бачылі. Ніхто адсюль не падаўся ў паліцыю, але партызана вёска таксама не выставіла ніводнага.

Шумяць, гамоняць нечуваным мнагалюддзем лясныя Рагалі. Старасвецкія двары, у якіх хата, хлеў, адрына, амшанік — пад адным плехам, запруджаны вазамі. Шмат усялякага дабра хапілі партызаны ў Літвінаве — мукі, збожжа, солі, сала, масла, яек. Усё гэта спакавана, ляжыць на фурманках. Нават да спірту дапялі. Вялізная дубовая бочка пагружана на асабістую брычку начхоза Васількевіча, і ён выдае спірт, чэрпаючы паўлітровай, зробленай са снарада конаўкай з бляшанага вядра, з разлікам, каб адна мерка прыйшлася на дваіх...

Ля студняў, як бы сабраўшыся па ваду, трывожна перамаўляюцца рагалёўскія бабы. Старэйшыя жанкі носяць тут даматканыя, чырвоныя з прадоўжанай белай палоскай андаракі, а хусткі-канаплянкі намотваюць на галаву на манер цюрбаноў, шырокім, як рэшата, кругам. Але гэта не толькі тут. Такую вопратку і цюрбаны-рэшаты на жаночых галовах сустрэнеш шмат дзе на Палессі...

VI

За Міцевым агародам стаіць маленькая, падобная на лазеньку, хацінка, і жыве ў ёй дзівакаваты, маўклівы хлапчына Васіль Шарамет, які яшчэ восенню мінулага года выбраўся з вяземскага акружэння і прыдыбаў дадому. У сям'і, акрамя Васіля, маці і дзве сястры — старэйшая і малодшая.

Васілю гадоў дваццаць пяць. Стоены ён да немагчымасці. Носа з хаты не вытыркае. Летам займаўся тым, што рэзаў за чыгункай, на балоце, шылег, плёў кошыкі на продаж. Цяпер за чыгунку не выберашся, на пераездзе варта, якая правярае дакументы, і заработкі Васіль страціў.

Міця знаёмы з Шараметам з тых дзён, калі перабраўся на дзедава котлішча. Сёе-тое пра яго ведае. Рос Васіль без бацькі, з айчымам, які яго не любіў. Рана пайшоў у заработкі. Працаваў на пошце, і адтуль яго паслалі ў школу войск НКВД. За месяц да вайны прысвоілі званне малодшага лейтэнанта. І пад Смаленскам Шарамет ахоўваў разлік «Кацюш» — так называецца новая, нечуваная гармата, снарады з якой вылятаюць не са ствала, а коцяцца нібыта па рэйках. У акружэнні, пад Вязьмай, Шарамет узарваў «Кацюшу», паспрабаваў прабіцца на ўсход, але трапіў у калону палонных. З калоны ўцёк.

Васіль ведае, што Міцю арыштоўвалі, таму, відаць, адважыўся расказаць пра сябе. Як бы на нешта спадзяваўся.

Цяпер у Шарамета бяда. Пра тое, што ён малодшы лейтэнант, уведала паліцыя, і яму ўжо двойчы прапаноўвалі стаць паліцаем. Умовы жорсткія — або бяры вінтоўку, або трапіш у лагер. У Васіля ёсць таварыш па няшчасцю — Цярэшка Багушэвіч з торфзавода, рослы, худаваты мужчына. Яго таксама сватаюць у паліцыю, пагражаючы арыштам. Цярэшка іншы раз прыходзіць да Васіля. Яны аб нечым шэпчуцца, але выйсця не бачаць. Абодва звязаны сем'ямі.

Пасля размовы з Лагутай Міця схадзіў да Лобіка, паведаміў навіну. Вечарам падзьмуў халодны паўночны вецер, лужыны зашэрхлі. Міця выбраўся на агарод, перамахнуў цераз дзве ніткі калючага дроту, якім Шараметаў агарод адгароджаны ад цётчынага.

Хацінка-лазенька мае нават два пакойчыкі. Цёпла напалена. Васіль — ён сярэдняга росту, з прыемным, адзначаным мяккімі рысамі тварам — сядзіць пры капцілцы ў чыстым пакойчыку, вострыць напільнікам зазубраную сякерку.

— Ідзі ў паліцыю,— сказаў Міця.— Там трэба свой чалавек.

— Што значыць — свой? — асцярожна спытаў Васіль.

— Дадзім заданне.

— Хто дасць?

— Ну... партызаны. Ёсць людзі, якія з імі звязаны.

Васіль прамаўчаў.

— Чаму націскаюць, каб у паліцыю ішлі местачкоўцы? Хапае тых, што паўцякалі з валасцей.

— Дзела проста. Піляцічкія і лужынецкія паліцаі ўцяклі, не прыняўшы бою. Немцы ім не вераць. Лічаць, што местачкоўцы будуць абараняцца лепей, калі нападуць партызаны.

Міця пасядзеў з гадзіну, сабраўся дамоў, калі Васіль, зірнуўшы на гадзіннік, які цікаў на сцяне, раптам прапанаваў:

— Хочаш паслухаць радыё?

Не пытаючыся згоды, падняў маснічыну, спусціўся ў пограб. Вылез адтуль, асцярожна трымаючы ў руках загорнутую ў стары крапіўны мех невялікую скрынку. Паставіў яе на стол, прыладзіў драты, схаваныя за шпалерамі. Патушыў капцілку, павярнуў рычажок. Пачуўся ціхі трэск, завыванне, але нечакана з гэтага хаосу вырваўся выразны голас...

Міця анямеў. Другі раз слухае савецкае радыё, і здараецца такое перад новымі крокамі, якія ён робіць у жыцці. Але тое, што пачуў цяпер — як прасвятленне. Немцы ў Сталінградзе акружаны, і акружаны, мяркуючы па паведамленню, даўно, а ён, Міця, заняты сваімі дробнымі справамі, клопатамі, нічога аб гэтым не ведаў. Не ведалі ні Лобік, ні Мікола, хоць двойчы за апошні месяц бачыўся з пасланцамі Мазурэнкі. Няўжо дэсантнікі лічаць, што такія навіны для іх, местачкоўцаў, дробязь?

Перадача скончылася. Васіль запаліў капцілку, схаваў прыёмнік у падполле. Сістэма ў яго прыдумана хітра. Ні батарэй, ні антэн не ўбачыш. Правадкі ад іх замаскіраваны за сіняватымі шпалерамі, якімі абклеены пакойчык.

— Батарэі садзяцца...— сказаў Васіль.— Новых не дастаць.

— Ты часта слухаеш?

— Рэдка.

— Пра Сталінград ведаў?

— Ведаў.

— Чаму мне не сказаў?

— Дык ты ж газеты чытаеш. Нямецкія. Хіба не пішуць?

— Даўно не чытаў я ніякіх газет,— сумна адказаў Міця.— Думаеш, так лёгка звязацца з партызанамі?
— Дапусцім, я паступлю ў паліцыю,— сказаў Васіль, памаўчаўшы.— А як з Цярэшкам? Хто яму дасць заданне?
— Хай робіць, як хоча,— сказаў Міця.— Пра мяне яму ні слова. Нікому ні слова. Ведаеш аднаго мяне...
На агародзе паўзмрок. Неба пасвятлела, ачысцілася ад хмар. У высахлых бадылінах кіяшніку шастае зімовы, халодны вецер.

VII

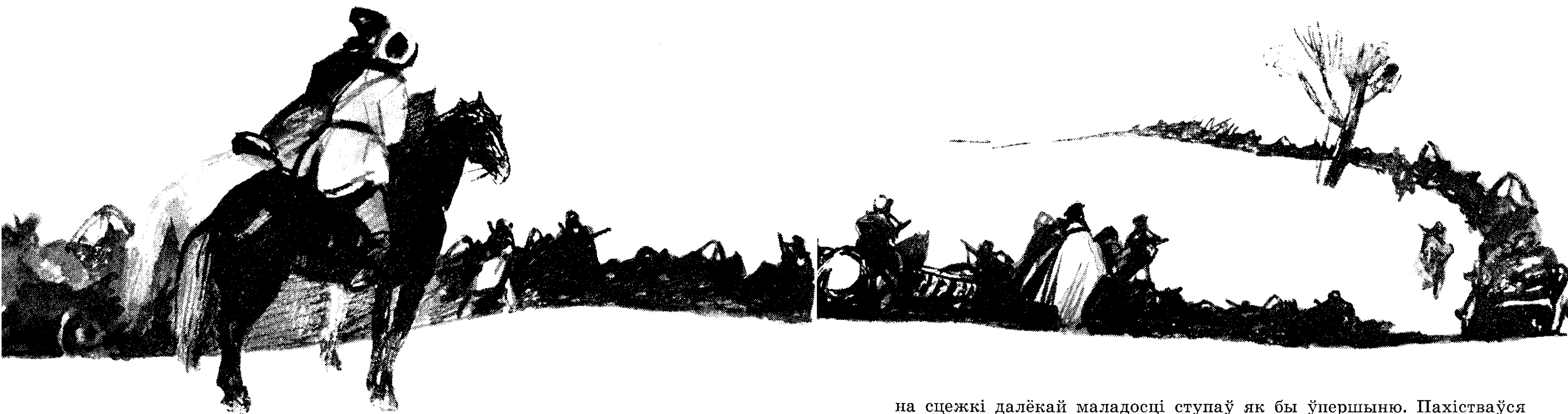
Лесгас — гэта, перш за ўсё, прасторны кабінет старшага ляснічага Лагуты, у якім тэлефон, некалькі шафаў, мяккія канапы і крэслы. З просьбамі наконт дроў ці лесу наведвальнікі звяртаюцца толькі да старшага ляснічага. Тонкай дашчанай перагародкай, якая мае нават унутраныя дзверы, кабінет адгароджан ад пакоя, дзе стаяць сталы сакратаркі, машыністкі і загадчыцы агульнай канцылярыі.
У левай палавіне дома, аддзеленай ад правай пакоем для наведвальнікаў (тут збіраліся некалі дапрызыўнікі), бухгалтэрыя. Там ёсць два бакавыя пакойчыкі — для касіра і бухгалтараў-картатэтчыкаў.
Машыністкай у лесгасе смяшлівая, вяртлявая, як юла, Паліна Чаромха, былая настаўніца, сакратаркай Ніна Грушэўская, Міцева аднакласніца. Загадчыцай агульнай канцылярыі Валя Хмялеўская, тая самая, што гуляла з паліцаем Кузьмянком. Яна і цяпер з ім, бо малодшы Кузьмянок бургамістраву сваячку, у якой адшукаўся муж, пакінуў.
На пасадзе лесгасаўскага перакладчыка Міця пабыў тры дні. Ні немцаў, ні нават папер, напісаных па-нямецку, якія трэба было б перакласці, у лесгасе няма, а таму няма для Міці занятку. Стала яму не выдзелілі, а толькі крэсла ў пакоі сакратарак. Становішча двухсэнсоўнае, а калі строга разбірацца, нават смешнае. Міця выходзіў у прыхожую, станавіўся ля акна і паціху свістаў.
Гэты трохдзённы свіст вывеў нарэшце з раўнавагі Кашчэя — сапраўднае прозвішча галоўнага бухгалтара Мацыеўскі Зыгмунд Людвігавіч. Мацыеўскі рашуча выскачыў з бухгалтэрыі і, акінуўшы Міцю, які стаяў пры акне, нядобразычлівым позіркам, падаўся ў кабінет да Лагуты. Праз некалькі хвілін Міцю паклікалі туды.
— Зыгмунд Людвігавіч гаворыць праўду, вам нечага рабіць,— сказаў Лагута.— Таму пераводзім вас у касіры. Работы там нямнога, калі будуць нямецкія паперы ці што другое — паможаце.
Назаўтра Міця прыняў касу. Былы касір, Міша Сяўрук, хваравіта-прыгожы, як намаляваны анёл, малады мужчына, пераводзіўся ў бухгалтары. Кашчэй выйграў — за кошт перакладчыка дабавіў у свой штат лішнюю адзінку.
Зрэшты, каса з яе асобным пакойчыкам — якраз тое, што трэба. Ніхто не будзе лішне віжаваць. У кутку, побач са сталом, вялізны жалезны сейф, ключы ад якога ў Міцевай кішэні. Праз закратаванае акно відаць шэрыя дрэвы маладога саду, кавалак чыгуначнага насыпу, чарапічны дах электрастанцыі.
У лесгасе, як і ў фінаддзеле, таксама робяць выгляд, што займаюцца справай. Лясніцтваў у валасцях, адкуль павыганялі паліцэйскіх і стараст, не існуе, яны пераехалі ў мястэчка, за выключэннем двух, размешчаных у Грамах і Палыкавічах — пры чыгунцы.

Міця сядзіць за сталом, глядзіць на шэрыя голыя яблыні, думае. Паўгода назад тут, у лесгасе, працавалі не толькі такія, як Хмялеўская. Машыністкай была Ліза Азяркова, бухгалтарам Палянская — мястэчковыя падпольшчыкі. Яны друкавалі лістоўкі, і тады, летам, калі Міця сядзеў у турме, іх расстралялі.
Упершыню за паўтара года вайны Міця як бы адчуў пад нагамі цвёрды грунт. Усё пакрысе становіцца на сваё месца. Радасць, нецярплівае чаканне былі і мінулай зімой, калі дайшлі весткі, што немцаў пагналі ад Масквы. Але ў той хуткаплыннай, нецярплівай радасці быў прымешак няўпэўненасці, бо тое, што здарылася, нагадвала цуд. Цудаў на свеце не бывае, думае Міця. За шчасце трэба заплаціць вялікай пакутай. За паўтара года вайны пакут хапіла ўдосталь. І найбольшы цуд тое, што не толькі немцаў стрымалі на ўсім велізарным фронце, а і зрабілі ім пастку, схапілі ў клешчы. Выходзіць, толькі цяпер навучыліся ваяваць.
Учора Міцю трапіла ў рукі газетка, якая пачала выходзіць на рускай мове ў Мазыры. Са зводкі, якая там змешчана, нічога нельга зразумець. Пішуць, што немцы ў Сталінградзе, і ў той жа час паведамляюць, што баі ў вялікай злучыне Дона. Самі ад сябе немцы хаваюць праўду.

РАЗДЗЕЛ ЧАТЫРНАЦЦАТЫ

I

Атрад выступаў з Рагалёў. Доўгі абоз фурманак расцягнуўся на ўсю вуліцу. Мелася на ўвазе, што ўвесь гэты цуг не будзе заварочваць на Альхоў, бо пры пераходзе чыгункі магчымы непрыемнасці.
За тыдзень у атрад улілося болей як сорак чалавек. Разгром тутэйшых гарнізонаў як бы прабудзіў ад сну лясную, балотную Літвінаўшчыну.
Надвячоркам у Рагалі да Бондара прыскакалі на ўзмыленых конях камандзір дамачоўскага атрада Петравец і камісар Лісавенка. Дамачоўцы стаяць побач, у вёсцы Лазавіца. Абодва — Петравец і Лісавенка — ураджэнцы тутэйшых мясцін. Пасля гібелі Шэлега прысланы на камандзірскія пасады з Акцябрскага раёна.
— Палавіна людзей не хоча ісці за Пціч,— сказаў разгублены Петравец.— Што рабіць?
Бондар задумаўся. І ў яго атрадзе нямала людзей з такім настроем. Толькі адкрыта не гавораць. Ніхто не хоча аддаляцца ад сям'і, над якой вісіць пагроза смерці. Зрэшты, яны і ў Альхоў заварочваюць, каб забраць сямейны лагер.
— Колькі іх? Трыццаць чалавек. Няхай астаюцца,— сказаў Бондар.— Мы ж за Пціччу сядзець не будзем. Дзейнічаць будзем тут. Прыйдзем і забярэм.
— Дурні яны! Не разумеюць, што немцы вёскі папаляць і саміх знішчаць.
— Не дурні, Кірыла Пятровіч. Пастарайся іх зразумець. З сорак першага года хаваліся, таіліся, прыходзілі ў вёску толькі ноччу. На сваёй зямлі — як зладзеі... А тут раптам — свабода. Ні немцаў, ні паліцаяў. Па праўдзе кажучы, мы ўсе тут павінны астацца. Другое дзела, што кішка тонкая...

Назначыўшы за сябе Гервася, загадаўшы чакаць яго ў жарнавіцкім дубняку, дзе на кастрычніцкае свята вывешвалі сцяг, Бондар рашыў заскочыць да бацькі. Старога не бачыў год. У мінулагоднім снежні, калі ён разам з Валодзем Шлегам, які загінуў у Літвінаве, хадзіў устанаўліваць сувязь з акцябрскімі партызанамі, далі круку, начавалі ў бацькі.

Паказваць дарогу напрасткі цераз лес падахвоціўся Грыцук. Асядлалі коней: Бондар браў з сабой невялікую ахову. Ужо калі сабраліся ехаць, да Бондара, які сядзеў у сядле, падскочыў невысокі чалавечак, працягнуў руку для прывітання.

— Бондар, я цябе ведаю. Мая фамілія Максімчук. Ты вучыўся ў лясной школе, а я на аўтатрактарных курсах. Помніш, якіх людзей прымалі тады на курсы?

Максімчук у парваным кажушку, у лапцях, без вінтоўкі. З ліку тых, што ў атрад прыбылі нядаўна.

— Потым пагаворым,— сказаў Бондар, кранаючы каня.

Максімчук прыгадаў яму цікавую быль. На аўтатрактарныя курсы прымалі па накіраваннях калгасаў. Але ў Бацькавічах калгаса не было, і дырэкцыя курсаў, відаць, палічыла няёмкім не мець на іх месцачкоўцаў. На бацькавіцкіх парканах, сценах хат паявілася такая аб'ява:

«Грамадзяне мястэчка Бацькавічы мужчынскага і жаночага полу запрашаюцца на аўтатрактарныя курсы. Ад тых, хто хоча на курсы паступіць, патрабуецца прызнанне ўсеагульнай калектывізацыі на базе ліквідацыі кулака. Патрабуецца таксама сумленнасць і дысцыплінаванасць. Усіх астатніх, хто не мае такіх якасцей, просім не турбавацца.

Парторг аўтатрактарных курсаў А. ПУГАЧ».

З дубняку выехалі на бярозавае ўзлессе, потым сцяжына павяла ўзбоч прамой, як страла, канавы, пракапанай экскаватарам. Па абодва бакі яе цёмная сцяна балотнага алешніку.

— Мядзвёдка,— сказаў Грыцук.— Вядзе ў самыя Кавенькі.

Бондара ўзрушыла знаёмая назва. На Мядзвёдку дзецьмі хадзілі па ўюны. Тое, што родныя мясціны блізка, адчуваў ён увесь год, але на сцежкі далёкай маладосці ступаў як бы ўпершыню. Пахістваўся ў сядле, думаў пра сябе, пра бацьку, пра двух братоў, якія па той бок фронту.

Яго маладосць была дзіўным часам. Шумела сходамі, спрэчкамі, людскім нездавальненнем. Яму падабалася быць на людных зборышчах, выказвацца, пераконваць другіх, нават выстаўляць сябе. Яму здавалася, что тое, што адчуваў, у чым бачыў праўду, неабходнасць і ён, павінны ведаць усе, павінны неадкладна зрабіць так, як адчуваў, хацеў ён, а не як-небудзь інакш.

Такіх, як ён людзей асабліва заўважалі ў тыя бурныя, няўрымслівыя гады, што супалі з яго маладосцю. То быў час вялікага ўзрушэння мас, якія не маглі абысціся без правадыроў.

— Чаго ты носішся? — няўцямна пытаў бацька.— Як бы заўтра канец свету. Свет як стаяў, так і будзе стаяць. Ні за дзень, ні за год ты яго не пераробіш.

Ён не спрачаўся з бацькам. У бацькі было другое. Яго цалкам задавальняла прывычная, вясковая будзённасць, якой ён аддаваўся з душой. З раніцы запрагаў каня, вазіў гной, араў, касіў, са смакам снедаў і абедаў. Усё жыццё бацька рабіў сумленна, дня не згуляў, і нават калі паступіў у калгас, дзе было нямала беспарадкаў, ніколькі не змяніўся. У калгасе не ўсе рабілі аднолькава, было нямала такіх, што ад цяжкай, надаедлівай работы адкручваліся, вілялі, выязджалі на поле тады, калі добрыя людзі збіраліся абедаць. Затое такія вельмі актыўна дралі горла на сходах, дамагаліся ад калгаса ўсялякіх даброт, скардзіліся, пагражалі, пісалі заявы. Бацька як бы не заўважаў нічога гэтага. Жыццёвы закон яго быў надзвычай цвёрды:

— Будзеш рабіць — будзеш жыць.

— Не ўсе ірвуць, як ты,— сказаў ён аднойчы бацьку.— Дый нашто табе? Дзяцей пагадаваў...

— А я іначай не магу, не прывык гуляць. Мая навука простая. А гарлапаны доўга не патрываюць. Хіба людзі, дрэнна робячы, могуць добра жыць? Хочаш жыць — рабі.

— Ты ж сам на вайне быў у палкавым камітэце. Мабыць, крычаў, на мітынгах выступаў?

— Крычаў і выступаў,— згадзіўся бацька.— Але за што крычаў? Каб кідаць вайну. Варочацца да жыцця. Сеяць і араць. Даглядаць зямлю.

Браты — старэйшы і малодшы — ішлі другой дарогай. Сядзелі за кнігамі, грызлі навукі. Дамагліся свайго: адзін стаў настаўнікам, другі — адвакатам. Самы старэйшы, Пятро, пакінуў Паўла васьмігадовым хлопцам. Пайшоў у армію ў дзевятнаццатым годзе, перад палякамі. Даслужыўся да камандзіра корпуса.

Па адносінах да іх, сыноў, выявіў Павел патайныя спружынкі бацькавай душы. Верыў стары, што адукаваныя людзі, якія сталі кіраваць жыццём, да благога не давядуць. Адукацыя ў яго ўяўленні азначала розум. Сам надрываў жылы, а дзяцей вучыў.

II

Перад Кавенькамі выплыў з хмар на дзіва яркі паўкруг месяца, і шэра-срабрыстая светласць заліла наваколле. Вёску аставілі справа — чарнела доўгай аграмадзінай. Рушылі да мястэчка пнёўемлядам. Бондар адчувае, як неўпрыкметку ахоплівае душу ўзрушанасць. Сюды, на ляда, ганяў свіней, кароў, вадзіў у начное коней, і хоць за дзесяць гадоў знаёмы абшар змяніўся, ён пазнае тут усё. З правага боку ад Кавенек, узбоч сыпанага шляху, чарада рэзгалістых ігрушдзічак. Далей,— ледзь не да самага мястэчка, да яго першых сядзіб, якія некалі былі хутарамі,— вузкая града сасняку. Злева — маўклівы паўкруг цёмных алешнікаў.

На яго памяці тут, дзе цяпер ляда і пнёўе, была дуброва. Басаногім бегаў ён сюды да пастухоў, якія за цёртую ўкрадзеную ў бацькі табаку паказвалі дуплы з галубамі. Тут восенню збіраў грыбы, жолуд.

Тут прайшло дзяцінства...

Ён і цяпер памятае глеістую сцяжыну, па якой бегаў на ляда. У сухмень, калі доўга не было дажджу, зямля на ёй трэскалася, а ў непагадзь размоклы ад вільгаці глей угінаўся пад нагамі, злёгку падрыгваў.

Лядам коннікі рушылі да алешніку. Відаць усё, як на далоні. Ціснучыся да лесу, выбраліся на самы яго край, адкуль віднеецца залінейная местачковая вуліца. Спешыліся, прывязалі да алешын коней.

Бацькаў двор трохі на ўскраі. Ссяленне яго не зачапіла, бо стаяў побач са шляхам. Чарнеюць тры вялізныя, разгалістыя дубы. З-за іх палавіну агароду бацька не засявае: у цяню нічога не расце. Але дубоў не крануў. Сялян лічаць людзьмі практычнымі, разважлівымі, але гэта далёка не так, думае Бондар. Селянін можа трымаць карову, якая даўно запусцілася, год ці нават болей не дае малака. Будзе касіць ёй сена, карміць, даглядаць і нізавошта не збудзе на мяса, бо любіць, бо прывык. Так, як бацька да гэтых дубоў...

Ім, партызанам, вяскоўцы памагаюць усім. Апранаюць, кормяць. Служаць вачамі і вушамі. І ні слова папроку...

Было гадзін дзесяць вечара. На станцыі, якая адсюль добра відаць, зыркі ланцуг агнёў.

— Вы аставайцеся, я пайду,— сказаў Бондар.— Праз гадзіну вярнуся.

Грыцук запярэчыў:

— Не, камандзір, так нягожа. Першыя пойдзем мы. Абгледзім, абнюхаем. Ты пачакай. Калі будзе ціха, давай...

Ён згадзіўся. Стаяў і глядзеў, як крочаць па залітым месячным святлом лядзе шэсць цёмных постацей. Быў узрушаны. Спадыспаду душы ўсплывала горыч. Немцаў, паліцаяў з лясных і балотных сельсаветаў выкурылі, але ўсё адно ён не можа як чалавек зайсці ў бацькаву хату, пагаварыць, паляжаць на старой знаёмай змалку печы. Некалі тут, ля круга алешніку, стаяла хацінка хваравітага, маленькага ростам Дразда, а за дарогай, па якой вазілі з дальняга балота сена, яшчэ адна, дзе жыў чалавек, якога звалі Халімон. Суседзі былі трохі дзівакамі. Халімон не ўмеў чытаць, вельмі баяўся, калі ў хату прыносілі казённую паперу. У Дразда была жонка Гарпіна, мажная, страшэнна працавітая, як бы трохі прыдуркаватая. Раззлаваўшыся, яна хапала мужа на рукі і несла ў Халімонаву студню тапіць... Дразды мелі адзіную дачку Надзю, раўесніцу Бондара, тварам, ціхмяным характарам падобную на бацьку, але целам на маці. У семнаццаць гадоў яна была ўжо дарослая. Ён падабаўся Надзі, а яна яму. Па сканчэнні лясной прафтэхшколы, калі ён ішоў у армію, Надзя плакала. Як бы прадчувала, што ён ніколі да яе не вернецца.

Бліжэй да станцыі, на ўзболатку, стаяў зялёны, засаджаны дзічкамі двор старога Язэпа, местачковага грамацея, які яшчэ ў дзевяцьсот пятым годзе знаўся з сацыял-дэмакратамі, раскідваў лістоўкі. Гарпіна — Язэпава дачка. Дзе цяпер Надзя, стары Язэп, Халімон? Ён нічога пра іх не ведае.

Калі ўдумацца, ён, Бондар, вырас на прыволлі, сярод цікавых людзей...

Мінула хвілін дваццаць. Было ціха. Ліў месяц сваё шчодрае святло. Бондар рушыў да бацькавай сядзібы. Калі ўвайшоў у сутачкі, якія вялі з двара на ляда, заўважыў постаць, якая прыліпла да тыну. Бацькаў двор хлопцы ахоўвалі.

Вароты зачынены — ён знайшоў засаўку, адсунуў, выбраўся на двор. Усё, як і летась. Хлеў, пунька, невялікая паветка, прыбудаваная збоку. Садкі ў бацькі аж два — на левай і правай частцы сядзібы. Сабакі стары не трымае.

Бондар пастукаў у цёмную шыбіну акна. Спалі моцна, ніхто не заварушыўся. Тады ён дастаў з кішэні кажушка наганны патрончык. Металічны стук па шкле непрыемна рэзаў слых. Адразу ж у аконным праёме паўстала белая постаць.

— Хто там?

— Я. Павел,— сказаў Бондар, прыліпшы тварам да шыбіны.

Праз хвіліну зашоргала зашчапка ў сенечках. Бацька ў адной бялізне стаяў на парозе. Як бы анямеў — у першую хвіліну не мог прамовіць слова.

— Ты, сын? — нарэшце выдыхнуў.— Заходзь у хату.

— Адзенься, тата. Пагаворым адны.

Бондар чакаў нядоўга. Стары выйшаў у знаёмым з даўніх часоў кажушку, шапцы-аблавушцы, разлезлых валёнках.

— Здароў, сын,— сказаў спакойна, працягнуў цвёрдую, цёплую руку.— Значыцца, жывы?

— Жывы.

— Давай дзе стулімся. Віднота такая...

Зайшлі пад паветку, селі на бярозавы кругляк.

— Як ты тут? — спытаў Бондар.

— Жыву. Конік ніштаваты. Сёлета пусціў у плуг. Той лашачок, пра якога табе летась казаў. Хлеб, бульба е. Свінчо гадуем.

— Вярнуўся, значыць, да аднаасобнага жыцця?

— Скажу табе, сын,— людзі зямлю, як некалі, не рвуць. Савецкая ўласць адвучыла. Бяруць па дзве ці па тры дзесяціны. Абы пражыць. Дый цягла няма.

— Немцы прыціскаюць?

— Пастаўку я здаў. Дзяруць, халеры! Дваццаць пудоў адвёз. Трохі зямлі ўтаіў, а то б болей было. Ну, а ты як? — стары пры апошніх словах прыцішыў голас.

— У партызанах.

— Камандзірам?

— Камандзірам.

— Мне адзін чалавек як бы намякаў. Толькі я не стаў слухаць. Сказаў яму, што мае сыны ў арміі.

Бондар затрывожыўся:

— Які чалавек?

— З тых сёл. Не ведаеш яго.

— Ты, бацька, гэтую самую лінію гні далей. Мяне ў цябе ніхто не бачыў. Немцы, сам разумееш...

— Немцаў і гэтых, каторыя ў іх служаць, чутно, з тых сёл прагналі. Сюды папрыбягалі.

— Мы прагналі,— сказаў Бондар.— З Зялёнай Буды, Літвінава, Піляціч.

— Вот яно як...— стары як бы задумаўся.— А я пад вечар быў у мястэчку. Немцы на машынах саўсім у другі бок паехалі. На Сівалобы. На шашу, значыцца...

Бондар падхапіўся.

— Многа машын?

— Я не лічыў. Пяць ці шэсць. Дзве газагаратары, ці як іх... Што на дзераве едуць...

Варухнулася ў грудзях трывога. Здагадка ўзнікла імгненна — паехалі помсціць у Альхоў. Думку такую адганяў і не мог адагнаць.

— Пайду, бацька. Мяне чакаюць...

Стары не ўтрымліваў, але голас яго задрыжаў.

— Можа, возьмеш трохі харчоў? У нас усё е. Сала, мяса. За вайну я цябе, сын, ні разу днём не пабачыў...

— Нічога не трэба, бацька.

— Не, так нельга,— голас у старога пацвярдзеў.— Пасядзі мінуту. Я зараз.

Матлянуўся па двары, ускочыў у сенцы. Вярнуўся, трымаючы пад пахай торбачку, а ў руцэ цемнаватую бутэльку.

— Вазьмі. Пагрэешся ў лесе. Свайго заводу гарэлка. А тут яблыкі. У тых сёлаў яблыкаў няма...

Бондар праглынуў салёны камяк, прыхінуў да сябе лёгкае, выпетранае цела бацькі...

III

Конная разведка, высланая з жарнавіцкага дубняку ў Альхоў, вярнулася са страшнай навіной. Альхоў, Цемраўшчызна, Лужкі — паселішчы, якія былі апорай гарбылёўскага атрада — спалены.

Бондар сабраў камандзіраў. Між голых, шэрых дрэў цадзілася хмурае світанне. Калі раней заязджаць з абозам у Альхоў не думалі, то цяпер маўкліва згадзіліся, што выйсця другога няма. Па лесе блукаюць галодныя пагарэльцы, і трэба хоць чым-небудзь ім памагчы.

Чыгунку пераязджалі днём на глухім пераездзе ля Жарнавіц. З абодвух бакоў ад пераезду залягло па ўзводу. Гахнула некалькі выбухаў — падрыўнікі ўзрывалі рэйкі. З далёкай будкі застракатаў нямецкі кулямёт, але шкоды партызанам ён не прыносіў ніякай.

Ля чыгункі сумны, нязвычны малюнак. Лес па абодва бакі павален. Як бы хто прайшоўся тут з агромністай касой і адным узмахам вынішчыў дубы, сосны, бярозы, аставіўшы пасля сябе нібы вымераную аршынам шырокую паласу, усцяж застаўленую нізкімі пеньчукамі. Насілле над лесам кідаецца ў вочы. Ён як бы агаліў душу, і роўная, прамая сцяна, якая крута абрываецца, нагадвае рассечанае напалам цела.

Выслалі пярэдні і бакавыя дазоры, рухаліся марудна, насцярожана. Гэтак жа, як чыгунку, пераехалі шашу, узбіліся на прасёлкавую дарогу, якая вядзе на Альхоў. Ад шашы да лясной вёскі — восем вёрст. Апошнія вёрсты здаліся асабліва пакутлівымі. Спыняліся, прыслухоўваліся. Ціха, глуха. Ні зыку, ні чалавечага голасу. Дазоры дасягнулі самага Альхова, але нічога падазронага не ўбачылі.

Першыя фурманкі ўжо выбраліся на паляну, за якой пачынаецца працяг вёскі, калі з густога алешніку аглушальна застракаталі аўтаматныя і кулямётныя чэргі. Шквал агню быў нечаканы і настолькі моцны, што ў адно імгненне партызанская калона рассеялася. Не памятаючы сябе, не слухаючы каманды, ашалелыя ад страху людзі беглі, паўзлі, стараючыся знайсці ўкрыццё за рэдкімі, чэзлымі алешынамі, сасонкамі на супроцьлеглым баку дарогі. Дзіка іржалі, ламаючы аглоблі, коні. Яшчэ праз хвіліну доўгі цуг нямецкіх аўтаматчыкаў, страляючы на хаду, выскачыў на дарогу. Усё было скончана. Абоз — шэсцьдзесят фурманак — быў у немцаў...

Пастка, подлая пастка, думаў Бондар, поўнячыся бяссільнай злосцю, бегучы ўслед за разгубленымі, ахопленымі панікай людзьмі. Б'юць пад самае сэрца. Ведалі, што партызаны з'явяцца. Палавіна атрада адсюль... Іграюць на сваяцкіх пачуццях. Спалілі і чакалі...

Калі ён выбег на голае, замёрзлае балота і ўбачыў купкі партызан, якія спыніліся, не ведаючы, што рабіць, адразу прыйшла цвярозасць. Такі бой прайграць нельга, думаў ён. Тады канец атраду. Людзі не змогуць зірнуць адзін аднаму ў вочы. Немцаў пяць ці шэсць машын. Чалавек сто дваццаць. Можа болей, калі падаслалі з Гарбылёў. Але ўсё адно даравацць нельга...

Бондар азірнуўся, падняў аўтамат, зрабіў тры адзіночныя стрэлы. Стаяў, вярцеў самакрутку. Вакол кружком, гледзячы пад ногі, збіраліся партызаны.

Ён не стаў чакаць, пакуль збяруцца ўсе, стараючыся гаварыць спакойна, аддаваў каманды:

— Немцы ў Альхове. Першую роту павяду сам. Гервась ударыць з захаду. Бальшакоў ад чыгункі. Задача — знішчыць нямецкі атрад, вызваліць абоз з прадуктамі: яны для нашых жонак і дзяцей. Атаку пачынаем у пяць ноль-ноль.— Бондар зірнуў на гадзіннік, павысіў голас да крыку: — Бягом!

Бондар, абышоўшы з першай ротай Альхоў злева, выскачыў на выстраеныя ў рэдкім бярэзніку грузавікі, якія ўжо вурчалі маторамі. Каля іх валтузяцца некалькі салдат-шафёраў, нецярпліва пахаджвае высокі, танклявы афіцэр. Афіцэра Бондар скасіў аўтаматчай чаргой, ссек аднаго салдата, які кінуўся ўцякаць па агародзе. На дварах наўсцяж яшчэ дымяць пажарышчы, стаяць чорныя, абвугленыя дрэвы, вытыркаюцца закопчаныя печы.

З таго месца, дзе быў вясковы пляц, затахкаў буйнакаліберны

нямецкі кулямёт, разанулі аўтаматныя чэргі, але страляніна ўсчалася ззаду за кулямётам і з боку дарогі: пачалі наступленне на Альхоў роты Гервася і Бальшакова.

Асноўная сіла немцаў была там, ля выезду на шашу, і туды, не прыгінаючыся, у поўны рост, на хаду змыкаючыся ў ланцуг, беглі роты Бондара і Гервася. Цяпер паніка ўсчалася ў немцаў. Ад машын іх адрэзалі ў першую хвіліну. Партызаны насядалі з трох бакоў, і салдаты выскоквалі з-за дрэў, мітусіліся бязладным гуртам.

Немцы кінуліся на дарогу, пад кулямёты Бальшакова. Ашалелы, ахоплены страхам, натоўп таяў на вачах, але ў лес не збочваў — ірваўся да шашы. Напярэймы адной толькі групе выскачылі партызаны, расстрэльвалі ва ўпор, білі прыкладамі. Усё было скончана за лічаныя хвіліны. Уцяклі, пакінуўшы машыны, абоз і статак жывёлы, не болей узвода...

Але яшчэ на загадзя падрыхтаваных пазіцыях сядзелі кулямётчыкі і аўтаматчыкі, пакінутыя спецыяльна ў засадзе. Пачынала цямнець. Іх не чапалі да наступлення цемнаты. Падкраліся, закідалі гранатамі. Як вялізныя факелы, палалі ў цемені зрашэчаныя кулямі, падпаленыя машыны...

Бондар раздзяліў атрад і адбіты абоз на тры групы з разлікам, каб яны памаглі пагарэльцам кожнай з трох вёсак. Роты і ўзводы раскідаліся. Людзей падбіралі, маючы на ўвазе, хто ў якой вёсцы мае радню.

Стаяла ўжо глухая ноч. Камандзіры — Бондар, Хмялеўскі, Бальшакоў — мокрыя, стомленыя да знемажэння, ішлі начаваць у сямейны лагер, пра існаванне якога ў атрадзе ведалі лічаныя людзі. Ішлі цёмнай сцяжынай між густога алешніку. Пачынаў падаць снег.

— Ты нічога не забыў, Павел Антонавіч? — спытаў раптам Хмялеўскі.

Бондар спыніўся.

— Здаецца, нічога. А што?

— Зірні на гадзіннік.

— Чорт тут убачыць. Здаецца, дзве гадзіны...

— Пачаўся год сорак трэці.

Ля цёмных, абкладзеных дзёрнам куранёў мужчын аклікнуў знаёмы жаночы голас:

— Хто ідзе?

— Свае.

Са змроку выступіла захінутая ў кажух постаць. Пазналі па голасе: цётка Кацярына. Стаіць, апіраецца на вінтоўку, як на вілачнік. Зараз жа побач са старой вырасла другая постаць, кінулася да Бондара:

— Павел, майго бацьку расстралялі...

Ён стаяў, маўчаў, гладзіў вузкія Гэліны плечы, якія раз-пораз уздрыгвалі.

Пагарэльцы з Альхова размясціліся людным табарам у густым зацішным чарналессі, недалёка ад спаленага паселішча. У вяскоўцаў сёе-тое ўцалела: капцы з бульбай, прысыпаныя зямлёй прыгрэбнікі, сена на балоце. Шмат хто паспеў выгнаць з хлявоў скаціну. Сцелецца па лесе дым з жардзяных, абкладзеных сенам куранёў, мычаць прывязаныя да бярэзін каровы.

Сім-тым памагаюць партызаны. Цуг саней рушыў з раніцы па сена. Ротны Камар дарогі на балота не ведае, падводы пятляюць між кустоў па рэдкалессі. Снег неглыбокі. У некаторых мясцінах палазы прымінаюць шэрую, выпетраную траву, густыя чубы якой вытыркаюцца з-пад снегу. На першых санях Мядзведзеў. Чуецца яго спалоханы крык:

— Стой!

Партызаны спынілі коней, пакрочылі да зялёнага ядлоўцавага куста, перад якім стаяць першыя сані. Падыходзілі, маўкліва здымалі шапкі. Пад кустом, прыціснуўшыся адно да другога, двое дзяцей у даматканых світках, лапціках. Адна галава павязана хусткай, другая ў вялікай шапцы з пераламаным казырком. Можна было б падумаць, што дзеці прыляглі, заснулі, каб не запарушаныя снегам белыя, як крэйда, тварыкі...

Мужчыны маўчаць. Не ведаюць, што рабіць. У Камара, які стаіць побач з Мядзведзевым, раптам сталі дзіўна падгінацца ногі, ён закалаціўся, упаў. Качаўся, біўся галавой аб дол, цела яго зводзілі сутаргі. На яго навaліліся, прыціснулі да зямлі, расціралі снегам пачарнелы, нежывы твар...

IV

Сіні зімовы змрок спускаўся над мястэчкам. Вецер гнаў па абледзянелай дарозе снежны пыл, свістаў у голых вершалінах таполяў. Міця варочаўся з лесгаса нацянькі, праз гарадок. Ля будынка маслапрома яго аклікнуў высокі, плячысты мужчына:

— Можна вас на хвілінку, малады чалавек?

Міця прыцішыў крок. Чалавек пайшоў поруч.

— Маё прозвішча Андрыюк. Я бачыўся з Драгуном. Ён перадаў вам прывітанне...

Міця ўздрыгнуў. Андрыюка, галоўнага ўрача раённай бальніцы, Драгун пры сустрэчы ў лесе назваў у ліку чатырох, з кім трэба ўстанавіць сувязь. Але залішне неасцярожна раскрываецца незнаёмы доктар. Бярэ з месца ў кар'ер.

— А што калі я не ведаю ніякага Драгуна,— сказаў Міця.

Урач сумеўся, збянтэжана прымоўк. Міцю стала яго шкада.

— Адкуль вы мяне ведаеце? — спытаў ён.

— Піліп Красней сказаў. Ён мне вас паказаў.

Міця супакоіўся. Напаўголаса размаўляючы, яны дайшлі да хаты, дзе жыве Аляксей Прымак, і павярнулі назад, на таполевую алею.

— З Драгуном я сустрэўся ў Дубровіцы,— гаворыць Андрыюк.— Тры дні назад. Ездзіў спецыяльна. Вельмі цяжка дастаць пропуск. Драгун назваў вас.

— Мне ён таксама вас называў,— раскрыўся нарэшце Міця.

Андрыюк — мужчына гадоў пад трыццаць з буйнымі рысамі твару і, па ўсім відаць, рашучага характару. У душы Міцю прыемна, што з ім шукаюць сустрэчы, лічаць за роўнага такія вось людзі.

— Я з партызанамі працаваў мінулую зіму і вясну,— расказвае Андрыюк.— У вёсцы Рудня, у суседнім раёне. Вясной папаўся. Добрыя людзі памаглі перабрацца сюды. Даўно б быў у партызанах, ды грахі не пускаюць: на руках у жонкі груднoе дзіця.

— Што гаварыў Драгун?

— Патрабуе забяспечання партызан медыкаментамі, бінтамі. Іх я маю магчымасць даставаць. З нямецкім урачом адносіны добрыя.

Але трэба грошы і сталая сувязь. Прадуманая арганізацыя, а не самадзейнасць. Інакш перахватаюць, як куранят. Сам я вытыркацца з мястэчка не магу.

— Будзе сталая сувязь,— сказаў Міця.

Доктар на вачах пажвавеў. Ён вельмі даверлівы. Перад Міцем як бы апраўдваецца:

— Нас чацвёра. Раней верхаводзіў Драгун, Куніцкі, Шкірман, Красней — у «Загатжывёле». Кантора, можна лічыць, у нашых руках. Куніцкі — заатэхнік, Шкірман — ветэрынарны ўрач. Патрошку шкодзім. У кароў — яшчур, у авечак — матыліца. Я, паміж іншым, знаёмы з Крамерам. Лячу яго. Сэрца ў бургамістра няважнае...

Шнуравалі па зацішных алеях, дзе не віжуе чужое вока, гадзіны дзве. Жвавы, высокі доктар Міцю падабаецца. І ў той жа час разумее Міця, чаму такі ўважлівы Андрыюк да яго. Прычына простая: нітачкі сувязі з лесам у руках іх, хлопцаў.

Развітваючыся, доктар спытаў:

— Значыць, у Сталінградзе кацёл?

— Кацёл,— пацвердзіў Міця.

Андрыюк задаволена пацёр рукі, ляпнуў Міцю па плячы, пакрочыў прэч.

V

Сабраліся ў Прымака. Саша Плоткін адсутнічае — захварэў. Мікола хоча здавацца спакойным, але па тым, як нялоўка расшпільвае перашыты з шыняля лапсардак, як саслізгвае з гузікаў непрызвычаеная левая рука, відаць, што ён хвалюецца. Нарэшце Мікола выцягнуў з патайной кішэні вырваны са школьнага сшытка лісток, працягнуў Міцю.

— Чытай!

Міця ўзяў спісаны чарнільным алоўкам лісток. Почырк разборлівы, выразны:

ПРЫСЯГА

Я, грамадзянін Савецкага Саюза . . . . года нараджэння, пражываючы ў мястэчку Бацькавічы, на часова захопленай нямецка-фашысцкімі акупантамі тэрыторыі, абяцаю верна, самаахдана служыць сваёй сацыялістычнай Радзіме. Уступаючы ў рады групы УПРа Рабоча-сялянскай Чырвонай Арміі, абяцаю быць дысцыплінаваным, свята захоўваць ваенную тайну, добрасумленна, не шкадуючы ўласнага жыцця, выконваць загады сваіх камандзіраў і начальнікаў. Калі ж па слабасці ці па чыёй-небудзь злой волі я парушу дадзеную прысягу, выдам ворагу ваенную тайну, няхай пакарае мяне гнеў майго народа і Радзімы.

Хлопцы прымоўклі.

— Кожнаму трэба прысягу перапісаць, паставіць поўнае прозвішча, дату, падпісацца,— сказаў Мікола.— Прыдумаць і паставіць у канцы клічку. Звесткі будзем даваць пад клічкамі.

— А што рабіць? — спытаў Лобік.

Твар у Міколы пасур'ёнеў:

— Усё. Дэсантнікі — ваенная разведка. Мазурэнка сказаў, што галоўнае — чыгунка. Будзем лічыць эшалоны. Кожны дзень. Колькі прайшло на ўсход, на захад, што вязуць. Выяўляць воінскія часці. Калі не ўдасца даведацца пра нумар палка, то хоць нумар палявой пошты...

— Нас пяць чалавек,— запярэчыў Лобік.— Мала сіл. Трэба глядзець рэальна.

— Яшчэ не ўсё, — Мікола ўсміхнуўся.— Трэба збіраць нямецкія газеты, дакументы, пісьмы салдат, афіцэраў, распараджэнні нямецкай і мясцовай улады. Міну мне далі...

— Якую міну?

— Магнітную. Прыклейваецца да жалеза. Сказалі, прыладзіць пад цыстэрну. Узрывальнік хімічны, зработае праз дванаццаць гадзін.

Згушчаецца за акном вячэрняе сутонне. У Прымаковай хаце, апроч хлопцаў, нікога. Аляксееў бацька, наглянцаваўшы боты, падаўся на шпацыр, сястра ў сяброўак, а маці кешкаецца ў хляве.

Лобік стаіць на сваім:

— Не здолеем ахапіць. Дэсантнікі не ўлічваюць абстаноўкі. Не былі тут, не ведаюць.

— Мазурэнка сказаў: расшырыць арганізацыю. Браць правераных. Уключаць у пяцёркі. Так, каб адзін другога не ведалі, а толькі таго, хто дае заданне.

Хлопцы маўчаць, задуменна ходзяць па хаце. Наступае новае. Ад гэтага і радасна, і трывожна. Да апошняга месяца, калі цвяроза глядзець, яны, мястэчковыя школьнікі, былі фактычна самадзейнай групай, якая час ад часу мела зносіны з партызанамі, са спецыяльна пакінутымі людзьмі. Ніці сувязі рваліся, аднаўляліся. Летам іх разбілі, прыдушылі, спатрэбілася амаль паўгода, каб зноў яны ўзнялі галаву. Імкнуліся ў лес, але іх пакінулі тут, у паліцэйскім кодле. Цяпер зачынаецца новы круг...

Мікола паведаміў:

— Ардынарцам у Мазурэнкі Міша Шурпач. З Малкавіч. Вучыўся ў восьмым класе. Маленькі, чырвоненькі.

— Ведаю,— азваўся Лобік.— Ён быў у дзеда на кватэры.

Упоцемку, не запальваючы святла, хлопцы спрачаюцца, прыкідваюць, каго са знаёмых людзей можна прылучыць да патайной работы. Калі ўдумацца — людзі ёсць. Васіль Шарамет, які па заданню паступіў у паліцыю, група Андрыюка. На чыгунцы трэба не меней, як тры чалавекі, але і там знойдуцца людзі. Цяжэй Міколе. Мазурэнка хоча, каб чыгуначныя зводкі паступалі кожныя два дні. У дэсантнікаў рацыя, і звесткі яны будуць перадаваць у Маскву.

Запаліўшы лямпу, накінуўшы на дзверы зашчапку, хлопцы паспешліва перапісалі прысягу, якая з гэтага вечара ўскладала на іх вялікія абавязкі. Мікола забраў лісткі, згарнуў, схаваў за пазуху...

VI

У хаце Ніны Грушэўскай, якая жыве на Залінейнай вуліцы, непадалёк ад Лобікавага дзеда, дзяўчаты наладзілі вечарынку. Запрасілі хлопцаў, наказалі прынесці гарэлкі.

Даўно не быў Міця на такім харошым, таварыскім зборышчы. Як бы вярнуўся, ажыў зноў дух даўніх, даваенных часоў, з яго жартамі, лёгкасцю, прастатой. Хлопцы наперабой пакепліваюць адзін з другога, і мэта гэтых узаемных падколаў вельмі выразная — рассмяшыць дзяўчат. Так, усе яны — Міця, Лобік, Плоткін, выключаючы аднаго Прымака, кавалеры кепскія. Няўдачы ў справе, за якую ўзяліся мінулай зімой, нібы прыгнулі іх да зямлі, прыглушылі імпэт кавалерства, які толькі-толькі пачаў абуджацца.

А дзяўчаты пасталелі, папрыгажэлі. І гаспадыні добрыя. Разам з хлопцамі вучылі алгебру, геаметрыю, фізіку. Але побач са школьнай ішла і чыста жаночая адукацыя, бо ўмеюць прыгатаваць вінегрэт, зварыць кісель, напячы з крухмалу наліснікаў.

Паўтара года вайна, а, здаецца, прамінула вечнасць... Кожнаму, хто сышоўся ў гэтай вялікай, пабудаванай на вясковы манер, хаце, хутка па васемнаццаць. Лобіку, Веры, яшчэ двум-тром хлопцам і дзяўчатам трошкі болей. Добры дзень, паўналецце! Што спраўдзіш ты з летуценняў, мараў, якія пеставаліся ў маладых сэрцах, куды выкіруеш жыццёвую дарогу? Цяжка гаварыць пра шчасце ў ваеннае ліхалецце, калі ліецца кроў, калі чалавечае жыццё так мала каштуе... І што такое наогул шчасце? Для хлопцаў-дружбакоў, дый для ўсіх, хто сабраўся ў гэтай хаце-стадоле, яно ў тым, каб вярнулася былое, ранейшае, чым азорана іх школьная маладосць, іх пакуль яшчэ небагатае пройдзенымі дарогамі жыццё. Прыляцелі добрыя весці з далёкай Волгі, і яны распрамілі плечы, зірнулі весялей на свет. Наступай, паўналецце!

Селі за стол, выпілі самагонкі, падфарбаванай вішнёвым сокам. Павесялелі, загаманілі. Побач з Міцем — Вера, а насупраць, праз стол, Сюзана. Вера, як толькі хлопцы гаманлівай талакой ўваліліся ў хату, адразу штосьці адчула. Кідае дапытлівыя позіркі то на Міцю, то на Лобіка. Нарэшце схілілася да Міцевага вуха:

— Тоіцеся ад мяне... Ну, пачакайце...

Міця пацісnуў ёй локаць:

— Не тут, Вера. Пазней...

А Сюзана хмурыцца. На Міцю амаль не глядзіць. Яе прыгожы, задумёны твар засеян ледзь прыкметнымі вяснушкамі. Увесь час як бы прыслухоўваецца Сюзана да чагосьці глыбока стоенага, схаванага ў самой сабе. Гэта яе пастаянны выраз. Пад шэрай вязанай кофтачкі вытыркаюцца па-дзявочаму вострыя грудзі. За апошні час павабная жаноцкасць у Сюзане яшчэ болей расцвіла, прабілася наверх. Цяпер, калі дзяўчына тут, блізка, Міцю зусім не хочацца думаць, што яна прахаджвалася з Цыбулькам, нічым не напаміняла аб сабе і як бы забыла нават пра вечары, праведзеныя разам з ім, Міцем.

Дзяўчаты завялі патэфон. Сталы адсунулі бліжэй да сцяны, пачаліся танцы. У скокі падаліся ўсе — Лобік, Прымак, Плоткін. А Сюзаны сярод парачак, што мітусяцца па хаце, няма. Міця накінуў на плечы паліто, выскачыў на двор. Сюзана стаяла ля паркана, глядзела на цёмнае, занесенае снегам поле. Ён падышоў, стаў побач. Не згаворваючыся, яны павярнуліся адно да аднаго, і тады Міця, расхінуўшы паліто, прыцягнуў дзяўчыну да сябе. Яна прытулілася шчакой да яго шчакі. Ён адчуваў яе дыханне, цеплыню яе цела, яе ўсю, падатлівую, пакорлівую...

— Чаму ты не прыходзіў?..— шапнула яна.

— Ведаеш сама...

— Прыйдзі заўтра. Мама пойдзе на дзяжурства.

— Прыйду.

Між імі, дваімі, нічога не змянілася. Пачыналася ранейшае.

Патэфоннай музыкі праз двайныя вокны не чуваць, і выдыбанні парачак адсюль, знадворку, здаюцца няўклюднымі і смешнымі.

VII

Як абухам, ударыла па мястэчку нечаканая навіна: памочнік бургамістра Лубан, намеснік начальніка паліцыі Гадун, дарожны майстар Адамчук, начальнік мясцпрома Тоўсцік, начальнік пажарнай аховы Альшэўскі ўцяклі мінулай ноччу ў партызаны. Сем'і пакінулі ў мястэчку. Лубан прыхваціў з сабой толькі старэйшую, семнаццацігадовую дачку Валю. З паліцэйскага арсенала знікла два кулямёты і болей двух дзесяткаў вінтовак.

Мястэчка гублялася ў здагадках. Тыя, што ўцяклі ў лес, фактычна зачыналі нямецкую ўладу...

. . . .

Аўгуст Эрнэставіч цяжка захварэў. Гарыць, як у агні. Валяецца ў пасцелі тыдзень. Штодня завітвае малады, увішны доктар Андрыюк, кладзе на галаву, на грудзі халодныя кампрэсы, дае піць парашкі. Збляднелая, змізарнелая, Гертруда Паўлаўна ходзіць на дыбачках.

На восьмы дзень стала лягчэй. Аўгуст Эрнэставіч пахадзіў па пакоі, пастаяў ля акна, назіраючы, як намятае вецер ля дашчанага паркана вялізную, з вострымі скатамі гурбу. Але днём пазванілі з жандармерыі, і з Аўгустам Эрнэставічам здарыўся сардэчны прыпадак...

Вечарам прыйшоў у проведы млынар Забела, і хворы загадаў яго пусціць да сябе. Млынар жахнуўся: твар у бургамістра васкова-жоўты, без крывінкі, як у мерцвяка.

— Іх расстралялі ўсіх,— выдыхнуў бургамістр.— Жонак, малых дзяцей.

— Чыіх? — не зразумеў Забела.

— Гэтых, каторыя паўцякалі. Учора ноччу. Лубан прыслаў мне запіску. Прасіў абараніць сем'і. Але што я магу зрабіць? Іх трымалі заложнікамі. Думалі, вернуцца тыя...

Млынар, уздыхаючы, выціраючы хустачкай узмакрэлы лоб, пасядзеў, памаўчаў. Нерашуча падняўся. На развітанне зашаптаў:

— Юрэйку з хлопчыкам да Краснея перавялі. Я так думаю, што ў гэтага зуха доўга не пасядзіць. У лес яе сплавіць...

— Няхай жыве,— бургамістр працягнуў млынару кволую, халодную руку.

VIII

Надзя Амельчанка, якая пасля літвінаўскага бою суправаджала фурманкі з параненымі партызанамі за Пціч, вярнулася з чатырма хлопцамі ў альхоўскі лес і прынясла пакет ад Вакуленкі. Ён паведамляў, што асноўныя атрады Палесся, Гомельшчыны, Міншчыны сцякліся ў выдзеленую зону, стварыўшы суцэльны партызанскі край.

Асобна Вакуленка прыпісаў, што з Масквы прылятае даваенны сакратар абкома Лаўрыновіч, спецыяльна адазваны з арміі. Намячалася стварэнне падпольнага абкома, аб'яднанага камандавання партызанскімі сіламі.

Надвячоркам атрад рушыў з альхоўскага лесу. Калона расцягнулася болей як на вярсту. На фурманках сядзелі захутаныя жанчыны, дзеці, ішлі ўслед прывязаныя да саней каровы. Бондар стаяў узбоч дарогі, маўклівым позіркам праводзіў доўгі, пярэсты ланцуг. Наперадзе была дальняя, занесеная снегам дарога, неразагнаныя гарнізоны, але на людзей, якія праходзілі міма цяжкім, стомленым крокам, можна было пакласціся.

Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ

●

Заўсёды жыву чаканнем
І стаць не магу другой.
Чакаю твайго прызнання,
Чакаю шчасця свайго.

Чакаю пісьма здалёку,
Каб радасць хутчэй вярнуць...
Чакаю, калі ля вокнаў
Яблыні зацвітуць,

Калі у празрыстасць рання
Пялёсткі пачнуць злятаць...
Заўсёды жыву чаканнем,
І нельга мне іншай стаць.

●

Як вярнуць мне блакіт нябёс,
Чараўніцаю стаць на міг
І жывую іскрыстасць рос
Аднавіць на лугах маіх?

Як пачуць зноў лясны напеў,
Што у памяці — назаўжды?..
Дакрануцца да лісця дрэў,
Да крыштальнай рачной вады?

Як вярнуць акіян цяпла?
Над сялом не струменіць ён.
Як зрабіць, каб зямля цвіла,
Адагнаўшы зімовы сон?

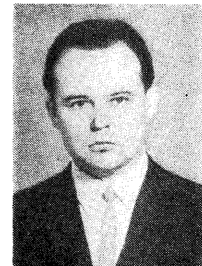
●

Маленькія сонейкі ў лузе
Рассыпалі белыя промні.
Заўжды, ідучы, супынюся,
Каб сонейка ўзяць у далоні.

Яго чысціня, яго яснасць,
Здаецца, і ўвосень не вянуць...
Сарву — і рамонак пагасне,
Звычайнаю кветкаю стане.

Леанід ЯЎМЕНАЎ

●

РОДНЫ КУТ

Ізноў прыехаў я дадому.
Не быў тут з даўняе пары...
З маленства родны і знаёмы,
У госці кліча бор стары.

Іду з абрывістага груду
На бераг ціхае ракі:
Нібыта хтось закінуў вуды —
Навокал гнуцца лазнякі.

Іду па лесе: а ні гуку.
Пятляю моўчкі між ялін...
Карэнняў жылістыя рукі
Зямлю навечна абнялі.

Бы ў казцы дзіўнай, срэбным пухам
Імхоў калматых кажухі,
Ды скрозь яліны, як квактухі,
Выседжваюць баравікі.

І ўсё тут: шолахі ігліцы,
Як шорахі сівых вякоў,
Вятры, і людзі, і крыніцы —
Гамоніць моваю бацькоў.

За рэчкай купкі ціхіх вёсак,
Жыццяя вытокі між лясоў...
Ідуць адсюль ад гульняў босых
Эйнштэйны будучых часоў.

Палотны белыя сцяжынаў
Праз шум бяроз, паўз сум стагоў
Імкнуць, вірлівыя, няспынна
У рэкі бурныя шляхоў.

СУМУЕ ЗЯЗЮЛЯ

І ўранні, і ўвечар кукуе
Зязюля са стромкай яліны,
Усё стогне аб нечым, сумуе,
З якой невядома прычыны.

Хто кажа: гаруе па дзецях,
Якіх гадавалі другія —
Яны разбрыліся па свеце,
Нібы небаракі якія.

Хто кажа: смуткуе па дому,
Якога не мела ніколі...

«Ку-ку», што з маленства знаёма,
Плыве па-над лесам і полем.

Здаецца, ніхто не абразіў
Цябе вось у гэту мінуту,
А ўслухаешся — і адразу
Агорне і скруха і смутак.

Ці ўспомніцца штосьці з былога,
Ці ўспомніш сады ў белым цвеце...
Ці можа таму, што так многа
Сіротаў блукае па свеце?

●

Месяц чырвоны няўпэўнена неяк
Хвойнікам сонным сунецца,
Быццам дзяцюк, цераз меру хапіўшы,
Паўзе напрасткі к дарозе...

Ціша, цяплынь ахінулі прасцягі,
Рэчка нібыта спынілася,
Толькі жывое рыбацкае шчасце
Плюхае...

Елак, алешын бачыны сухія
Прагнае ліжа полымя...

Іскры зрываюцца ў цемру імкліва,
Бы караблі касмічныя.

Пільна ўзіраецца ў нашу планету
Неба мільёнавокае...
Клічуць зыркія зоры сусвету
Мары мае незямныя...

Шчоўкае ціха, лагодна лапоча
Бераг над рэчкаю соннаю...
Нешта удумна аб добрым і вечным
Ночы гаворыць полымя.

НАРАЧ

Цябе гайдае вецер, бы калыску,
Ды коціць хвалі, сонечныя сны...
Нібыта цёплаю цялячай пысай
Мне ў грудзі тыцкаюць яны.

Плывуць на золку рыбакі чаўнамі,
Пад імі ж статкамі, адно зірні,

Паўсюль падводнымі ідуць лясамі,
Нібы на веча, акуні.

Начамі ў цемры, нібы на экране,
Як нашы продкі на сваёй гульні,
Заўзята скачуць першабытны танец
Начлежных вогнішчаў агні.

ЗІМОВЫ ЭЦЮД

Заблудзіўся вецер між сумётаў
І на некага ўначы злуе:
Так яліну страсануў зналёту,
Што аж пыл пасыпаўся з яе.

А яна мядзведзіцаю лютай
Зараўла на снежныя гарбы,
Ірванула ледзяныя путы
І ўзнялася грозна на дыбы.

Быццам таямнічыя істоты
У бяссіллі злосным і сляпым,
Крэкча плот, рыпяць драчом вароты,
Стогнуць тэлеграфныя слупы.

А мароз з віхураю залётнай
Носіцца па вёсках і барах
І паўсюль дзівосныя палотны
Крэмзае на шыбах па начах.

Аляксандр КІТАЕЎ

ЭСТАФЕТУ КАСТРЫЧНІКА—МАЛАДЫМ

Калі ў аднаго замежнага турыста, які нядаўна наведаў нашу рэспубліку, запыталі, што на яго зрабіла найбольшае ўражанне ў Беларусі, ён адказаў: «Моладзь. Я нідзе раней не сустракаў моладзі, якая была б так пераконана ў ідэях камунізма, якая паказвала б столькі гераізму ў гады вайны і мірнай працы».

Гэтыя словы памагаюць намаляваць партрэт нашага маладога пакалення, даць сапраўдную ацэнку таго, што зроблена ім у імя сваёй Айчыны.

Юнацтва... Лепшыя гады жыцця, калі чалавек, ахоплены рамантыкай, паскарае крокі ў будучыню. Яно, заўсёды звязанае з няўрымслівасцю, пошукамі, перапоўненае сілай і энергіяй, імкне на пярэднюю лінію барацьбы за камунізм. Моладзі ўсё падуладна. Для яе, нібы для веснавой паводкі, няма перашкод, якія яна не змагла б пераадолець. Такое магчыма толькі ў краіне, дзе чалавек чалавеку таварыш і сябар, дзе ёсць магчымасць расквітнець таленту, дзе свабодная праца прыносіць найбагацейшы плён і найвялікшую радасць.

Кажуць, што моладзь — будучыня краіны, яе залаты скарб.

У нашай рэспубліцы, як ва ўсёй Савецкай краіне, палову насельніцтва складае моладзь, узрост якой не перавышае трыццаці гадоў. У гэтым ёсць нешта асаблівае, сваё, характэрнае, што накладвае свой адбітак на рытм нашага жыцця.

«Мы — маладыя гаспадары зямлі», — спяваецца ў адной песні.

Наша моладзь, яе баявы авангард — ленінскі камсамол сваімі справамі, непарушнай адданасцю запаветам вялікага Леніна, ідэям Камуністычнай партыі заваявала такое пачэснае права. Яно нараджалася ў тыя незабыўныя кастрычніцкія дні, калі прамень пражэктара «Аўроры» асвятліў шлях новага жыцця. У шаблявых атаках грамадзянскай і вогненных бітвах Вялікай Айчыннай войнаў мацнела, набіралася сіл наша сацыялістычная дзяржава, узнімаліся з руін і папялішчаў нашы гарады і сёлы.

Моладзь заўсёды апраўдвае давер партыі і савецкага ўрада, яна прымае самы актыўны ўдзел у будаўніцтве камуністычнага грамадства. У напружанай працы, у рытме кожнага працоўнага дня мужнее яе характар, фарміруюцца рысы сапраўднага барацьбіта за камунізм, перакананага носьбіта ленінскіх запаветаў, змагара-рэвалюцыянера, патрыёта. У рокаце магутных «Белазаў», у задуменнай песні залатых каласоў збажыны, ва ўсім, чым жыве наша рэспубліка ў юбілейным годзе, адчуваецца малады запал, відзён багаты вынік працы юначых рук, чуцён рытм палымяных сэрцаў рамантыкаў.

Наперад, толькі наперад, абганяючы час і падзеі, імкнецца мо-

ладзь. Няўрымслівая прага да новага, невядомага, жаданне зрабіць нешта сваё, гераічнае, прасякнутае рамантычнай узнёсласцю, вядуць юнакоў і дзяўчат па небяспечных сцяжынах тайгі, па заснежаных прасторах Сібіры і Далёкага Усходу. І там, дзе праходзіць наш малады сучаснік, вырастаюць новыя электрастанцыі, заводы і фабрыкі, уздымаюцца камяніцы гарадоў.

Кожны этап гісторыі нашай Радзімы, ленінскага камсамола пасвойму непаўторны, цікавы, запамінальны, характэрны іменна сваімі здзяйсненнямі. Нашым дзядам, камсамольцам 20-х гадоў, пуцёўку ў жыццё выдавалі рэвалюцыя, грамадзянская вайна, нашым бацькам — першыя пяцігодкі і Вялікая Айчынная вайна. Пуцёўка нашага сучасніка, маладога чалавека — гэта яго сённяшнія справы, яго актыўны ўдзел у выкананні праграмы пабудовы камунізма. І завяяваць такую пуцёўку не лягчэй, чым гэта было, скажам, у 20-я ці 40-я гады. Але чым цяжэй яна дастаецца, тым большая асалода ад зробленага, дасягнутага, тым даражэйшая яна для цябе.

Пройдзе час, і калі-небудзь нашаму цяперашняму пакаленню будуць зайздросціць таксама, як мы сёння зайздросцім тым, хто здзейсніў Вялікую Кастрычніцкую рэвалюцыю, штурмаваў Перакоп, прайшоў вогненны шлях ад сцен Сталінграда і ўзняў сцяг Перамогі над Берлінам.

Сёння моладзь, акрыленая бацькоўскімі клопатамі роднай Камуністычнай партыі, выхаваная ленінскім камсамолам, з'яўляецца надзейным прадаўжальнікам справы старэйшага пакалення, будаўнікоў Камсамольска-на-Амуры, Магніткі, Турксіба, Асінбуда, Кузбаса, тых, каго мы паважаем, у каго вучымся жыць, змагацца і перамагаць.

Наша камсамольскае племя, карчагінцы 60-х гадоў, упэўнена памнажаюць традыцыі першых камсамольцаў, якія вінтоўкай і плугам пачыналі пісаць біяграфію Ленінскага камсамола, надзейнага памочніка і рэзерва КПСС.

Мы, прадаўжальнікі справы Леніна, цвёрда крочым наперад, па шляху, які паказаў родны Ільіч. Наша моладзь, камсамольцы — у першых радах, яны ідуць на самыя цяжкія ўчасткі камуністычнага будаўніцтва.

Сёння наша рэспубліка стала такой, якою яе калісьці марыў бачыць беларускі паэт Паўлюк Трус. Яна сапраўды стала краем фабрык і заводаў. Ужо збудаваны і працуюць на камунізм флагманы вялікай хіміі: Полацкі нафтаперапрацоўчы, Гродненскі азотнатукавы, Салігорскія калійныя камбінаты, Светлагорскі завод штучнага валакна і шмат іншых прадпрыемстваў. Побач з бацькамі і старэйшымі братамі і сёстрамі іх будавалі камсамольцы, маладыя пасланцы з усёй рэспублікі.

Ударныя камсамольскія будоўлі — працоўная эпапея нашых дзён. Яна не закончылася, яна працягваецца. Магілёўскі лаўсанавы камбінат, Лукомльская ДРЭС — вось дзе пішацца сёння летапіс камсамола Беларусі, дзе знайшла прапіску непадкупная рамантыка. Там працуюць тысячы маладых разведвальнікаў будучыні.

Адна з самых характэрных рыс сучаснай моладзі — любоў да працы. Яна ў маладых праяўляецца ў зайздросным жаданні працаваць сапраўды па-ўдарнаму, аддаючы любімай справе здольнасці, гарачыню сэрцаў, запал маладосці. Моладзь заўсёды імкнецца быць у першых радах будаўнікоў камуністычнага грамадства, апраўдваць не на словах, а канкрэтнымі справамі высокае імя камсамольца.

На Брэстчыне шырока вядома імя камсамолкі Ніны Бакунец. Пры першым знаёмстве нават цяжка паверыць, што гэта сціплая дзяўчына паспела ўжо заслужыць такую славу. Але пагаворыш з ёю, з калгаснікамі і пераконваешся ў тым, што перад табой чалавек вялікай душы, які горача любіць працу. Ніна працуе свінаркай у калгасе «17 верасня» Столінскага раёна і з году ў год дамагаецца высокіх паказчыкаў. Яе праца дастойна адзначана Радзімай — ёй прысвоена высокае званне Героя Сацыялістычнай Працы.

У кожным горадзе, у кожным раёне ёсць свае героі працы. І сярод іх — моладзь.

Другой характэрнай рысай нашай моладзі з'яўляецца велізарная цяга да ведаў, жаданне скарыстаць іх на практыцы. Стала своеасаблівай прыкметай часу, калі пасля заканчэння рабочага дня аўдыторыі інстытутаў і тэхнікумаў, класы сярэдніх школ запаўняюць маладыя рабочыя. Без кнігі, без падручніка нават немагчыма ўявіць сабе цяперашняга маладога чалавека.

Да Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі ў Беларусі не было ні адной вышэйшай навучальнай установы. У 1965—1966 годзе ў 28 вышэйшых і 126 сярэдніх спецыяльных установах рэспублікі займалася 250 тысяч чалавек. У нас на 10 тысяч жыхароў прыпадае студэнтаў значна больш, чым у любой капіталістычнай краіне. Кожны другі камсамолец мае сярэднюю, кожны трэці — вышэйшую ці незакончаную вышэйшую адукацыю. Толькі ў Мінскім раёне кожны год за кошт калгасаў і саўгасаў едуць вучыцца ў сельскагаспадарчыя інстытуты і тэхнікумы 200 юнакоў і дзяўчат. Больш як 150 камсамольцаў саўгаса «Навасёлкі» Петрыкаўскага раёна павышаюць свае веды ў розных навучальных установах.

Імкненне да вучобы лепш за ўсё характарызуе нашу моладзь, рост яе культуры, духоўнага свету, палітычнай свядомасці. Веды — зброя будаўніка камунізма, і чым лепшая гэтая зброя, тым бліжэйшая перамога.

Мы часта гаворым, што нашай моладзі па душы неспакой, яна заўсёды ў пошуках рэвалюцыйнай рамантыкі, якая сваімі карэннямі ўваходзіць у глыбіню гісторыі нашай краіны, у летапіс барацьбы моладзі за савецкую ўладу на розных этапах будаўніцтва камунізма. Рэвалюцыйная рамантыка — гэта перш за ўсё высокая ідэйнасць, вернасць справе партыі камуністаў, гэта пафас барацьбы, грамадская актыўнасць, невычэрпны энтузіязм, народжаны велічча мэты, жаданнем быць сапраўдным рэвалюцыянерам, такім, як былі лепшыя прадстаўнікі старой ленінскай гвардыі.

У працы, у быце — усюды ідзе вялікая ломка характараў, людзі адмятаюць старое, непатрэбнае і выхоўваюць новае, цудоўнае, што ўзбагачае маладога чалавека, фарміруе ў ім камуністычны светапогляд, развівае інтэлект.

Вялікі Кастрычнік даў савецкаму чалавеку пачэснае права называцца грамадзянінам першай у свеце сацыялістычнай дзяржавы, якая назаўсёды разарвала ланцугі рабства і прыгнёту. Але немагчыма быць грамадзянінам сваёй сацыялістычнай Радзімы, калі ты не выхаваў у сабе любоў і павагу да яе гераічнага мінулага, не ведаеш яе культурных скарбаў, не ўзбагаціў сябе вопытам сваіх продкаў, якіх называлі ўзнёслым словам «патрыёт».

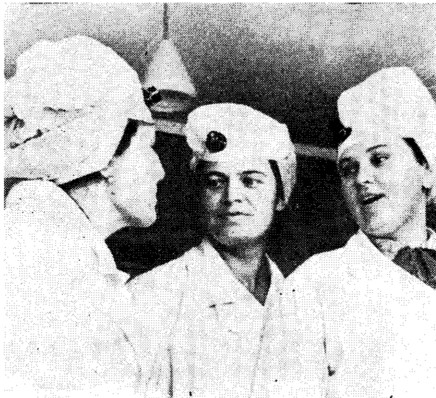

Баявая слава камсамола. Сход камсамольцаў атрада імя Катоўскага (Пінскае партызанскае злучэнне), 1943 год.

Малады чалавек заўсёды павінен імкнуцца да таго, каб узброіць сябе тэорыяй марксізма-ленінізма, вывучаць гісторыю свайго народа, справы сваіх сучаснікаў, быць гатовым у кожную хвіліну са зброяй у руках адстаяць камуністычныя ідэалы, быць верным жыватворчаму ленінскаму вучэнню.

Няхай нам не давялося абараняць Брэсцкую крэпасць, мы не спускалі пад адхон варожыя эшалоны, як гэта рабілі Аляксандр Ісачанка і яго сябры, мы не перажылі таго, што перажылі бясстрашныя юныя мсціўцы з Обаля, але мы ведаем іх подзвігі, ганарымся імі, як і подзвігамі тысяч іншых герояў, чыё жыццё абарвалася ў баях з фашысцкімі захопнікамі.

У мірным гомане маладых бароў, у звонкай веснавой песні жава-

Мінскія гадзіннікі робіць моладзь. У першых шэрагах вытворчага змагання ідзе кіраўнік камсамольска-маладзёжнай брыгады Любоў Шыцько (першая справа). Яна — дэпутат Вярхоўнага Савета рэспублікі.

Фота А. Мызнікава.

ранка, у чырвані кветак ля помнікаў, у зладжанай сімфоніі заводскіх станкоў чуецца гімн бяссмерця, падзяка нашчадкаў героям і ўдзельнікам Вялікай Айчыннай вайны. Іх подзвігі не забыты. Мы помнім іх, выхоўваемся на іх, ушаноўваем іх. Па часцінцы збіраюцца і вывучаюцца звесткі аб загінуўшых героях, якія цаною свайго жыцця адстаялі заваёвы Вялікага Кастрычніка. Яны на вякі будуць служыць прыкладам, як трэба любіць сваю Айчыну, змагацца за яе шчасце. Ніколі не завянуць кветкі ля помнікаў, абеліскаў, мемарыяльных збудаванняў, што пастаўлены камсамольцамі і моладдзю на прасторах Беларусі тым, хто не дажыў да перамогі.

Вялікі Кастрычнік не толькі адкрыў новую эру ў гісторыі чалавецтва. Ён даў моладзі магчымасць выбіраць такія жыццёвыя дарогі, якія ёй больш за ўсё па душы. Ты ідзеш, куды табе падабаецца, дзе ты адчуваеш, што пакінеш свой след, зможаш зрабіць нешта вартае на карысць любімай Радзімы, Камуністычнай партыі, свайму народу.

Вось яскравы прыклад. Нядаўна двум маладым вучоным Юрыю Маніну, трыццацігадоваму доктару матэматычных навук, і Сяргею Новікаву, дваццацідзевяцігадоваму члену-карэспандэнту Акадэміі навук СССР, за поспехі, дасягнутыя ў галіне матэматыкі, прысуджана Ленінская прэмія. Даследаванні, зробленыя імі, з'яўляюцца буйным укладам у сусветную навуку, яны робяць гонар савецкай матэматычнай школе.

Сёння сярод тых, каму адкрыў дарогу ў жыццё Вялікі Кастрычнік, вучоныя і пісьменнікі, камандзіры вытворчасці, артысты і кампазітары...

Калі гавораць аб палітычных правах моладзі, то маюць на ўвазе не толькі права выбіраць у парламент дастойных пасланцоў народа, галасаваць за іх, але быць і самім выбранымі ў кіруючыя органы дзяржавы. Ні адна капіталістычная краіна не можа сёння стаць на адну ступеньку з СССР у гэтым сэнсе. Толькі ў нас, у краіне, дзе будуецца камунізм, моладзь з'яўляецца раўнапраўным прадстаўніком у савецкім парламенце, вырашае пытанні кіравання дзяржавай. Сярод вучоных, дзеячоў літаратуры і мастацтва, якія з'яўляюцца дэпутатамі Вярхоўнага Савета БССР, можна бачыць Любу Шыцько — брыгадзіра зборачнага цэха камсамольска-маладзёжнай брыгады Мінскага гадзіннікавага завода; Тацяну Рудчык — даярку саўгаса «Брэсцкі»; Яўгена Нікалаёнка, экскаватаршчыка з Віцебшчыны. Дваццаць камсамольцаў выбраны ў Вярхоўны Савет БССР у сакавіку 1967 года. Каля пяці тысяч юнакоў і дзяўчат сталі дэпутатамі абласных, гарадскіх, раённых і сельскіх Саветаў.

У кожнага маладога чалавека свой лёс. Але якім бы шляхам ён ні ішоў, ён ідзе дарогай, паказанай Камуністычнай партыяй, вялікім Леніным. Дзе б ён ні знаходзіўся, ён жыве пафасам камунізма. Што б ён ні рабіў, дзе б ні працаваў, ён будуе вялікі і светлы будынак чалавечага шчасця.

Энтузіязм маладых праяўляецца асабліва цяпер, калі ўся савецкая краіна і ўвесь наш народ рыхтуюцца да свята сваёй Радзімы — 50-годдзя Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі. Усюды кіпіць напружаная праца, усё ярчэй і ярчэй разгараецца факел сацыялістычнага спаборніцтва, на працоўную вахту ў гонар слаўнага пяцідзесяцігоддзя становяцца тысячы юнакоў і дзяўчат.

«Энергію юнацтва — справе камунізма!» — пад такім дэвізам жыве, працуе і вучыцца наша маладое пакаленне. Няма сумнення, што наша моладзь высока і горда праняce вялікі сцяг барацьбы за шчасце і светлую будучыню, імя якой — камунізм.

Аляксандр **ТКАЧЭНКА**,
Герой Савецкага Саюза

Даўняя, неадступная думка — напісаць пра свайго баявога таварыша, з якім у дні мінулай вайны змагаўся ў небе Ленінграда — не давала спакою і нарэшце ўзяла верх над сумненнямі. Я раскажу пра штурмана капітана Георгія Канстанцінавіча Правасудава, які ўпісаў не адну яркую старонку ў летапіс бітвы за горад Леніна.

ЁН ЗМАГАЎСЯ ЗА ЛЕНІНГРАД

Цёплы майскі дзень 1942 года. На франтавым аэрадроме, паблізу ад Ленінграда, ішла будзённая работа — экіпажы і самалёты рыхтаваліся да ўзлётаў на паветраную разведку. Мы, лётчыкі, якія праходзілі перавучванне на самалёце ПЕ-2, толькі рыхтаваліся да баявых вылетаў, а экіпаж Георгія Правасудава, дзе лётчыкам быў лейтэнант Разанцаў, а стралком-радыстам старшы сяржант Шахлін, ужо шмат разоў бываў за лініяй фронту і заўсёды заданні выконваў паспяхова. Гэтым экіпажам ганарыліся ўсе, слава пра яго грымела па ўсім фронце.

16 красавіка 1942 года Правасудаў і Шахлін у няроўным баі з трыма МЕ-109 пад Пецяргофам збілі аднаго сцярвятніка, які ўпаў у Фінскі заліў. А 10 мая ў тым жа раёне яны адбіваліся ад насядаўшых варожых знішчальнікаў. Аднаго падцягнулі да зенітчыкаў Кранштадта, і тыя збілі яго.

І вось зноў галоўны экіпаж накіроўваецца ў баявую дарогу. Правасудаў уважліва слухае даклад тэхніка Георгія Святлічнага аб гатоўнасці самалёта да палёту. Мы не чулі ўсяго, аб чым гаварылі члены экіпажа перад вылетам, але калі самалёт пачаў разгон на ўзлёце, пажадалі ў думках сябрам перамогі.

Быў цяжкі час. Ленінград знаходзіўся ў варожым кальцы. Горад змагаўся не толькі з бачным ворагам, але і перамагаў нябачнага — эпідэмію, на якую так разлічвалі фашысты. На горад скідвалі бомбы, яго штодзень абстрэльвалі, і ён увесь выйшаў на бітву.

Ад Ладагі па паўночным беразе Нявы, да самага Фінскага заліва, зямля ператварылася ў агнявы кацёл вайны.

Горад-фронт змагаўся!

Вораг са здзіўленнем заўважаў, што па меры гэтага супраціўлення сілы абаронцаў Ленінграда растуць, а страты фашыстаў павялічваюцца з кожным днём. Гітлераўцы зразумелі, што яны далей не пройдуць, што дзесяць ленінградскіх апалчэнцкіх дывізій ра-

зам з кадравымі войскамі перагарадзілі ім шлях, і Ленінград ім не аддадуць.

Ленінградцы, вядома, у той час не ведалі пра сакрэтны загад Гітлера, датаваны 29 верасня 1941 года, у якім гаварылася: «Пецярбург (Ленінград) сцерці з твару зямлі. Прапануецца шчыльна блакіраваць яго шляхам абстрэлу з артылерыі ўсіх калібраў, няспыннай бамбёжкай з паветра зраўняць яго з зямлёй...»

Але яны і так ведалі, што нясуць з сабою фашысты, і ўсе сілы збіралі для адпору ворагу. У радах абаронцаў знаходзіліся і тыя ветэраны, якія слухалі У. І. Леніна ў дні абароны сталіцы маладой рэспублікі Саветаў.

...Не прайшло і паўгадзіны, як вылецеў Правасудаў, а на стаянцы ўжо пачалася беганіна.

— Што здарылася? — пытаю ў Святлічнага.

— Радыст перадаў, што правы матор не працуе,— адказаў той.— Экіпаж вяртаецца. Лётчык стараўся зайсці на пасадку на адным маторы, але яму гэта не ўдалося...

А тут зямля...

«Усё скончана...» — пранеслася ў галаве. Крыўдна было, што лётчык на адным маторы давёў падбіты самалёт да аэрадрома, а пасадзіць яго не здолеў.

Страчаны апошні вопытны экіпаж. Жывы застаўся толькі Георгі Правасудаў, але і яго становішча было вельмі цяжкае.

Адразу прыгадалася, як гэты бясстрашны экіпаж — лётчык Разанцаў, штурман Правасудаў, стралок-радыст Шахлін і тэхнік Святлічны — на досвітку 22 чэрвеня 1941 года па баявой трывозе з палявога аэрадрома ў Заходняй Беларусі ўзняліся і бамбілі фашысцкія танкі і механізаваныя калоны, што перайшлі нашу заходнюю граніцу.

Георгі Правасудаў з экіпажам пасля першага вылету пехатою дабіраўся да запаснога аэрадрома. Зноў яго самалёт у паветры, і зноў яго збіваюць... Пехатою Георгі дабіраецца ў свой полк. Але ўжо тут былі пустыя стаянкі, і штурман крочыць у Бабруйск, дзе жыла яго маці і дзве сястры. З'явілася думка: «У Бабруйску знаходзіліся жонкі лётчыкаў, і магчыма ў іх удасца ўдакладніць, куды адправіліся іх мужыкі».

Кароткая сустрэча з маткай. Георгі адчуў, што доўга яму тут затрымлівацца нельга — вораг быў блізка ля Бабруйска, і ён, пераапрануўшыся ў цывільную вопратку, накіроўваецца на ўсход, каб дагнаць родны полк. Як ён мог растлумачыць маці, што яму трэба спяшацца, што ў яго наперадзе вялікія справы!..

...Рознымі дарогамі рухаліся людзі гэтага палка. У канцы ліпеня 1941 года яны зноў сустрэліся ў Казані. Сярод іх быў і беларус Георгі Правасудаў. Тут 125-ы бамбардзіровачны полк атрымаў новую тэхніку — пікіруючыя бамбардзіроўшчыкі «Петлякоў-2» пад камандаваннем маёра Сандалава былі накіраваны на ленінградскі фронт, дзе вырашаўся лёс горада.

Пад Ленінградам, у верасноўскіх баях, Георгі Правасудаў часта паяўляўся над станцыямі Акцябрскай чыгункі, граміў варожыя эшалоны з тэхнікай, якая накіроўвалася на Волхаўскі фронт. У адным з вылетаў яго самалёт зноў быў падбіты і загарэўся. Давялося членам экіпажа прызямліцца на парашутах у варожым тыле.

Пяць дзён па дрыгвяністых балотах, ляснымі сцежкамі Георгі прабіраўся з варожага тылу. Перайшоўшы лінію фронту, бясстрашны штурман зноў апынуўся сярод сваіх... «Бясконны», Правасудаў больш месяца прасядзеў у штабе, сумуючы па палётах.

У хуткім часе надарыўся выпадак, каб зноў узляцець...

У студзені 1942 года трэба было перагнаць адноўлены ПЕ-2 з Волхаўскага фронту да блакіраванага Ленінграда, на аэрадром, дзе базіраваўся асноўны склад палка.

У непагадзь, пры нізкай воблачнасці і дрэннай бачнасці Георгі з лётчыкам Разанцавым, стралком-радыстам і тэхнікам на брыючым палёце накіраваліся праз Ладагу. Калі прыляцелі, камандзір палка маёр Сандалаў, паказаўшы на загнутыя канцы лопасцей вінтоў, сказаў да Правасудава:

— Што гэта такое?

Штурман пераглянуўся з лётчыкам, і яны паціснулі плячамі — сказаць штосьці пэўнае не маглі.

— На якой вышыні ляцелі над Ладагай? — строга спытаў камандзір.

— Ды так, на брыючым. Магчыма, метраў дваццаць...— адказаў лётчык.

— Нябось вашы росписы і цяпер упрыгожваюць лёд. Мастакі!

Усе збянтэжана маўчалі. А тэхнік Святлічны ўпэўнена заявіў:

— Усё будзе ў парадку, таварыш камандзір. Да раніцы наша машына будзе ў страі...

* * *

Два тыдні Георгі Правасудаў прабыў ў шпіталі. За гэты час на аэрадроме амаль нічога не змянілася. На аэрадром ён вярнуўся, нібы ў родны дом. Ля каманднага пункта яго сябры сустрэлі дружнымі поціскамі рук.

— Як жывяце? — спытаў ён лётчыкаў і штурманаў, якія акружылі яго.

— Лётаем,— адказалі тыя, што стаялі бліжэй да яго.

— Я бачу сярод вас і папаўненне...

— Ёсць новенькія...

У групе былі лётчык Віталь Грыгор'еў і штурман Павел Лісіненкаў. Яны не так даўно прыбылі з самалётам ПЕ-2 на ўкамплектаванне разведвальнай эскадрыллі.

Праз дні два-тры Георгі выказаў жаданне ісці са мною на дальнюю разведку. Я быў рады паляцець з такім вопытным штурманам і цудоўным паветраным байцом і адразу ж сказаў:

— Калі і куды будзем вылятаць?

— Зараз удакладню заданне і падрыхтую палётную карту,— дзелавіта сказаў Правасудаў.— А ты пакуль прымай самалёт...

Заняты падрыхтоўкай самалёта да баявога вылету, я не меў часу назіраць за паветрам. Але да майго слыху выразна данесліся крыкі: «Месеры! Месеры!» Пакуль я разабраўся, што там такое, пара нямецкіх знішчальнікаў пераходзіла ўжо ў пікіраванне на нашу стаянку.

Паблізу аказаўся вялізны валун. Я прылёг за яго, і адразу ж чэргі куль паўзрывалі зямлю побач. А тыя, што траплялі ў камень, з віскам рыкашэцілі. Я выглянуў з-за каменя. Бачу, што пара зноў разварнулася і зноў пікіруе... Мне здалося, што вядучы пары бачыць мяне, і я хутка аббег валун і яшчэ мацней прыціснуўся да яго. «Эх, памерці гэтак—крыўдна...» — пранеслася думка. Але цяпер кулі кладліся далей, чэрцячы дарожкі на зямлі...

Гэты кароткі штурм нашага аэрадрома яскрава напамінаў, што лётчыкі паміраюць не толькі ў паветраных баях, але і на зямлі. Аказалася, што асноўны налёт быў на суседні аэрадром, які знаходзіўся за тры-чатыры кіламетры. Мы ж трапілі ў поле зроку гэтай пары знішчальнікаў так, паміж справай.

Фашысцкай авіяцыі было шмат, і іх лётчыкі паспявалі ўсюды. Гэта быў 1942 год.

Правасудаў, які падскочыў да мяне, спытаў:

— Ну як, не прыбіла цябе?

— Як бачыш,— адказаў я, атрасаючыся. І пацікавіўся ў сваю чаргу: — Як там астатнія нашы?

— Нікога не зачапіла, — адказаў Правасудаў і, нібы здагадваючыся, пра што я думаю, дадаў: — Нічога, Саша. Яшчэ мы з імі палічымся. Вось пабачыш!..

* * *

Як сказаў мне Правасудаў, мы павінны ляцець для назірання аэрадромных і чыгуначных вузлоў у Пскоўскай, Наўгародскай абласцях і ў Эстоніі. Гэта было адказнае заданне.

Капітан Георгі Правасудаў. Студзень 1943 года.

Тэхнік Генадзь Мамаеў далажыў:

— Самалёт, зброя і радыёстанцыя апрабаваны. Да палёту ўсё гатова.

Мы на сваіх месцах. Маторы запушчаны. Засталося праверыць самалётна-перагаворны апарат і адстраляць кулямёты...

Нарэшце — мы ў паветры. У кожнага — свае абавязкі.

— Бяры курс 270 градусаў, кіруйся да берагоў Эстоніі,— сказаў Правасудаў, а сам тым часам пачаў пільна ўзірацца ў паўднёвы бераг Фінскага заліва, над якім мы ляцелі. Вось ужо і лінія фронту мінула. Вышыня — больш шасці тысяч метраў. Падбіраемся да варожага аэрадрома. Азіраюся і пытаю:

— Штурман! Стралок! Як абстаноўка?

— Нічога не бачу,— адказвае стралок.

— Правей ад нас і ніжэй метраў на восемсот чатыры знішчальнікі,— паведамляе штурман.

— Чуеш, стралок? — крычу я.— Знішчальнікі справа, на адлегласці пяць-шэсць кіламетраў.

— Зразумеў, таварыш камандзір!

Пытаю ў штурмана:

— Знішчальнікі нас заўважылі?

— Здаецца, што так. Разварочваюцца ў наш бок...

Загадваю стралку:

— Назірай за знішчальнікамі. Яны ідуць наперарэз.— І тут жа напамінаю штурману: — Аэрадром. Уключай фотаапараты...

Але штурман і сам ужо іх уключыў. Ён тут жа паведамляе:

— Разварот у бок Тарту. Набірай вышыню і выходзь на сонца...

Адчуваючы, што набліжаецца бой, увесь сціскаешся, нібы спружына.

— Камандзір! — даносіцца голас стралка-радыста.— Знішчальнікі за намі!

Але што я мог зрабіць? Наш ПЕ-2 на вышыні сем тысяч метраў мог даць 380—400 кіламетраў у гадзіну, а МЕ-109Е развівалі хуткасць да пяцісот кіламетраў. Яны, вядома, былі ў больш выгадным становішчы.

Лета 1942 года. Экіпаж перад вылетам: лётчык Ткачэнка, штурман Правасудаў і стралок-радыст Разанаў.

Зараз усё залежала ад таго, ці здолеем мы адарвацца ад знішчальнікаў. Таму мы ідзём у бок сонца.

Тартускі і Пскоўскі аэрадромы былі забіты варожымі бамбардзіроўшчыкамі. Усе яны трапілі ў аб'ектыў нашых аэрафотаапаратаў. Над аэрадромамі нас сустракалі выбухі зенітак, яны нам асабліва не пагражалі, але дапамагалі наводзіць знішчальнікаў. Гэта ўжо была большая пагроза. І тут трэба было глядзець, як кажуць, ва ўсе шасцёра вачэй.

З зямлі і ў паветры лётчыкі-знішчальнікі бачаць нас па белым шлейфе, які ПЕ-2 цягне за сабой, ідучы на гэтай вышыні. Па гэтай перыстай стужцы нас лёгка знаходзяць. Давялося неадкладна пазбавіцца ад гэтага хваста — змяніць вышыню палёту.

Над аэрадромным вузлом, у якім знаходзіліся тры аэрадромы, нас сустрэлі толькі рэдкія зенітныя стрэлы. Правасудаў і стралок-радыст заняліся перадачай суміраваных дадзеных разведкі, а мяне чамусьці пачало абдаваць халодным потам, хаця тэрмометр паказваў 45 градусаў ніжэй нуля. Я амаль што не бачу стрэлкі на прыборнай дошцы: яна расплываецца ў нейкую пляму, у руках з'явілася нейкая слабасць, мне цяжка гаварыць. Здаецца, я трачу прытомнасць.

— Штурман!..

— Слухаю, Саша.

— Не, нічога... Мне здалося...

— Што з табою? — пытае Правасудаў.

— Трэба зніжацца,— і левая рука машынальна пацягнула сектары газу на сябе.

— Саша! Зніжацца нельга,— закрычаў штурман.

— У мяне, здаецца, кончыўся кісларод,— ледзь сабраўшыся з сіламі, сказаў я і зноў упаў у забыццё. Праз нейкае імгненне апрытомнеў. Сэрца стукае ў грудзях, нібы малаток. Дыхаць цяжка, і я прагна глытаю жыватворны струмень кіслароду проста са шланга кіслароднага прыбора, які мне ткнуў у рот штурман. Я паглядзеў з удзячнасцю на сябра. Правасудаў быў без кіслароднай маскі і клапатліва ўвіхаўся ля мяне. Мая кіслародная маска валялася недзе на падлозе, а мы па чарзе прыпадалі да шланга штурмана.

— Ці надоўга нам хопіць тваёго кіслароду? — пытаю ў Георгія.— Да лініі фронту яшчэ кіламетраў паўтараста...

— Хопіць. Не турбуйся!

— А мы ж збіраліся яшчэ завітаць... памятаеш? — пытаюся.

— Зойдзем абавязкова,— адказвае Георгі.

Ужо на гарызонце паказаўся горад.

— Саша... Курс! — чую голас Правасудава.— Не адхіляйся ад курсу...

Сапраўды, я адхіляюся ўправа. Ужо адхіліўся на тры градусы. Гэта не выпадкова... Мяне нешта адштурхоўвае ад гэтага горада. Там заўсёды на аэрадроме базіруецца звыш ста знішчыльнікаў. Тут мы ўжо згубілі лепшых сваіх разведчыкаў. Даварочваю ўлева. «Як мы будзем карыстацца кіслародам, калі надарыцца бой?» — праносіцца трывожная думка.

Аэрадром ужо блізка, і Правасудаў пацягнуўся да прыбора — уключаць аэрафотаапараты. Мы фатаграфуем

аэрадром з ходу, але нас заўважылі. Усе мы бачылі, як у розных месцах, на розных вышынях з'явіліся варожыя знішчальнікі. Нам патрэбна была дапамога. Хто нам дапаможа, мы і самі не ведалі...

Смірноў ужо ўбачыў, як набліжаліся два «месеры». Правасудаў заўважыў, што нам наперарэз набіралі вышыню яшчэ дзве пары. Кола вакол нас сціскалася.

З невялікім зніжэннем вышыні мы бярэм курс не на поўнач, да Ленінграда, а на ўсход, туды, дзе знаходзіліся нашы знішчальнікі прыкрыцця.

Цяпер шланг кіслароднага прыбора знаходзіўся ў мяне ў правай руцэ, і я ўжо дырыжыраваў, каму і калі прыкладвацца да яго...

Чацвёрка немцаў нашага манеўру не зразумела, а вось пара, што следавала за намі, ужо над горадам Тосна дагнала і атакавала нас. Рэзкі манеўр, і мы ўжо на вышыні пяць тысяч метраў.

Атакі следавалі адна за другой. Справа і злева на плоскасцях бачны прабоіны ад куль і снарадаў, у разбіты шкляны каўпак кабіны лётчыка ўрываліся моцныя струмені паветра і перашкаджалі назіранню. Сумесь вады, масла і бензіна з прабітых бакаў расцякалася каля правага матора, але самалёт яшчэ не гарэў.

І тут да нас прыйшла дапамога. Група «якаў» перахапіла немцаў і завязала бой. Па пазыўных і голасе, якім кіраваўся гэты паветраны бой, мы зразумелі, што братэрскую руку дапамогі працягваў Мікалай Зеляноў (цяпер Герой Савецкага Саюза). Мы былі вельмі ўдзячны. Параненую «пешку» я стараўся давесці да якоганебудзь аэрадрома.

Мы ішлі на зніжэнне. Вакол нашага самалёта ўтвараліся шчыльныя пласты цёмна-шэрых выбухаў, затым пеляна белых шапак, а з вышыні тры тысячы метраў пачалі з'яўляцца цёмна-чырвоныя букеты.

Нас атакавала спачатку буйная, а затым сярэдняя і дробнакаліберная зенітная артылерыя. Шчыльнасць агню была такая моцная, што не хапала сілы як-небудзь выбрацца на нашай параненай «пешцы». Праўда, плоскасць ужо была прашыта снарадам навылёт. Моцна трэсла ў маторах. Здавалася, яны вось-вось захлынуцца...

І ўсё ж нам удалося прызямліцца. Заданне было выканана поўнасцю.

* * *

У канцы мая 1942 года мая група ў складзе лётчыкаў Грыгор'ева і Валашэнкі накіраваліся па новыя машыны, і мы з Правасудавым рассталіся.

Абстаноўка ў эскадрыллі складвалася такім чынам, што на баявое заданне павінны былі накіроўвацца толькі што прыбыўшыя тры маладыя лётчыкі — сяржанты Харузін, Сяргееў і Ягораў. Яны, як кажуць, яшчэ і зенітнага разрыву не бачылі, не тое каб удзельнічаць у паветраных баях. Ім трэба было дасканала вывучыць раён, у які трэба было рабіць палёты. А дзе ўзяць час?

Выхад знайшоў штурман эскадрыллі — капітан Правасудаў. Па чарзе лятаючы з маладымі лётчыкамі, ён, як кажуць, «уводзіў іх у строй».

Пасля чарговага палёту навічкі звычайна дзяліліся ўражаннямі, расказвалі пра тое, як ішлі паветраныя баі.

— Разумееш,— спяшаўся выказацца Міхаіл Харузін,— як гэта ў капітана Правасудава хапае вытрымкі назіраць за снапамі кулямётных трас, якія ляцяць яму ў вочы ў час паветранага бою? Калі накрэсліваюцца вогненныя лініі і з'яўляюцца ў мяне недзе ззаду, я ўвесь сціскаюся, а галава сама прыліпае да бронеспінкі...

— А я бачыў, як капітан адбіваў атакі знішчальнікаў,— заўважыў Валянцін Сяргееў.— Яго кулямёт стаяў на ўпоры, і як толькі я давярнуў кулямёт, ён адразу адкрыў агонь...

...Вярнуўшыся з камандзіроўкі, мы дазналіся пра падзеі, што адбыліся за гэты час. Мы неяк разгаварыліся, і капітан Правасудаў расказаў пра тое, як ён разам з маладымі лётчыкамі лятаў у разведку над аэрадромнымі вузламі.

— Ты ж, Саша, ведаеш, якой цаною адзначана паветраная дарога да гэтых праклятых вузлоў,— нагадаў Георгі.

— Ведаю, Жора, ведаю...

А Георгі працягваў, уздыхнуўшы:

— Нам удалося немцаў абхітрыць, і аэрадром мы ўсё ж сфатаграфавалі. А далей як быццам нас хто намагнічваў. Жаданне ўсіх было такое і паглынала ўсю нашу ўвагу, што мы не адчувалі скорасці палёту. Мы не заўважылі, як нас на вышыні 6 000 метраў атакавалі дзве пары «месераў». Не ведаю, ці паспеў нават стралок-радыст перадаць пра гэта на «НП». Першыя атакі мы адбілі ўдала, але хутка ніжні кулямёт змоўк. Стралок невядома ці быў жывы. Атакі даймалі знізу і ззаду. Ужо пацягнуўся шлейф дыму з-пад правай мотагандолы...

Валянцін Сяргееў намагаўся, зніжаючыся, дацягнуцца на прыморскі плацдарм, але немцы разгадалі наш намер і абрушыліся ўраганным агнём. Пры адбіцці адной з атак змоўк і мой кулямёт. Клубы едкага дыму запаўнялі кабіну. Немцы з шалёнай праг-

насцю накінуліся на нашу безабаронную машыну. Неўзабаве загарэўся і левы матор. Ніякія манеўры Сяргеева не давалі рады. У кабіну аднекуль знізу ўварваўся агонь, загарэлася вопратка. І мы пакінулі самалёт, ратуючыся на парашутах. Мы прызямліліся недалёка адзін ад другога.

Я апынуўся на ўзлеску, а Валянцін пляснуўся ў жыта, на вачах немцаў... У лесе хавацца было цяжка, ныла абпаленая рука і мацней боль у назе. Блукаючы па лесе, набрыў на двух рускіх мужчын, якія нарыхтоўвалі дровы.

Яны расказалі, як мне лягчэй патрапіць да сваіх, далі цывільную вопратку...

— І як гэта табе, Жора, удалося столькі блукаць па самой лініі фронту і цябе не заўважылі немцы? — нецярпліва дапытваліся мы, уражаныя расказам гэтага мужнага чалавека.

— Давялося поўзаць і лазіць па зямлі,— працягваў усхвалявана Георгі Правасудаў.— Аднойчы, шукаючы выхаду, каб перабрацца праз фронт, я наткнуўся на двух нямецкіх аўтаматчыкаў. Што рабіць? Я проста прысеў за бервяно, якое перад гэтым нёс, маскіруючыся. Немцы звярнулі на мяне ўвагу. Можа падумалі: «Што,— мауляў,— робіць тут гэты рускі мужык?» Мне прыйшла ў галаву раптоўная думка, і немцы, напэўна, здагадаліся, бо адразу адвярнуліся...

Далей Георгі расказаў, як ён набрыў на адзінокую зямлянку, ад якой цягнулася лагчына. Па гэтай канаве яму ўдалося дайсці да драцяной загароды. Пераадолеўшы яе, папоўз метр за метрам па дрыгве.

Настаў змрок. Георгі апынуўся на паляне. Напэўна, гэта была нейтральная паласа. Зрэдку то справа, то злева з шыпеннем шлёпаліся асколкі. Вызначыўшы напрамак, Георгі прыйшоў да думкі, куды трэба кіравацца. Улучыўшы момант, ён кінуўся, каб перабегчы. Першыя крокаў трыццаць-сорак зрабіў удала, а потым грымнуў выбух, і яго ўзрыўной хваляй кінула на зямлю. Рэзкі боль у другой назе — «значыць, яшчэ раненне...»

Ён, аказваецца, пераходзіў праз мініраванае поле. Але другога выхаду не было, і ён, перавязаўшы нагу, рухаўся толькі наперад. Пачалася страляніна. Міны кляліся з розных бакоў, наперадзе і ззаду, размініруючы яму дарогу.

Калі нашы перадавыя пасты заўважылі перабежчыка, яны адразу ж выклікалі агонь для падаўлення нямецкіх мінамётаў. Тым часам разведчыкі стралковай дывізіі ішлі насустрач і дапамаглі лётчыку хутчэй дабрацца да медсанбата.

...Вестка пра тое, што праз шэсць сутак вярнуўся Георгі Правасудаў, маланкай абляцела ўсіх лётчыкаў. Усе былі рады, што іх баявы таварыш жывы. Дазнаўшыся, што Правасудаў паранены ў абедзве нагі і знаходзіцца ў лазарэце, хлопцы пачалі збірацца да яго. Але ён сам спяшаўся на аэрадром. Крыху ачуняўшы, ён прыехаў і затым кожную раніцу прыязджаў да сяброў. Дзве раны на нагах не зусім зарубцаваліся, і Георгі хадзіў, кульгаючы.

...І цяпер, выйшаўшы з варожага тылу, капітан расказваў сябрам пра ўсё, што бачыў там сваімі вачамі. Неяк, паслухаўшы гутарку Георгія Правасудава аб перажытым і ўбачаным, камісар эскадрыллі Міхаіл Мурашоў параіў штурману выступіць у друку. Так у франтавой газеце 5 снежня 1942 года з'явіўся артыкул Георгія Правасудава «Жыць, каб помсціць».

«У неверагодных умовах я перапаўзаў лінію фронту і рухаўся да сваіх з адной думкай,— пісаў ён,—помсціць нямецка-фашысцкім вылюдкам за тыя жудасныя пакуты, якія яны прынеслі нашым сем'ям, майму народу, маёй Радзіме. І цяпер я гэту помсту ўкладваю ў кожны свой баявы вылет».

Пры палётах над пярэднім краем ці па тылах ворага Георгі Правасудаў ніколі не забываў падвесіць пад плоскасцямі дзве стокілаграмовыя бомбы і скідваў іх на варожыя аб'екты. Прыкладу бясстрашнага штурмана следавалі ўсе лётчыкі эскадрыллі. У студзені 1943 года, да дня прарыву блакады Ленінграда, Георгі Правасудаў атрымаў чарговую высокую ўзнагароду — другі ордэн баявога Чырвонага Сцяга. На яго рахунку было ўжо 160 баявых вылетаў і не адзін дзесятак паветраных баёў.

Баявая слава капітана Георгія Правасудава перайшла межы Ленінградскага фронту. Нягледзячы на забарону ўрачоў, Георгі зноў паяўляўся на паветраных трасах. Ён скарыстоўваў кожную мажлівасць, каб паляцець на баявое заданне. Часта здаралася так, што ў дні, калі трэба было рабіць два палёты, Георгі з маім заўсёдным штурманам Абрамам Рэзнікам дзяліліся, каму з іх даставалася чарга на палёт.

28 лютага 1943 года. Георгі паляцеў у экіпажы Барыса Валашэнкі. З гэтага палёту яны не вярнуліся. Радыё данесла, што яны вядуць бой з чатырма знішчальнікамі над Гатчынай. Пад вечар лётчыкі, якія прыкрывалі Ленінград, паведамілі, што ў раёне Стрэльны бачылі, як падаў, ахоплены агнём, ПЕ-2.

Прайшлі ўсе гадзіны чакання, а з экіпажа так ніхто і не вярнуўся.

Амаль праз год нам стала вядома, што лётчык Барыс Валашэнка жывы, і ў хуткім часе чакалі яго прыезду ў часць. І сапраўды, неўзабаве Барыс прыбыў. Ён выглядаў стомлены і нейкі панылы. На ўсе нашы пытанні аб лёсе астатніх членаў экіпажа адказваў неахвотна і коратка. А нам з боку здавалася, што, напэўна, усе гэтыя роспыты яму проста надакучылі. Барыс хутка папраўляўся, і да яго вярталіся бадзёрасць і сіла.

Аднойчы, разгаварыўшыся, Барыс расказаў пра той палёт 28 лютага.

Была пастаўлена задача — засведчыць перавозкі па чыгунцы варожай артылерыі, якая рухалася з Усходняй Прусіі пад Ленінград. Зрабіўшы здымкі на зададзеным участку, экіпаж амаль што выканаў сваё заданне. Заставалася разведаць яшчэ адзін аэрадром. Тут іх і атакавала чацвёрка «месершмідтаў».

Завязаўся жорсткі бой. Спачатку Правасудаў, а потым стралок-радыст Якіменка збілі па адным «месеры», але іх атакавала яшчэ чацвёрка. Спынілася страляніна, і змоўк Якіменка. «Месеры» расстралялі ПЕ-2 ва ўпор і запалілі яго.

Правасудаўскі кулямёт яшчэ страляў. Зірнуўшы на Правасудава, Барыс заўважыў, што вопратка на ім загарэлася. Ён быў паранены і прысеў на падлогу. Барыс дапамог яму ўстаць на ногі і сарваў каўпак — усе апынуліся ў полымі. Ужо пад купалам парашута Барыс убачыў, як ўспыхнуў парашут над Правасудавым.

...Як толькі Барыс прызямліўся, яго ўжо чакалі два матацыклы з аўтаматчыкамі, і ён апынуўся ў палоне.

Пра лёс свайго штурмана Барыс Валашэнка дазнаўся на наступны дзень, калі яго дапытвалі ў штабе перасыльнага лагера для палонных рускіх лётчыкаў. На стале ў нямецкага капітана Барыс заўважыў рэчы і фота Георгія Правасудава.

— Это... есть храбры лётчык,— на ламанай рускай мове прамовіў немецафіцэр.

— Шлях для вас адзін,— тлумачыў словы нямецкага афіцэра перакладчык.— Смерць у балоце ці жыццё ў палоне.— Ён паказаў на здымак Правасудава і сказаў: — Учора мы збілі гэтага храбрага лётчыка. Мы яго пахавалі — бачыце ягоны канец. Запэўняем, што і ваш сябар Ткачэнка будзе разам з вамі ці захлынецца ў багне...

Выйшаўшы на двор лагера, Барыс зірнуў у неба. Там, на вялікай вышыні, пачуліся хлапкі — ірваліся зенітныя снарады. Яны адразу паказалі, што ПЕ-2 праходзіў над аэрадромам. Неўзабаве шлейф, які цягнуўся за самалётам, знік, а самалёт выкіраваўся ўправа, на ўсход.

— Жывы яшчэ Ткачэнка,—з палёгкай уздыхнуў Барыс.— Лёгкі хлопец на ўспамін... Гэта яго почырк...

Барыс Валашэнка разам з 26 лётчыкамі потым разламалі дзверы таварняка і саскочылі на хаду з эшалона. Так ён вярнуўся ў родную сям'ю лётчыкаў на Ленінградскі фронт.

...Мне застаецца яшчэ дадаць некалькі штрыхоў з вогненнай біяграфіі майго баявога таварыша, які загінуў, калі яму было 24 гады.

Георгі Правасудаў нарадзіўся і вырас у рабочай сям'і ў горадзе Рагачове. Сярэднюю школу ён скончыў у Бабруйску. У пятнаццаць год уступіў у рады ВЛКСМ. У 1938 годзе з выдатнай камсамольскай характарыстыкай паступіў у Маскоўскі інстытут інжынераў сувязі. У 1940 годзе Георгі Правасудаў з адзнакай скончыў ваеннае вучылішча штурманаў і атрымаў прызначэнне ў Беларускую ваенную акругу, дзе яго і застала вайна.

Страта такіх сыноў, як Георгі Правасудаў, у мацярынскіх сэрцах пакідае незажываючыя раны. Маці Георгія, якая жыве ў Бабруйску, можа ганарыцца сваім сынам. Гэта — сапраўдны герой і цудоўны чалавек. Яго кароткае і гераічнае жыццё нагадвае святло маяка, які паказвае шлях для многіх, каму выпадзе такі ж лёс.

■ ■ ■

Дзень *сённяшні* — *дзень* заўтрашні

ДАЛЁКА АД МІНСКА

Фотарэпартаж Валянціна Ждановіча

Пад крылом, куды ні глянь, вада і вада. Балоты, як азёры, лес таксама затоплены. Дзе-нідзе вытыркнецца выспа і на ёй вёска, ля ганкаў чаўны прывязаны. Веснавое палескае разводдзе!..

Дык што ж рабіць на затопленых абшарах, як сеяць, дзе пасвіць скаціну, калі самы надзейны транспарт — човен, і нават на камсамольскія сходы хлопцы і дзяўчаты плывуць па вадзе?

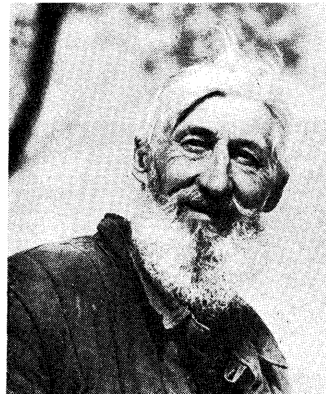
Такое Палессе, калі пазіраеш з самалёта.

Акрамя балота, яшчэ дзве адвечныя стыхіі пануюць на Палессі: лес і пяскі. Палешукі лес паважаюць і шануюць. Лес — багацце. Лес — абаронца.

Заціснуты паміж гэтымі стыхіямі паляшук спрадвеку сеяў на пясках. За трактарам толькі пыл курыць, і сеялкі не ўбачыш. Падзьме моцны вецер — глядзі, каб не выдзьмула ўсё насенне з раллі. Такі малюнак можна было назіраць і ў калгасе імя Калініна на Піншчыне.

На Палессі не звялася б галеча, не вылезлі б палешукі з лапцяў, каб не Кастрычнік. Савецкая ўлада не толькі дала сялянам зямлю, але і навучыла ёю карыстацца. У гэтым сэнсе вялікі плён прынесла асушэнне балот.

У калгасе імя Калініна асушана сваімі сіламі семсот гектараў тарфянікаў. Чорная, тлустая зямля не курыць услед за сеялкай, і жыта на ёй расце сцяной. Васемнаццаць цэнтнераў з гектара замест 8—10! Выдатна растуць на тарфяніках авёс, цукровыя

Хоць Давыду Хвядосавічу Чарнякоўскаму і восемдзесят гадоў, ды не заседжваецца ён у хаце. Рупіць яму ў грамаду, каб гадзіну-дзве разам з усімі папрацаваць на полі.

Пасля працы люба пасядзець ля агню, прыгадаць былыя партызанскія паходы, параіцца пра справы сённяшнія. Калгаснік Уладзімір Канстанцінавіч Ляўша партызаніў у атрадзе Фёдарава, потым — у Каўпака. Баявую характарыстыку яму падпісваў Вяршыгара, а там сказана, што Ляўша пусціў пад адхон дзевяць эшалонаў і патапіў адзін параход. Заслужаная ўзнагарода — ордэн Чырвонай Зоркі на грудзях патрыёта.

ЦУДОЎНЫ ПУШКІНСКІ ДЗЕНЬ

З высокага ўзгорка глядзіш не наглядзішся... Туманнай дымкай засланы зялёныя лугі. Пакручастыя сцяжынкі як быццам крадуцца да навакольных вёсак. Шырыня залацістых палёў... Срэбраная стужка ракі...

Той, каму давялося наведаць гэтыя мясціны, не забудзе ніколі іх чароўнага хараства.

Люби зелёный скат холмов,
Луга, измятые моей бродящей ленью,
Прохладу лип и клёнов шумный кров —
Они знакомы вдохновенью.

Гэта — Пушкін. Пра гэтыя мясціны. Пра ваколіцы сяла Міхайлаўскага.

Паўтара стагоддзя таму назад, у ліпені 1817 года, гарэза-выпускнік Царскасельскага ліцэя першы раз прыязджае сюды. Акрылёны сустрэчамі з людзьмі, прыродаю, паданнямі мінуўшчыны, талент юнака набірае сілы, сталее. Тут пазней давялося яму перажыць шмат радасцей і шмат гора. У Міхайлаўскае ж быў сасланы паэт, каб перажыць «горыч выгнання». Згодна волі самога Пушкіна, тут ён пахаваны.

Да гэтага часу стаяць нямыя сведкі жыцця паэта. Дом, дзе ён жыў; флігель, дзе ён столькі пачуў ад сваёй нянькі, сяброўкі дзён яго суровых. Паркі суседніх маёнткаў. Руіны старажытнага гарадзішча...

Трэба пабываць тут, як робяць гэта тысячы і тысячы прыхільнікаў вялікага паэта нашай краіны і ўсіх краін свету, каб зноў адчуць, як і пры чытанні яго твораў, хвіліны незабыўнай блізкасці да цудоўнага чалавека, перажыць хвалюючую радасць яднання з паэзіяй.

Кожны год, пачынаючы з сёлетняга, у Міхайлаўскае на традыцыйны Дзень паэзіі будуць з'язджацца паэты і чытальнікі вершаў. Тут, пад небам Пушкіна, пад кронамі дубоў і елак, што чулі некалі голас самога паэта, прагучаць новыя вершы, паэмы на мовах усіх народаў краіны Саветаў. Прагучаць і пушкінскія бессмяротныя радкі.

«Дзень паэзіі» на свяшчэннай зямлі вялікага народнага паэта! Гэта — даніна павагі і выяўленне лепшых пачуццяў народных да вялікага песняра, да ўсемагутнага слова, што выкрасае агонь з душы чалавечай.

Рака Сораць.

Пскоўшчына. Тут хадзіў Пушкін. Фота А. Дзітлава.

Домік няні.

Іван Юдзянок. Бярозкі.

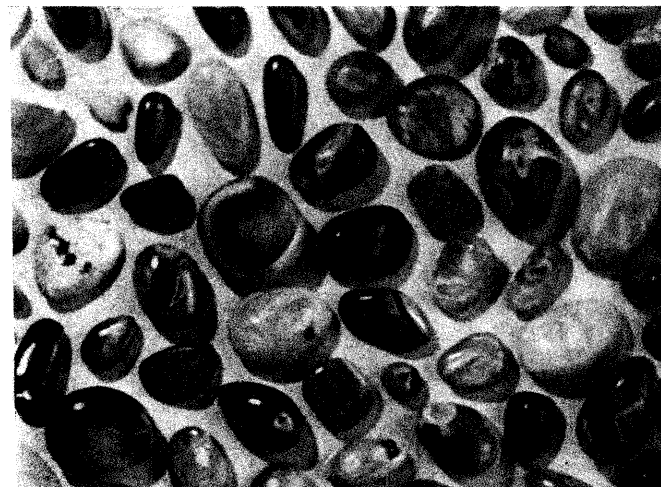

Міхась Чэпік. Юнацтва.

Калекцыя рускіх манет, якую сабраў мастак Павел Казей.

Дарункі Кактэбеля. З калекцыі пісьменніка Аляксандра Міронава.
Фота В. Ждановіча.

Эканаміст — новая ў вёсцы прафесія. Васіль Жадзінец дастойны яе прадстаўнік. Спытайцеся ў яго і ён з гонарам паведаміць: у юбілейным годзе калгас дасць дзяржаве 470 тон мяса і звыш 13 000 літраў малака.

буракі. Сёлета калінінцы ўпершыню пасеялі яравую пшаніцу.

Цяпер, калі наступ на балоты павяла дзяржава, калінінцы атрымаюць пятнаццаць тысяч гектараў асушаных зямель. Рабочай сілы хапае: у калгасе пяць вёсак па 200—300 двароў, апрача таго, людзі з горада едуць сюды, каб знайсці сабе заробак.

Моладзь у калгасе не сумуе. Калгас трымае ганаровы сцяг Рэспубліканскага савета саюза спартыўных таварыстваў за поспехі на ніве фізкультуры і спорту. Валейбол, лёгкая атлетыка, баскетбол, настольны тэніс, кулявая стральба, футбол — вось чым тут захапляюцца маладыя. Ёсць свая дзіцячая спартыўная школа з аддзяленнем у кожнай брыгадзе. Кіруе ўсёй гэтай справай Уладзімір Хаміцэвіч, калгасны інструктар вытворчай гімнастыкі. Памагаюць яму лепшыя спартсмены-разраднікі. Іх толькі за апошні час падрыхтавана больш за сотню. Калгасных стралкоў трэніруе сам старшыня Аляксей Сцяпанавіч Старыкаў.

Тут усталяваліся свае цікавыя традыцыі. Хораша адзначаецца нараджэнне чалавека, а шлюбныя цырымоніі адбываюцца не горш, як у сталічным Палацы шлюбаў. Кожны год праводзіцца Свята маладога хлебароба. Хлопцаў і дзяўчат, якія пачынаюць працоўную дзейнасць, вітаюць ветэраны калгаса. Свята з песнямі, з танцамі, са спартыўнымі спаборніцтвамі — на ўвесь дзень.

На калгасным цагельным заводзе сёлета робяць пліты для тратуараў. Хутка па вёсцы можна будзе шпацыраваць на шпільках...

Далёка ад Мінска калгас імя Калініна. Сотні кіламетраў балот і лясоў аддзяляюць яго ад сталіцы рэспублікі. Але ў жыцці тых, каго раней зняважліва называлі палешукамі, штодзень адбываюцца вялікія зрухі. Расце дабрабыт, няспынна ўздымаецца культура вёскі.

Тацяна Кібак — даярка. Вясновы настрой спадарожнічае ёй заўсёды.

Калгасная футбольная каманда «Колас» удзельнічае ў чэмпіянаце рэспублікі. Два гады запар яна заваёўвала прызы «Сельскай газеты» і сваёй абласной газеты. Уся каманда працуе на цагельным заводзе, а яе капітан Уладзімір Шумарын — дырэктар гэтага прадпрыемства.

Круглы стол «Маладосць»

МЫ СТАНОВІМСЯ ДАРОСЛЫМІ

Перада мной анкеты, запісы гутарак, школьныя сачыненні. Гэта матэрыялы сацыялагічнага даследавання аб маральным ідэале нашай моладзі — моладзі краіны Саветаў, якая ўступіла ў свой юбілейны, пяцідзесяты год. Гавораць і пішуць маладыя рабочыя, калгаснікі, студэнты, вучні школ, навучэнцы вучылішчаў. Іх запісы — гэта ўсхваляваная споведзь юнакоў і дзяўчат 60-х гадоў. Яны вырашаюць нялёгкае пытанне «зрабіць жыццё з каго».

Сапраўды, не лёгка вырашыць, дзе той узор, якому варта следаваць, за які трэба змагацца. А магчыма, і наогул не патрэбны ніякія ідэалы? Дваццацігадовы малады чалавек піша: «У мяне няма ідэалаў. І думаю, што яны не патрэбны, бо ідэал — гэта нешта далёкае і нязбытнае, а я чалавек зямны». Ці так гэта? Давайце разбярэмся.

Ідэал — ад грэчаскага слова «ідэя», «вобраз», «уяўленне». Сацыяльны ідэал — гэта ўзор грамадскага ладу, які найбольш пажаданы для людзей. Для нас і для працоўных усяго свету такім ідэалам з'яўляецца камунізм, які з вялікім натхненнем будуюць савецкія людзі. Камунізм з'яўляецца найвышэйшым здабыткам, бо пры ім ствараюцца ўмовы для ўсебаковага развіцця людзей, для поўнага задавальнення ўсіх разумных іх патрэб. Вобраз чалавека, які гарманічна спалучае ў сабе духоўнае багацце, маральную чысціню і фізічную дасканаласць, і ёсць камуністычны маральны ідэал.

Наш ідэал прынцыпова адрозніваецца ад усіх «узвышаных» ідэалаў, якія высоўваюцца буржуазнымі тэарэтыкамі і прадстаўнікамі рэлігіі.

Камуністы не пацяшаюць людзей казкамі аб «незямным раі», а робяць усё для таго, каб ужо цяпер чалавек меў як мага лепшыя ўмовы для творчай працы, вучобы, адпачынку. Імена ў такіх умовах і адбываецца ўдасканаленне асобы.

У нашай краіне выхоўваецца новы чалавек. Сярод нас працуюць людзі, якія паказваюць высокія ўзоры служэння Радзіме, свайму народу. На XXIII з'ездзе партыі гаварылася, што гэта — перш за ўсё наватары, перадавікі вытворчасці. Гэта звычайныя савецкія людзі, але яны вылучаюцца тым, што дасканала авалодалі тэхнікай, свядома служаць грамадству, праяўляюць высокія маральныя якасці. Значыць, маральны ідэал — гэта ўзор чалавечай асобы і яе паводзін у грамадстве. Ён зусім рэальны, дасягальны, гэта тое, што ўжо ёсць, але яшчэ не атрымала ўсеагульнага пашырэння. Гэта як бы рэальнасць заўтрашняга дня, якая абавязкова будзе, таму што яна непарыўна звязана з сённяшнім днём, вынікае з яго. Зусім зразумела, што ідэал — гэта не застылы, акасцянелы эталон для пераймання, а заўсёды зменлівы, жывы ўзор, які апярэджвае развіццё чалавечага грамадства, яго прагрэс. Але заўсёдная зменлівасць ідэалу не толькі не тармозіць, а, наадварот, стымулюе духоўную дасканаласць чалавека. Тым больш, што ідэал, асвятляючы чалавеку жыццёвы шлях, не супадае, як правіла, толькі

з адным якім-небудзь вобразам, а ўяўляе сабою спалучэнне ўсяго лепшага, узятага не толькі з цяперашняга, але і з мінулага, і нават з жаданага будучага.

«Мне цяжка адказаць на пытанне, з каго я бяру прыклад у жыцці, — піша студэнтка Мінскага педінстытута імя А. М. Горкага Святлана Крэпская, — таму што вакол мяне шмат цудоўных людзей, у кожнага з якіх я стараюся пераняць лепшае. У мой ідэал уваходзіць усё каштоўнае, аб чым я чытаю, бачу ў кіно, чую ад іншых».

Юнакі і дзяўчаты з вялікай цеплынёю гавораць аб людзях старэйшага пакалення. «Ніколі я не забуду сваю першую настаўніцу Алену Рыгораўну, якая была нам як бы другой маткай», — піша Людміла Сак. Але сустракаліся і такія выказванні: «Па-моему нам няма чаго вучыцца ў людзей старэйшага пакалення, таму што людзі гэтага пакалення скалечаныя кар'ерызмам і бюракратызмам, крывадушнасцю і падхалімствам. А таму мае адносіны да «бацькоў» адмоўныя».

Канечне, у некаторых людзей старэйшага веку ёсць іншы раз недахопы. А скажыце, паважаны нігіліст, хіба не бывае іх у маладых? Хіба можна на аснове недахопаў, якія ўласцівы асобным людзям, кідаць папрок і рабіць няправільны вывад аб усім пакаленні? Тым пакаленні савецкіх людзей, якія здзейснілі Вялікую Кастрычніцкую сацыялістычную рэвалюцыю, якія на сваіх плячах неслі ўсе нягоды грамадзянскай і Вялікай Айчыннай войнаў і якія пабудавалі ў нашай краіне сацыялізм.

Такія выказванні сустракаюцца не часта, але яны зараз жа падхопліваюцца нашымі зласліўцамі за рубяжом, якія істэрычна крычаць аб «канфлікце» і «непаразуменнях» паміж рознымі пакаленнямі савецкіх людзей. Што ж, ворагі ёсць ворагі. Ім вельмі хочацца выдаць жаданае за сапраўднае. Але як бы яны ні пнуліся, ім не ўдасца пасеяць разлад, пахіснуць маналітную згуртаванасць усіх пакаленняў савецкіх людзей. І гэта зразумела. У людзей розных узростаў нашай краіны адзіная мэта — пабудова камунізма.

Характэрная прыкмета пакалення 60-х гадоў — бурны інтэлектуальны рост, прага ведаў. Моладзь цікавіцца алгарытмамі і біёнікай, карцінамі Пікасо і творамі Хемінгуэя, а вось мамы, — скардзяцца некаторыя з маладых, — не ведаюць пра гэта, з імі нельга параіцца. У выніку ў сына-«інтэлектуала» з'яўляецца гэтакі высакамерны тон, пачуццё ўласнай перавагі над «старымі», якія нібы не здольныя яго зразумець. Нярэдка з вуснаў зрываюцца вельмі крыўдныя словы ў адрас «адсталых» бацькоў, аб-

МУДРАСЦЬ ВУЧЫЦЬ

⊙ ...Калі мы гаворым, што задавальненне ёсць канчатковая мэта, мы маем на ўвазе не задавальненні распуснікаў і не задавальненні, якія толькі ў пачуццёвай асалодзе... Мы маем на ўвазе свабоду ад цялесных пакут і ад душэўных трывог...

Эпікур.

⊙ Страсці складаюць сутнасць чалавека і неабходны для яго, яны ёсць дабро для яго і карысныя, калі прыносяць радасць і шчасце. Але страсці з'яўляюцца для чалавека злом і наносяць яму шкоду, калі яны парушаюць парадак яго жыцця, калі яны звязаны з асалодай, што разбурае яго здароўе і шчасце.

Поль Гольбах.

⊙ Нават будучы невядомай, нявернасць заўсёды ёсць найвялікшае няшчасце, таму што яна разбурае пачуццё кахання...

Поль Гольбах.

⊙ Найвялікшая павага, якой можа дасягнуць жаночы пол, грунтуецца на захаванні яго прадстаўніцамі вернасці.

Давід Юм.

⊙ Разлука забівае слабое пачуццё і распаляе моцную страсць, накшталт таго, як вецер гасіць свечкі і раздзьмухвае вогнішча.

Франсуа дэ Лярошфуко.

⊙ Першае каханне несапсаванага юнацтва накіравана заўсёды на ўзвышанае. Прырода як быццам бы хоча, каб адзін пол пачуццёва ўспрымаў у другім добрае і цудоўнае.

Вольфганг Гётэ.

⊙ Добрае каханне, якое шукаў; яшчэ лепшае — народжанае без пошукаў.

Уільям Шэкспір.

⊙ Кахаць — гэта значыць глядзець не адзін на другога, а глядзець разам у адным кірунку.

Антуан Сэнт-Экзюперы.

⊙ ...Каханне... каштуе роўна столькі, колькі каштуе ча-

вінавачванне ў мяшчанстве... І не разумеюць такія «інтэлектуалы», што калі яго маці не можа разабрацца ў стылях і манерах некаторых сучасных мастакоў, а бацька не можа зразумець, у чым «жалезная сіла» Хемінгуэя, то тут яшчэ не мяшчанства. Мяшчанства хутчэй якраз у той прасталінейнай катэгарычнасці «прыгавораў» «перадавога» чалавека, які не можа зразумець людзей, што вакол яго. Мяшчанства — гэта перш за ўсё свет вузка абмежаванага «я» — у чым бы яно не выяўлялася: у эгацэнтрызме і самадавольнасці ці ў пагардзе да «простых» людзей. Мешчанін — гэта чалавек, які нічога не бачыць далей свайго носа.

У наш час дзеці, бывае, сапраўды пераганяюць сваіх бацькоў па культурнаму развіццю, адукацыі. І гэта зусім заканамерна, гэта прызнак нашага веку, людзям якога адкрываюцца ўсё новыя гарызонты. Трэба памятаць, што нашы бацькі не мелі такіх умоў для вучобы і свайго развіцця. Але іменна іх працай пабудаваны сацыялізм, які стварыў гэтыя цудоўныя магчымасці для развіцця навукі і культуры, для росквіту мастацтва.

Людзі старэйшага пакалення звычайна шчыра дзеляцца з моладдзю сваім вялікім багаццем — жыццёвым вопытам. У сваю чаргу і маладыя абавязаны падзяліцца са старэйшымі той радасцю, усім тым новым, што яны атрымліваюць ад жыцця.

Дзеці павінны не толькі браць, але і аддаваць. І ўмець адказваць за свае ўчынкі, не імкнучыся спіхнуць усю адказнасць на бацькоў. А то іншы раз даходзіць да смешнага. Дваццацігадовы малады чалавек, які ўмее пра ўсё меркаваць «самастойна», адразу раптам робіцца бездапаможным, калі яму даводзіцца несці адказнасць за свае ўчынкі і промахі. Пачынаюцца апраўданні: «Не ведаў... Не навучылі бацькі, школа...» Вінаваты, бачыце, усе, але толькі не ён.

У нашай краіне, з кожным днём расце свабода людзей. Але другім бокам пашырэння свабоды з'яўляецца ўзрастанне адказнасці чалавека за свае дзеянні, за ўчынкі перад грамадствам. На жаль, у нас асобныя маладыя людзі іменна гэта і забываюць. Ад дзяржавы яны патрабуюць як мага больш (маўляў, у нас найбольш перадавы і гуманны лад на зямлі), а самі імкнуцца прайсці бокам ад кіпучага жыцця народа. Такія людзі, звычайна, любяць разважаць аб сваіх правах, але забываюць аб сваіх абавязках, аб сваёй адказнасці перад грамадствам, дзяржавай, перад школай, сям'ёй.

У наш час узрост вымяраецца не пражы-

лавек, які яго адчувае. Усё чыстае ў чыстых людзей.

Рамэн Ралан.

⊙ Каханне нагадвае дрэва: яно расце само сабою, глыбока запускаючы ў нас свае карэнні, і нярэдка працягвае зелянець нават у апустошаным сэрцы.

Віктор Гюго.

⊙ Для кожнага цяжка перажыць першае расчараванне; але для душы шчырай, якая не жадае ашукваць сябе, вольнай ад легкадумнасці і перабольшання, яно амаль няісчэрпнае.

Іван Тургенеў.

⊙ Дзяўчаты часта мараць высакароднымі, цудоўнымі вобразамі, нейкімі ідэальнымі істотамі, і галовы іхнія набіты туманнымі ўяўленнямі аб людзях, пачуццях, святле; потым яны ў прастаце душы надзяляюць самага пасрэднага чалавека тымі дасканаласцямі, пра якія марылі, і давяраюць яму: яны любяць у сваім выбранніку ўяўнае стварэнне, а ўрэшце, калі позна ўжо адвесці ад сябе бяду, зманлівая прывабнасць, якой яны надзялілі свой кумір, ператвараецца ў жудасны прывід.

Анарэ дэ Бальзак.

⊙ Калі кахаеш, такое багацце адкрываеш у сабе, столькі пяшчотнасці, ласкавасці, нават не верыцца, што так умееш кахаць.

Антон Чэхаў.

⊙ Зразумець жыццё і палюбіць яго ў другой істоце — у гэтым задача чалавека і ў гэтым яго талент: і кожны можа прысвяціць сябе цалкам толькі аднаму чалавеку.

Анры Барбюс.

⊙ Чым мацнейшы ў чалавека характар, тым менш схільны ён да зменлівасці ў каханні.

Стэндаль.

⊙ Цэлыя натоўпы жанчын прайшлі і праходзяць перад маімі вачамі, але ці змагла хоць адна-адзіная пахіснуць непахіснае пачуццё? Ні разу... Не будзем страшыцца жыццёвых сустрэч і хваляванняў — яны будуць, яны павінны быць. Справа і небяспека не ў іх саміх, а ў нас — як ацэнім іх, як паста-

тымі гадамі, а мерай адказнасці, якою надзелены чалавек. Іменна таму побач з дваццацігадовымі Пятрамі Іванавічамі жывуць саракагадовыя Пецькі і Ванькі, і ў падначаленні вучня-вячэрніка часам працуюць дыпламаваныя недарaслі. І гэта пачуццё адказнасці, якое патрабуецца ад савецкага чалавека, увесь час расце і пашыраецца. Наш чалавек — гэта гаспадар, творца свайго жыцця, і яму да ўсяго ёсць справа. Ён адказвае не толькі за сябе і за сваіх блізкіх, але і за ўсё грамадства, за лёс свету.

Амаль што паўгода маладзёжная рэспубліканская газета «Знамя юности» вядзе размову аб мэце жыцця, аб выбары прафесіі. Непасрэднай прычынай дыскусіі з'явілася пісьмо студэнткі трэцяга курса Ашмянскага сельскагаспадарчага тэхнікума Кацярыны Апочкінай. Дзяўчына кажа, што расчаравалася ў сваёй будучай прафесіі «бухгалтара калгаса ці саўгаса», што згубіла «мэту свайго жыцця» і просіць рэдакцыю дапамагчы ёй знайсці «ніць» да «вяршыні», «па якой трэба ісці». Ёй адказваюць многія. Адны гнеўна асуджаюць, другія шкадуюць, трэція спрабуюць зразумець... Што ж, усякае бывае, асабліва ў маладосці, якая і характарызуецца заўсёдным пошукам свайго месца ў жыцці. Тут могуць быць і памылкі і нават расчараванні, на якіх людзі вучацца. Аднак у пісьме Кацярыны абурае іншае. За няўдалы выбар прафесіі яна поўнасцю віну ўскладае на сваю маці. «Пасля заканчэння школы, — піша К. Апочкіна, — маці сказала: паступай, дачка, у Ашмяны. Я так і зрабіла». Хочацца спытаць у Кацярыны, а дзе ж была яе ўласная думка, куды падзелася яе самастойнасць? У семнаццаць год ужо час і самой думаць і ўмець адказваць за свае учынкі.

Дарэчы, пытанне аб выбары прафесіі, аб паступленні ў навучальныя ўстановы не простае, аб ім шмат гавораць і пішуць, але пакуль што мала робіцца для яго вырашэння. Яно павінна вырашацца ўсімі: і тымі, хто паступае ў ВНУ ці тэхнікумы (у першую чаргу!), і бацькамі, і школай. Але хочацца сказаць пра іншае. Наспела неабходнасць спагнаць з тых, хто легкадумна адносіцца да выбару прафесіі, паступае туды, дзе «меншы конкурс», а потым усяляк адлыньвае ад работы па спецыяльнасці. Дзяржава — не залатое цяля, якое можна даіць, не даючы нічога на замену.

...Бываюць спрэчкі і выпадкі непаразуменняў паміж людзьмі розных узростаў. Гэта заканамернасць жыцця, але зусім не «канфлікт» і «разрыў» пакаленняў, як аб гэтым часам можна пачуць. Даследаванні паказваюць, што маладыя людзі 60-х га-

вімся да іх, ці адчуем своечасова тую мяжу, за якую не трэба пераступаць, за якую пераступіўшы, мы разбіваем каштоўнейшы сасуд кахання нашага.

Дзмітры Фурманаў.

⊙ Найбольш шчаслівымі і найбольш устойлівымі, якія вытрымліваюць выпрабаванне часам, бываюць шлюбы, што натуральна (па ходу самога жыцця) склаліся з юнацкага сяброўства, сяброўства, якое носіць або з самага пачатку рамантычны характар, або ператвараецца ў рамантычнае праз некаторы час, але сяброўства невыпадковага...

Аляксандр Фадзееў.

З ЧЭШСКАГА ГУМАРУ

Дзве прыяцелькі гутараць за кубкам кавы:
— Некалі і ў мяне быў свой ідэал...
— Што ж з ім сталася?
— Я выйшла за яго замуж.

Колькі адзінокіх мужчын мараць пра добрую жонку. І — колькі жанатых!..

доў у нашай краіне — дастойныя наследнікі славы бацькоў, прадаўжальнікі выдатных рэвалюцыйных, баявых і працоўных традыцый савецкага народа.

У якасці сваіх любімых герояў, на якіх хочацца раўняцца, з якіх намерваюцца «рабіць жыццё» сваё, юнакі і дзяўчаты называюць Леніна і Дзяржынскага, Паўку Карчагіна і маладагвардзейцаў, Гагарына і наватараў працы. Каля палавіны з 358 вучняў розных школ нашай рэспублікі, якія пісалі сачыненне на тэму «На каго б ты хацеў быць падобным у жыцці і што ты робіш для таго, каб дасягнуць свайго ідэалу?», назвалі сваім героем Паўку Карчагіна.

«Мікалай Астроўскі! — ускліквае Галя Левіна. — Калі б ты ведаў, як ты дарагі і блізкі нам! Я хачу быць падобнай на цябе і твайго Паўку Карчагіна. Вы дарагія мне за вашу любоў да людзей, бяспрыкладную мужнасць, чэснасць, непрымірымасць да ўсякага зла». І яшчэ адно выказванне: «Калі ў маім жыцці здараюцца цяжкія хвіліны, я заўсёды думаю, а як бы на маім месцы зрабіў Паўка Карчагін».

Але вось вучаніца 10-га класа Сюзана Г. лічыць, што Паўка Карчагін не можа быць ідэалам для нашай моладзі. «Мне падабаецца ў Паўкі, — піша Сюзана, — яго сумленнасць, жыццерадаснасць, стойкасць, уменне не пасаваць перад цяжкасцямі. Але мяне расчароўваюць у ім яго адносіны да блізкіх, да любімай дзяўчыны». Некаторыя адзначаюць, што ў нашы дні непрыймальны аскетызм, самаабмежаванне Паўкі.

Дык хто ж разважае правільна? Няўжо памыляюцца ўсе тыя, хто піша, што Паўка будзе заўсёды асвятляць ім шлях, дапамагаючы на крутых паваротах жыцця? Цяжка сказаць, што іменна не спадабалася Сюзане ў адносінах Паўкі Карчагіна да сваіх блізкіх і, у асаблівасці, да любімай дзяўчыны. Гэтыя адносіны былі поўнасцю падпарадкаваны рэвалюцыі, абавязку перад рабочым класам, да якога Паўка належаў сам. Але хочацца згадзіцца з Сюзанай у іншым. Сапраўды, наша моладзь жыве ў іншы час і ёй няма патрэбы ў новых умовах, пры вырашэнні новых задач капіраваць герояў мінулага, усе іх учынкі. Трэба не капіраваць герояў мінулага, а пераймаць сутнасць іх загартаваных характараў, іх рэвалюцыйную страснасць, гарачую адданасць Радзіме і партыі, пераняць агнявы рамантызм лепшых людзей старэйшага пакалення, іх нянавісць да ворагаў рэвалюцыі — пераймаць і скарыстаць усё гэта пры вырашэнні шматгранных задач будаўніцтва камуні-

ДЛЯ ДЗЯЎЧАТ

У сям'і расце дачка. Расце і паступова змяняецца. Пачынаючы з дзесяці-адзінаццаці год у яе рухах знікае вуглаватасць, акругляецца форма цела, крыху мяняецца голас.

Перыяд палавога паспявання — працяглы працэс, які заканчваецца пад 18—20 гадоў, калі арганізм сфарміроўваецца фізічна, разумовая дзейнасць дасягае сталасці, і дзяўчына можа стаць жанчынай, маці.

Асаблівасці жыццедзейнасці дзяўчыны ў гэтым узросце характарызуюцца шэрагам біялагічных працэсаў, якія ідуць то на ўздым, то на спад і вызначаюць далейшы рост і развіццё арганізма. Гэта надзвычай адказны перыяд, і захаванне правіл асабістай гігіены таму вельмі важна. Харчаванне павінна быць паўнацэнным, дастатковым па каларыйнасці і мець усе неабходныя спажыўныя рэчывы, асабліва вітаміны. З другога боку, празмернасць у харчаванні, якая вядзе да агульнага атлусцення, таксама часам адмоўна ўплывае на палавое развіццё арганізма.

Неабходна клапаціцца, каб дзяўчаты шмат часу былі на свежым паветры, займаліся лёгкімі відамі спорту і фізкультурай, не перастамляліся фізічна і разумова. Наша працоўнае заканадаўства абмяжоўвае працу падлеткаў, прадугледжвае для іх самы кароткі рабочы дзень, вызваляе ад начных работ, патрабуе правядзення аздараўленчых мерапрыемстваў.

Надзвычай важна папярэдзіць розныя захворванні дзяўчынкі ў перыяд палавога паспявання. Інфекцыйныя хваробы сур'ёзна парушаюць дзейнасць эндакрынных залоз, што затрымлівае развіццё і нармальную функцыю жаночых палавых залоз.

Важным момантам гігіены з'яўляецца чысціня ўсяго цела. Дзяўчына яшчэ з малых год павінна быць прывучана да агульнагігіенічных правілаў.

У перыяд палавога паспя-

зма, што стаяць перад намі сёння. І ў гэтым, бясспрэчна, Сюзана мае рацыю. Сляпое капіраванне ўчынкаў другіх людзей прыводзіць да смешнага становішча. Сюзана піша, што яе ідэал складаецца з рысаў і якасцей, якія яна назірае ў многіх людзей: у сваёй мамы, у піяніста Святаслава Рыхтара і ў іншых. Моладзі імпануюць, як правіла, найбольш яркія якасці таго чалавека, якога яна бярэ сабе за ўзор. Адзін дваццацітрохгадовы механізатар, напрыклад, піша, што ён не можа грунтоўна расказаць, чаму яго любімым вобразам з'яўляецца Гамлет. Ён удакладняе: «Проста вельмі хочацца быць падобным на яго і быць такім, як ён, як бы жыццё ні кідала...»

Значыцца, калі гаворка ідзе аб ідэале, то тут зусім не маецца на ўвазе капіраванне ўчынкаў, рыс характару таго ці іншага чалавека. Справа ў тым, каб пераняць галоўнае, і ў гэтым сэнсе Паўка Карчагін з яго нязломнай воляй, аптымізмам, гатоўнасцю да самаахвяравання застаецца нашым сучаснікам. Паўка з'яўляецца ідэалам чалавека, які ішоў у нагу з векам, знаходзіўся ў самых пярэдніх шарэнгах моладзі. Гэтаму ўменню быць наперадзе і вучымся мы сёння ў Паўкі Карчагіна.

«А як жа быць з аскетызмам, самаабмежаваннем сваіх патрэб?» — пытаюць некаторыя.

Так, Паўка свядома абмяжоўваў свае патрэбы. Чалавек абавязку, ён быў аскетам, таму што любіў жыццё, таму што змагаўся за радасць і ўрачыстасць жыцця. Так рабілі ўсе рэвалюцыянеры. Хіба такая ўжо раскоша была для іх сядзець у турмах, адбываць ссылкі? Але яны не скардзіліся на цяжкасці, таму што ведалі — толькі праз цяжкасці ляжаў шлях да тых зямных радасцей, якія адчуваюць нашы людзі сёння. Але Карчагін, каб ён жыў у наш час, бясспрэчна, як разумны, гібкі рэвалюцыянер, сам бы асудзіў самаабмежаванне, аскетызм, аднабаковасць, усё тое, што перашкаджае развіццю чалавека — змагара за камунізм, не дазваляючы яму стаць упоравень з векам.

Варта адзначыць, што ў нашы дні такая рыса, як гатоўнасць да самаабмежавання, калі гэтага вымагаюць абставіны, застаецца лепшай і неабходнай якасцю чалавека.

Некаторыя пішуць, што нельга ў наш час спаць усё жыццё на цвіках, як гэта рабіў Рахметаў. Гэта зусім правільна. Але трэба ўмець пераносіць і боль і іншыя цяжкасці, калі гэта выклікана асобымі ўмовамі. І таму зразумела меркаванне тых, хто лічыць усё ж сваім ідэалам Рахметава. Ясна, што ў гэтым вобразе моладзь прываблівае не тое, што ён спаў на цвіках, а ўменне пераадольваць цяжкасці ў імя служэння людзям. Рахметаў, Карчагін, Марэсьеў, маладагвардзейцы — усё гэта вобразы перадавых людзей свайго часу. Усіх іх аб'ядноўвае сумленнае служэнне свайму народу, Радзіме. Усе яны з'яўляюцца ўзорам для пераймання.

З вобразаў, якія створаны ў літаратуры і мастацтве нашых дзён, часцей іншых у якасці любімых герояў былі названы Валодзя Усціменка з трылогіі Ю. Германа, Сокалаў з апавядання М. Шолахава, Гусеў — галоўны герой кінафільма «Дзевяць дзён аднаго года». У іх юнакоў і дзяўчат прыцягваюць якраз тыя рысы, якія найбольш уласцівы самой нашай моладзі: мужнасць і адданасць абавязку, самаадданасць і гатоўнасць да самаахвяравання, неўтаймаваная прага да ведаў, мэтанакіраванасць, аптымізм.

Маральны ідэал — гэта кіруючы пачатак у паводзінах чалавека. Максім Горкі назваў ідэал кіем, які дала чалавеку прырода, калі ён перастаў хадзіць на чацвярэньках. Ідэал дапамагае людзям зрабіць правільны выбар у самых складаных сітуацыях. Нават людзі з моцнай воляй, калі ў іх няма цвёрдага светаўспрымання, разумення таго, што добра, а што дрэнна, праяўляюць нерашучасць і хістанні. І з гэтым звязаны іншы раз і няправільныя крокі.

Дрэнна, калі той узор, на які арыентуецца чалавек у сваіх паводзінах, складзены толькі па кніжках, адарваны ад жыцця. Яшчэ горш, калі асобныя людзі трапляюць пад уплыў чужых нам буржуазных, рэлігійных ідэалаў. «Мой ідэал — грошы, як мага больш грошай. Матэрыяльны дастатак — гэта ўсё». «Мэта майго жыцця — пракапціць неба». «Прытрымлівацца залатога правіла: цішэй едзеш — далей будзеш». «Асцярожнасць і разважлівасць — вось мой дэвіз».

Такія і падобныя нездаровыя настроі чуліся і ў выступленнях на дыспуце аб мэце жыцця, які нядаўна быў праведзены ў Мінску.

Гэтыя выказванні прамы вынік уздзеяння буржуазнай прапаганды, па якой чалавечая годнасць, сумленне, гонар — усё вымяраецца грашыма.

Вядома, такія выказванні адзіночныя і, у прыватнасці, на дыспуце яны былі сурова асуджаны. Выступаючыя правільна адзначалі, што мэта нашага жыцця — будаўніцтва камуністычнага грамадства, якое зробіць адносіны паміж людзьмі сапраўды чалавечымі, прасякнутымі сапраўднай высакароднасцю і прыгажосцю.

У наш час, калі сацыялізм заваёўвае

вання змяняецца душэўнае жыццё і схільнасці дзяўчыны. Ужо менш цікавяць розныя гульні і забавы, паяўляецца павышаная ўвага да свайго выгляду, какетлівасць. Адначасова можна адзначыць няўстойлівасць настрою, якая праяўляецца падчас у раптоўным пераходзе ад бурнай, беспрычыннай весялосці да панурасці, прыгнечанасці. Зрэдку ў дзяўчыны праяўляецца эгаізм, варожасць да тых, хто побач з ёю, нават неабдуманыя ўчынкі.

Нельга апраўдваць такія ўчынкі пераходным узростам. Дзяўчына можа і павінна стрымліваць свае эмоцыі, каб заўсёды быць ветлівай, абаяльнай.

Паяўленне менструацый — найбольш выражаная прыкмета палавога паспявання. Яна ўказвае на тое, што ў арганізме дзяўчыны пачаліся цыклічныя працэсы ў яечніках, паспяваюць палавыя клеткі і ў дастатковай колькасці выдзяляюцца жаночыя палавыя гармоны.

Калі дзяўчынка ўжо з ранняга ўзроступератамляецца разумова або фізічна, дрэнна харчуецца, то менструацыі ў яе могуць пачынацца пазней і ўвесь працэс палавога паспявання затрымліваецца. Менструацыі звычайна праходзяць рэгулярна праз адпаведныя прамежкі часу: ад 21 да 35 дзён. У кожнай дзяўчыны ўстанаўліваецца адпаведны цыкл (часцей за ўсё чатырохтыднёвы — праз 28 дзён), які і застаецца такім на працягу ўсяго жыцця.

Здаровая дзяўчына і жанчына не адчувае асаблівых цяжкасцей пры менструацыі і ў гэты перыяд паспяхова выконвае звычайную работу, пазбягаючы толькі празмернага напружання іператамлення. Калі ж менструацыі суправаджаюцца моцнай знясіленасцю, вялікім кровацячэннем або іншымі ненармальнасцямі, трэба звярнуцца да ўрача. Магчыма, спатрэбіцца перамена звычайнага рэжыму.

Кожная дзяўчына павінна добра ведаць, што паяўленне менструацыі яшчэ не азначае палавой спеласці. Гэта сведчыць толькі пра тое, што ў яечніках пачалі паспяваць яйцаклеткі і магчыма цяжарнасць. Але гэта зусім не азначае, што арганізм дзяўчыны падрыхтаваны да нармальнага выношвання цяжарнасці, бо поўнай спеласці дзяўчына дасягае пад 18 — 20 гадоў.

Ранні пачатак палавога жыцця і асабліва наступленне цяжарнасці ў дзяўчыны, якая не дасягнула поўнай палавой спеласці, прыводзіць да затрымкі далейшага росту і развіцця, узнікнення цяжкіх ускладненняў, бо арганізм яшчэ не гатовы да нармальнага выканання функцый мацярынства. Дзеці, якія нараджаюцца ў такіх мацярэй, часта хваравітыя і слабыя.

Урачэбная практыка паказвае, што палавое жыццё, як правіла, пачынаецца не раней 18—20 гадоў і толькі пасля ўступлення ў шлюб. Пазашлюбныя і раннія палавыя сувязі не апраўданы ні з фізіялагічнага, ні з маральнага пункту гледжання. Толькі ў шлюбе, калі дзяўчына дасягае поўнага развіцця і росквіту, палавое жыццё і дзетанараджэнне не шкодзяць здароўю, а наадварот, садзейнічаюць росквіту ўсіх яе жыццёвых функцый, маральнаму задавальненню і радасці мацярынства.

Як прыемна глядзець на здаровую, жыццерадасную стройную дзяўчыну. Здароўе і свежасць — гэта не толькі дарунак прыроды, але і вынік настойлівага захавання правільнага гігіенічнага рэжыму. Вельмі важна, каб час сну, адпачынку, прыёму стравы заўсёды былі адны і тыя ж.

Ранак у дзяўчыны, як правіла, павінен пачынацца з гігіенічнай гімнастыкі. Гімнастыку трэба заканчваць абціраннем усяго цела халоднай вадой. Пасля гімнастыкі кроў прылівае да паверхні скуры, а халодная вада выклікае скарачэнне крывяносных сасудаў. У выніку кроў перамяшчаецца да ўнутраных органаў і садзейнічае паляпшэнню абмену рэчываў у арганізме. Потым трэба памыцца, пачысціць зубы і выканаць спецыяльны туалет. Усё гэта стварае пачуццё бадзёрасці, свежасці.

Знаходжанне на свежым па-

ўсё новыя перамогі, імперыялісты асабліва надзею ўскладваюць на ідэалагічную дыверсію сярод моладзі, разлічваючы нястойкіх у ідэйных адносінах маладых людзей заразіць бацыламі буржуазных ідэалаў, калі, вядома, толькі ўсё тое, што яны прапаведуюць, можна назваць ідэаламі. Яны сур'ёзна заклапочаны ідэйнай перакананасцю нашай, савецкай моладзі, яе верай у справу камунізма. «Клопатным фактарам з'яўляецца тое, — з трывогай піша Мілуокскі бюлетэнь Асацыяцыі маладых хрысціян (ЗША), — што ў моладзі другой часткі свету існуе цвёрдая перакананасць... У камуністычнай моладзі энтузіязм у дасягненні сваёй задачы не мае сабе роўнага». Такім траянскім канём, з дапамогай якога імперыялісты стараюцца пахіснуць камуністычную ідэйную перакананасць нашай моладзі, і з'яўляецца ўзмоцненая прапаганда буржуазных ідэй. Дыпламаваныя служкі капіталу на прыкладзе сваіх краін добра бачаць, да чаго прыходзіць моладзь, калі кіруецца «ідэямі» нажывы, бізнесу, «прыгожым рэстаранным жыццём».

Так, па звестках, што прадстаўлены спецыяльнай камісіяй для вывучэння злачыннасці пры дзяржэпартаменце ЗША, толькі ў сталіцы Амерыкі — Вашынгтоне ў перыяд з 1959 па 1965 год лік сур'ёзных злачынстваў павялічыўся на 116 працэнтаў. Пры гэтым, 36 працэнтаў арыштаваных за грабяжы з узломам — падросткі ва ўзросце пятнаццаці гадоў ці маладзей. Злачынствы, якія робяцца прадстаўнікамі «страчанага пакалення» — як называецца моладзь у амерыканскім друку — растуць з дня на дзень. Так, напрыклад, нядаўна, як паведамляла агенцтва Рэйтэр, у горадзе Орандж (штат Тэхас) чатырнаццацігадовы хлапчук забіў бацьку, бабулю і яшчэ адну жанчыну.

Імена на гэтую разбэшчваючую душы маладых людзей сілу і разлічваюць ідэолагі і псіхолагі буржуазіі, якія праз усемагчымыя каналы — друк, радыё, тэлебачанне, кіно, асабістыя кантакты — расхвальваюць «спосаб жыцця» моладзі буржуазнага свету.

На жаль, некаторыя юнакі і дзяўчаты ў нашай краіне трапляюць у гэтыя хітра расстаўленыя пасткі. І тут справа, як бачым, не ў перавазе і прывабнасці буржуазных ідэй, а ў тым, што ў гэтых людзей, якія падпадаюць пад чужы ўплыў, няма цвёрдай камуністычнай перакананасці, яшчэ не сфарміравўся правільны маральны ідэал. Цалкам пакладаючыся на праўдзівасць і праваты нашых ідэалаў, мы не заўсёды праяўляем патрэбныя клопаты аб

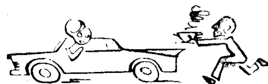
ветры, гульні, прагулкі, лёгкія экскурсіі садзейнічаюць умацаванню мускулаў, узмацненню апетыту, добрай вентыляцыі легкіх і правільнаму кровазвароту. Разумна арганізаваная фізічная праца садзейнічае рознабаковаму, гарманічнаму развіццю арганізма, які расце, з'яўляецца разам з тым і важнейшым элементам загартоўкі, умацавання здароўя.

Адзенне дзяўчыны павінна быць прыгожае, элегантнае, але і абавязкова гігіенічнае і зручнае, якое не замінае рухам. Не раіцца дзяўчатам насіць панчохі з круглымі падвязкамі. Пры перацягванні ног парушаецца правільны кровазварот, што вядзе да застою крыві і далейшага расшырэння вен. Калі тугія круглыя гумавыя падвязкі насіць доўгі час, дык на нагах застаюцца глыбокія папярочныя баразны. Гэта робіць нагу непрыгожай. Падвязкі трэба насіць з поясам, які не павінен быць тугім, каб не парушаць нармальнай функцыі кішэчніка.

Сваё здароўе трэба берагчы змоладу. Многае вы можаце зрабіць самі. Але памятайце, дзяўчаты, што вашым лепшым сябрам і настаўнікам з'яўляецца ўрач. Не саромцеся своечасова звяртацца да яго, каб параіцца загадзя аб усім, што вы заўважыце ў сабе незвычайнае ці ненармальнае.

Павел КАСЬКО,
дацэнт.

З ЧЭШСКАГА ГУМАРУ

Маладыя людзі заручыліся. Маці дзяўчыны расхвальвае сваю дачку перад маткай юнака:

— Наша Вера танцуе, як балерына, водзіць аўтамабіль, як сапраўдны шафёр, і ездзіць на кані, як амазонка...

— Нічога страшнага. Мой сын, на шчасце, умее добра гатаваць ежу.

тым, у якой форме яны даносяцца да людзей. Усё вышэй узнімаецца культурна-эстэтычны ўзровень нашай моладзі, разнастаяцца яе густы. Таму вельмі важна, каб усё, што разлічана на масавае ўздзеянне, было б не толькі правільнае па зместу, але і цікавае, захапляючае, пазбаўленае ад банальнасці і штампаў, каб дыяпазоны выхаваўчай работы адпавядалі ўзроўню чалавечага ўспрымання. Многае тут могуць зрабіць камсамол, сама моладзь.

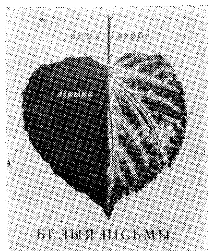
Фарміраванне ідэалаў у моладзі адбываецца ў працэсе творчай дзейнасці, у школе, у сям'і, у працоўным калектыве. Але няправільна думаць, што калі хлопец працуе ля станка, то ён ужо тым самым і выхоўваецца. Гэтага далёка не дастаткова, бо сам вытворчы працэс без мэтанакіраванай выхаваўчай работы будзе нейтральны да выхавання.

Правільна сфармаваны камуністычны ідэал — гэта вялікая сіла, якая дапамагае чалавеку стаць карысным для свайго грамадства. Яго добрыя ўчынкі, сапраўдная чалавечнасць праяўляцца імена ў канкрэтных справах: у адносінах да працы, да калектыву, да дзяўчыны, да сям'і. Грамадства мяркуе аб чалавеку не па яго словах, не па тым, што сам чалавек пра сябе думае, а па яго справах. І гэта правільна, бо часам самыя непрыгожыя ўчынкі спрабуюць апраўдаць спасылкамі на «добрыя намеры». Вядома, пры ацэнцы паводзін таго ці іншага чалавека ўлічваюцца матывы яго ўчынкаў, але ж гэтыя матывы нельга інакш выявіць, як праз вынікі ўчынку, канкрэтныя справы.

У нас сустракаюцца яшчэ такія аматары прыгожых слоў: яны на трыбуне, б'ючы сябе ў грудзі, прыгожа гавораць аб ідэалах, аб мэце жыцця, аб камунізме, а самі працуюць абы з рук, ці зусім ухіляюцца ад грамадска-карыснай працы. Ёсць і такія, што, «бічуючы» недахопы, праяўляючы «высокую» прынцыповасць да маральнага аблічча другіх, самі робяць амаральныя і хуліганскія ўчынкі і злачынствы. Ступень удзелу чалавека ў працы на карысць грамадства, характар яго адносін да камуністычнага будаўніцтва і ёсць той пробны камень, якім вымяраецца годнасць кожнага савецкага чалавека, яго каштоўнасць для грамадства.

Камсамольцы, уся савецкая моладзь пацвярджаюць адданасць рэвалюцыйным ідэалам бацькоў сваімі канкрэтнымі, паўсядзённымі справамі. Савецкая моладзь, актыўна ўдзельнічаючы ў будаўніцтве камунізма, здзяйсняе свой маральны ідэал, які, нібы палымянае сэрца Данка, асвятляе жыццёвую дарогу мільёнам юнакоў і дзяўчат, дапамагаючы ім знайсці сваё месца ў грамадстве.

Міхаіл БАРОЎСКІ,
аспірант Інстытута філасофіі і права Акадэміі навук БССР.

ПРАГНУЧЫ ВЫШЫНІ

Вера ВЯРБА. Белыя пісьмы. Лірыка. Выдавецтва «Беларусь», Мінск, 1967

Многія паэты набываюць сваю шырокую вядомасць нечакана, адным вершам, які трапляе на вусны мільёнаў. Так было калісьці з Міхаілам Святловым, калі з'явілася яго неўміручая «Гранада». Так было з Адамам Русаком, якога як паэта мы абавязкова звязваем з яго песняй «Бывайце здаровы». Такі верш ёсць і ў Веры Вярбы. Яе «Ручнікі» адразу ж пайшлі ў народ мілагучнай лірычнай песняй.

Выключны поспех «Ручнікоў» вывеў імя Веры Вярбы на арбіту здабытай у творчых пошуках сталасці як паэтэсы выразнага лірычнага накірунку. Новы, другі па ліку зборнік яе лірыкі «Белыя пісьмы» сведчыць пра тое, што выхад гэты быў не заўчасны, што ён мае сваім грунтам зямлю і ўсё зямное. Вось чаму і свет паэтэсы такі канкрэтны, такі рэальны ў дэталях, схопленых яе пільным зрокам у наваколлі. Ці яна піша пра вячэрні, начны горад, які «заснежаны гасіць агеньчыкі, нібы хто ў рэчку шпурляе каменьчыкі», ці ўспамінае сваю бабулю, у якой «свірэпка на босых нагах», ці прыгадвае карову Лыску, якая ў свой смяротны час «глядзіць у вочы блізка-блізка, а слёзы коцяцца, як боб», — прыкметны перш за ўсё добрыя турботы пра адчувальнасць вобраза, пра тую «заземленасць», што надае вершу важкасць.

Вера Вярба не гоніцца ў пошуках вобраза за штучна-дэкаратыўнымі ўпрыгожваннямі, яна ідзе ад ёю самою сфармуляванага крэда:

Ад песні гэтае народнай
Усё пачынаецца на свеце.
Напеў душы яе свабодны
Разносіць, як насенне, вецер.

І хай гэта сказана пра канкрэтную песню-калыханку, але думка вядзе нас да вытокаў паэтычнага натхнення Веры Вярбы, да народнай песні. У ёй не толькі незлічоныя скарбы мудрасці жыцця, але і той жыватворчы струмень, які жывіць мысленне паэтэсы, дае пачатак шчырым пачуццям, што ідуць з самых глыбінь сэрца.

Сэрца Веры Вярбы не тоіць ні радасцей, ні гора, ні шчасця, ні крыўд. Яно адкрыта для самай суровай праверкі жыццём, насустрач самым моцным вятрам нашых дзён. У яе паэтычным успрыняцці кожны дзень повен багатага плёну стваральнай дзейнасці чалавека.

Дзень канчаецца,
Цяплынь якая!
Трава разгладжвае
маршчыны,
Сонца
ад дзяцей
за гароды ўцякае,
Зачапілася за воблака,
лёгкае,
як імя жанчыны.
Смага.
Стома,
Далоні ад працы —
Як кішэнныя люстэркі.
Калі ўглядацца —
У іх
увесь дзень
адлюстраваны.

І самім рытмам верша, і інструментоўкай кожнага радка Вера Вярба як бы памнажае выказаную словам інфармацыю пра напружанасць працоўнага летняга дня. Складаная, тонкая гукавая гульня, якая, аднак, не выстаўлена наўмысна напаказ, ідзе за сэнсам і памагае раскрыццю думкі. Плаўная, нейкая млявая фраза «Трава разгладжвае маршчыны», пастаўленая ўсутыч з кароткім, амаль імгненным «уцякае», нібы падрыхтоўвае той імпульсіўны, напружаны рытм, які не толькі адпавядае ўкладзенаму ў наступныя радкі («Смага. Стома. Далоні ад працы...») сэнсу, але і найлепшым чынам рэалізуе гэты сэнс.

Думка, сагрэтая шчырым пачуццём — радасць гэта ці туга, усмешка ці боль, вызначае характар усяго зборніка «Белыя пісьмы». Белы колер, светлы настрой, чыстыя летуценні і добрыя спадзяванні пераважаюць у вершах, хоць шмат тут яшчэ і гора, і трывог. Лірычныя вершы, аб'яднаныя ў адзін цыкл «Белыя пісьмы», выказваюць думкі і трывогі пакалення, да якога належыць Вера Вярба, трывогі пра тое, каб у вялікіх турботах заўтрашняга, кібернетычнага, веку не ачарсцвелі людзі:

Я не з тых,
што шукаюць імгнення —
Апляваць непатрэбнымі словамі.
Не выступаю з трыбуны,
Але думаю
пра нашчадкаў далёкіх:
Што з імі будзе
На планетах лёгкіх?
Наіўнае маё старанне
Перадаць трывогу тым людзям:
«Людзі!
Не забудзьце каханне!
Хай
яно
будзе».

Пра каханне, пра чыстую і шчырую дружбу ў паэтэсы шмат вершаў. Адны з іх эмацыянальна насычаныя, паўнакроўныя («Вяртанне», «Сакавік», «Пялёсткі кволыя сціскаюцца», «Тоненькая Тоня...»), другія па-сапраўднаму публіцыстычныя («Не любіце жанчын па міласці», «Калі пачынаецца каханне?»), а іншыя разважлівыя, рацыяналістычныя («За ўдзячнасць гэтае сустрэчы...»).

Даўно лічаць паэтаў майстрамі думкі. Іменна майстрамі, г. зн. людзьмі, якія здольны думку сагрэць душэўна, зрабіць яе паэтычнай. Для таго, каб думка святкавала перамогу, паэт павінен увасобіць яе ў вобраз. Так узнікае ў вершы музыка, так зліваюцца ў адно ідэйны, пластычны і музычны пачаткі ў вершы. А над усім гэтым — думка. У большасці вершаў Вера Вярба паказала, што яна стаіць на гэтым самым плённым шляху, на якім думка набывае рэальную канкрэтную жыццёвасць.

Ёсць у кахання паслядоўнасць,
І глыбіня, і вышыня,
А мы так любім павярхоўна
У турботах сённяшняга дня.

Здавалася б, банальна, агульнавядома. Так, калі вырваць адну страфу з кантэксту ўсяго верша, заключным акордам у якім гучыць суровая праўда жыцця, праўда страху памыліцца ў каханні. Але страх гэты паказан не фатальным, безвыходным, а неадменным, нават жаданым, «бо шчасце з горам даражэй».

Веры Вярбе не ўласціва прыхарошванне жыцця. Яна імкнецца бачыць яго ў мнагастайнасці праяў, у радасцях і нягодах, у поспехах і няўдачах. І абавязкова ў руху, у імклівай скіраванасці да вышыні. Прычым, вышыня гэтая зноў-такі па зямному канкрэтная, як дарога,

Што ўзвілася да самых зор.
Туды, дзе арлы гняздзяцца горныя
І хмары хаваюцца ад гарачыні,
Сэрца ляціць маё непакорнае,
Прагнучы вышыні.

Але будзем шчырыя і заўважым, што ў зборніку «Белыя пісьмы» Вера Вярба ў пагоні за модай быць сучаснай часам адрываецца ці ў думках, ці ў пачуц-

цях ад зямнога грунту. І тады з'яўляецца гэткая не перажытая, не вынашаная, узятая на пракат і таму ўяўная філасафічнасць, за якой адно — інфантыльнасць думкі і банальнасць пачуццяў. Так з'явіліся альбомны верш «Ружы» і беспрасветны смутак па тым маладым алені, які «ўранку плакаў» недзе ў «багатых ружамі далінах». І сум па моры, і смутак па алені, і туга па ружах — усё гэта чужое, далёкае і ніяк не стасуецца да тых уражлівых, запамінальных дэталей, што пачуты пільным слыхам («Тонкіх сняжынак чуецца звон» або «слухаеш, як кропля кроплю гукае...»), убачаны вострым зрокам («Рунь зямлю на світанні свідруе» ці «Антонаўка на ўслонку, жоўтая, печаная, летам мечаная...»), адчуты далікатным дотыкам («І кроплі колюцца, як голкі»). Толькі там, дзе думка сагрэта глыбінным пачуццём сэрца, дзе эмоцыя апладнёна напружанай работай мозгу, узнікаюць у Веры Вярбы асацыяцыі-вобразы аднолькава нечаканыя, як і натуральныя («Сон замёрз на аконнай раме», «Пялёсткі кволыя сціскаюцца ў кулачкі вільготныя. Цюльпаны ўноч абараняюцца, душу хаваючы пяшчотную», «Восень у чаравічках крыштальных»).

Поспех чакае паэтэсу, па яе ж шчырым прызнанні, на тых дарогах, якія

...пачынаюцца з самага важнага,
З нечага прыгожага на зямлі...

Многа сходжана людзьмі дарог на зямлі, многа іх было ўжо і ў Веры Вярбы. І калі яна заяўляе, што «толькі ў дарозе шчаслівай была», што «дарога кожная — нібыта доля», дык гэта не дэкларацыя, а падмацаваная творчым плёнам споведзь душы. Сапраўды ж, мабыць, трэба перажыць разруху, неўладкаванасць пасляваенных гадоў, каб сказаць:

Аб ёй адной жылі здаровы
І, як надзею, берaглі
Амаль адзіную карову
На сто двароў, на сто сяліб.

Так з простага назірання, з натуральнага ходу думкі нараджаецца тая ступень грамадзянскай усхваляванасці, у выніку якой толькі і можа ўзнікнуць паэтычны вобраз.

Вера Вярба напісала добрую, светлую, шчырую кніжку вершаў, пацвердзіўшы ў ёй і сваю любасць да роднай зямлі, і сваю спагаду да людзей, што працуюць на ёй, выказаўшы вернасць выхаванаму неспакою душы:

Імкнуся змалку да агню,
Сябрую з гарадамі шумнымі
І ненавіджу цішыню.

Як гэта важна паэту быць заўсёды актыўным — думкай і сэрцам адчуваць новае вакол сябе, імкнуцца растрывожыць душу чалавека так, каб ён быў на ўзроўні гістарычных задач часу. Неправамерна было б патрабаваць ад Веры Вярбы, каб у кожным яе вершы, у кожным радку быў адлюстраваны гэты час. Але ўцешна тое, што ўвесь зборнік «Белыя пісьмы» можа быць вымераны іменна гэтай няшчаднай меркай — меркай часу.

Калі чытаеш такое:

З маленства прывыкшы да страты,
Я слова не ведала «тата»,

дык не памылішся ў вызначэнні, кім і калі гэта напісана.

Нешта надта блізкае для кожнага, хто перажыў ваеннае ліхалецце, ёсць у вершах паэтэсы, якая хацела б спытацца:

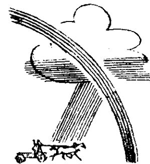
— Як жыць?—адкажы мне, тата...

Але, не пачуўшы такога адказу, яна з поўным правам на сталасць, на самастойнасць просіць не лічыць памылак, не шукаць для яе дарог і голасна заяўляе:

Ад лясоў, ад берагоў зялёных
Я прыму і шчасце, і бяду,—
Толькі тыя, што мае да скону,
Толькі тыя, што сама знайду.

Бясспрэчна, што новы творчы плён спаткае Веру Вярбу на тых новых, што «сама знойдзе», дарогах. На вялікіх дарогах вялікага жыцця. І толькі пры той умове, калі, прагнучы вышыні, яна захавае самую моцную сувязь з усім зямным, не адарвецца ад таго трывалага грунту, на якім выраслі яе лепшыя вершы, «што з крыві і хлеба».

Уладзімір ЮРЭВІЧ.

АКНО Ў СЭРЦА

Ігар ХАДАНОВІЧ. «За акном дождж». Апавяданні. Выдавецтва «Беларусь», Мінск, 1967

Ён здаў рукапіс сваёй кніжкі ў выдавецтва, не прадчуваючы, што праз два ці тры тыдні загіне. Як цяпер, бачу перад сабой яго пачырванелы ад збянтэжанасці і радасці твар, яго ўзрушаныя, вільготныя ад пачуцця, што распірала грудзі, вочы. «Ведаеце, Брыль напісаў на маю кніжку станоўчы водгук! Сказалі, што ўключаць у план!..»

Чалавек, надзвычай падуладны настрою, ён хадзіў у тыя дні акрылёны. Удача пайшла ў яго за ўдачай, і ён радасна гэтаму здзіўляўся.

...Раніцай мы павінны былі гаварыць з ім пра артыкул, факты і назіранні для якога прывёз ён з камандзіроўкі на Палессе. Ён збіраўся паразважаць пра слаўную даўніну Палесся і пра тое, як часам нашчадкі да яе абыякавыя — абыякавасць гэтая вельмі яго хвалявала і абурала.

Размовы не адбылося. Напярэдадні лёс сутыкнуў Ігара з кампаніяй хуліганаў, і яны ўзнялі на яго злачынную руку.

І вось — кніга. Першая кніга аўтара... «За акном дождж». Гэта па назве апавядання.

Пра Ігара Хадановіча, як пра здольнага пачынаючага празаіка, пачалі гаварыць пасля таго, як у часопісе «Маладосць» з'явілася апавяданне «Раннія яблыкі». Перачытваючы цяпер апавяданне ў зборніку, разумееш, чаму яно не засталося незаўважаным. Вечная тэма — першае пачуццё, цнатлівае каханне юных. Колькі пра гэта пісалася, пішацца і будзе напісана! Але як у кожнага чалавека яно — непаўторнае, так кожны сапраўдны пісьменнік знаходзіць свае фарбы, свае словы, каб пра яго расказаць.

У «Ранніх яблыках» — трапяткая чысціня. Інтанацыя апавядання як бы бруіцца празрыстым крынічным ручайком. І шчодры россып непрыдуманых трапных дэталей, натуральная чалавечая гаворка.

«Пры калёсах корпаецца дзядзька Ігнат. Ссунуў кола і шчодра і клапатліва, нібы масла на хлеб, намазвае на вось каланіцу.

Алесь прыпыняецца, ківае на людзей:

— Зарана нешта сёння...

— А,— стрымана адказвае Ігнат,— дождж будзе.

— Скуль ведаеце?

— Радыё абяцала.

— А раса вунь была — чысты боб...»

Гэтае спалучэнне спрадвечнага «раса — чысты боб» і куды як сучаснага «радыё абяцала» — якое яно характэрнае для сённяшняй вёскі і як выгадна адрозніваецца ад стылізаванага «вясковага» дыялога ў творах некаторых далёка ўжо не пачынаючых.

Вельмі шкада, што выдавецтва і ўкладальнікі зборніка не паставілі пад творамі Ігара Хадановіча даты іх напісання. Устанавіць кожную з іх было нескладана, а чытач мог бы навочна прасачыць, як сталела яго грамадзянскае і літаратурнае аблічча, як багацелі, рабіліся складанейшымі і ў той жа час яснейшымі думкі і разважанні.

Апавяданне «Апошняя спроба» пісалася яшчэ недзе ў студэнцкія гады. І «Труднае заданне». І «Ганніна шчасце». І «Полем ідзе чалавек». І гэта яшчэ як бы лабараторныя творы. Ігар Хадановіч невыпадкова сам не ўсе іх уключыў у кніжку (пра гэта мы даведваемся з усхваляванай, прасякнутай стрыманым пачуццём болю і горычы прадмовы Анатоля Вярцінска-

га). Калі малады пісьменнік узмужнеў, калі ён уласным сэрцам зразумеў, што брацца за апавяданне трэба толькі тады, калі наспела ўнутраная неабходнасць, калі не можаш не выказаць у мастацкім творы таго, што не дае спакою, — яго ўжо не маглі задаволіць апавяданні, напісаныя проста таму, што захацелася, няхай вельмі захацелася, напісаць апавяданне, а ў галаву якраз стрэліў сюжэт…

У гэтых першых апавяданнях — часам няхітрая газетная зададзенасць, схематызм задумы. Па маладосці ўзросту і нясталасці творчага мыслення аўтар, здараецца, называе апавяданнем звычайную карэспандэнцыю, толькі таму, што персанажы яе не існуюць у сапраўднасці, а народжаны фантазіяй. Але ўжо тут — настойлівае імкненне да псіхалагічнага абгрунтавання кожнага ўчынку героя і наогул большая цікавасць да ўнутранага жыцця чалавека, чым да знешніх, фабульных падзей. Каштоўная, не такая ўжо частая якасць у пачынаючага пісьменніка! Якасць сапраўднай літаратуры.

«Напішыце некалькі апавяданняў з самымі простымі сюжэтамі, або зусім без сюжэтаў, — раіў аднаму з пачынаючых літаратараў Эмануіл Казакевіч. — Без сюжэтаў, але з людзьмі. І няхай гэтыя людзі жывуць, радуюцца, пакутуюць, імкнуцца. І няхай гэтыя людзі гавораць рэальныя словы і робяць рэальныя рэчы. І гэтага будзе дастаткова. Сюжэт прыйдзе сам сабой. Не пішыце на гатовыя, загадзя прыдуманыя сюжэты. Сюжэт у апавяданні — рэч не кепская, але тады і толькі тады, калі за ім б'ецца сапраўднае жыццё і дзейнічаюць сапраўдныя людзі. Я гатовы аддаць сто вострасюжэтных апавяданняў О'Генры за адно бессюжэтнае апавяданне накшталт «Архерэя» Чэхава…»

Пераказаць змест апавядання Ігара Хадановіча «За акном дождж» можна адным-двума сказамі. Не захацеў калгаснік выйсці на нядзельнік, а потым заела сумленне. Але пераказаць — значыць ніяк не перадаць апавядання. Бо гэты твор — з апавяданняў «без сюжэта, але з чалавекам», як заўважыў Э. Казакевіч. З тых апавяданняў, дзе «смак» не ў тым, **што** адбываецца, а ў тым, **як** адбываецца. Старанна, з харошай дэталізацыяй прасочвае аўтар, як шкрабе ў Гарвася на сэрцы, як робіцца яму на печы то мулка, то горача ад таго, што людзі на полі, а ён ляжыць без турбот, без клопатаў.

«Ён успамінае, што ўжо з тыдзень як жонка прасіла яго зрабіць новае чапельна. Гарвась на жываце спаўзае з печы і тупае босымі нагамі ў кут да паліцы. Знімае скрынку з цяслярскім прыладдзем, слініць-мочыць брусок, якім летам мянташыў касу, і пачынае гладзіць па ім лязом і так ужо вострага нажа.

Затым ён ідзе да качарэжніка, доўга шукае, не знаходзіць чапельніка, і нечакана заўважае новы, акуратна выгабляваны. Ён паспеў ужо абсохнуць, але яшчэ прыемна пахне сасной.

— Цьфу ты! — прыкра плюецца Гарвась. — Я ж яго яшчэ заўчора зрабіў…»

Цаны няма такім дэталям і малюнкам! Перафразіруючы таго ж Э. Казакевіча, можна аддаць сто, тысячу апісанняў чалавечага настрою агульнымі, нядоўга і недалёка шуканымі азначэннямі («яму было ніякавата», «не давала спакою сумленне» і да т. п.) за адну такую дасціпную, з любасцю падгледжаную дэталь…

Што далей, то больш адкрываецца Ігару Хадановічу складанасць чалавечага быцця і ўзаемаадносін, больш пачынае ён думаць пра рэчы, пра якія не можа не думаць чалавек, калі ён жыве не адной фізіялогіяй. Чалавек сярод людзей — што гэта такое і навошта? Сэнс жыцця — у чым ён? Дзеля чаго кожны з нас прыходзіць у белы свет?..

Анатоль Вярцінскі ў прадмове да зборніка называе апавяданне «На досвітку» «ў значнай меры аўтабіяграфічным». І кожны, хто ведаў Ігара Хадановіча, не можа з гэтым не пагадзіцца, хоць завуць героя апавядання Малышаў і ён — інжынер, а Ігар быў далёкі ад гэтай прафесіі. Інжынерства Малышава — чыста ўмоўнае. Галоўнае ў апавяданні — пакутлівы шлях героя да яснасці ў імкненнях, да асэнсавання таго, што турбаваць чалавека павінна «зусім не вартасць уласнай справы, а якаясьці неабходнасць яе». А гэта — Ігар. Ігар з яго абвостранай, часам аж да хваравітасці, схільнасцю да псіхааналізу. Ігар з яго, як ён сам піша пра сябе ў прыведзеных у зборніку старонках з запісных кніжак, «душэўнай сарамлівасцю перад большымі, чым сам, людзьмі, якая скоўвае язык, цела, думкі, хаця знешне і трымаешся, нібыта бадзёрчыкам».

Калі ж гаварыць пра чыста літаратурныя якасці апавядання «На досвітку», то перш за ўсё хочацца адзначыць свабоду, раскаванасць, якія прыйшлі да аўтара. Трапнае слова, сакавіты мазок самі па сабе ўжо не займаюць пісьменніка — яны патрэбны толькі ў той ступені, у якой вядуць яго думку, перадаюць душэўны неспакой, якім выклікана з'яўленне твора. Параўнаеш «На досвітку» хоць бы з напісаным даўней «Юзікам», і бачыш, як выгадна адрозніваецца пазнейшае апавяданне ад ранейшага сціслацю, скарыстаннем толькі самых неабходных выяўленчых сродкаў, уменнем выказаць двума-трыма штрыхамі тое, на што раней траціліся старонкі. А гэта ўжо адзнакі майстэрства, надыходу той літаратурнай сталасці, якую сціплы і сарамлівы Ігар Хадановіч так у сабе і не асэнсаваў.

Яго творы набываюць форму ўсхваляванага, цераз край насычанага пачуццямі маналогу. Ён як бы ўжо не думае, як выстраіць, пабудаваць апавяданне, нарыс ці артыкул — яму б толькі выказаць тое, што перапаўняе сэрца. Лебядзіная Ігарава песня — нарыс «Чалавек з маёй біяграфіі» — як бы на адным дыханні выплеснутая гарачая хваля любві і ўдзячнасці настаўніцы, якая ўразіла яго яшчэ некалі ў школьныя гады.

Але на адным дыханні — гэта, вядома ж, не за адзін прыхватак. Пісаць на адным дыханні — значыць захаваць у сабе гэтае дыханне, гэты стан настолькі ж радаснай, як і пакутлівай, у адно скіраванай работы думкі і сэрца на доўгія дні, а то і тыдні, месяцы.

Калі я перачытваў напісанае і цяпер сабранае разам у першую і, на вялікі жаль, адзіную кніжку, я бачыў яе аўтара іменна такім, які рабіў усё захоплена, на поўным дыханні… Вельмі хочацца, каб выразна ўбачыў Ігара Хадановіча кожны, хто будзе чытаць кніжку — акно ў яго сэрца.

Уладзімір МЕХАЎ.

Віталь ЛУЦЭНКА

ГАНСКІЯ СШЫТКІ

«ФУ-ФУ» І ГАВОРАЧЫЯ БАРАБАНЫ. Раніцай на падыходзе да вёскі Манкаадзе нас сустрэла цэлая флатылія сейнераў, расквечаных сігнальнымі флагамі. Мы таксама ўпрыгожылі флагамі сваё судна і пад эскортам дзесятка рухавых сейнераў і матаботаў накіраваліся да якарнай стаянкі, якая знаходзіцца недалёка ад горада Вінеба.

У гонар прыбыцця нашага судна наладжваецца вялікае свята, на якое прыехаў вярхоўны правадыр і ўся знаць племені. Пра Роберта Акрана, які нарадзіўся ў гэтай вёсцы, дзе і цяпер жывуць яго родныя, мала хто ведаў у яго вялікім племені. Цяпер жа ён, генеральны дырэктар фірмы «Манкаадзе», вядомы на ўсю краіну і далёка за яе межамі. У гонар прыбыцця ў Гану першага вялікага судна для рыбакоў ён і рашыў наладзіць гэтае свята. Не паспелі яшчэ кінуць якары, як у паветра ўзняліся дзесяткі ракет, і наш магутны гудок-сірэна вітаў вялікую колькасць ганцаў, што прыйшлі з Вінебы і суседніх вёсак. Адны стаялі на беразе, другія залезлі ў ваду, трэція ўзабраліся на высокія пальмы, і ўсе радасна махалі нам. Некалькі дзесяткаў рыбацкіх пірог і матаботаў накіраваліся да нашага борта. Яны не маглі дачакацца, каб зблізку паглядзець на беласнежны дызель-электраход.

Аддаўшы якары, мы толькі цяпер маглі ўволю наглядзецца на прыгожыя мясціны сярод гор і пальмавага лесу, дзе была размешчана невялікая вёска патомных рыбакоў. Направа ад вёскі вядомая ўсім ганскім рыбакам гара Аджыасі Манка, у гонар якой названа і наша судна. Ля яе падножжа — пальмавы гай, побач паласа белага пяску. Да самай вады падступаюць стромкія пальмы. На беразе каля вёскі мноства перакуленых уверх дном рыбацкіх пірог. Вада каля берагу такая прыгожая, што цяжка адарваць позірк ад яе. Яна блішчыць, пераліваецца на сонцы, як дарагая парча.

Перад абедам над вёскай сабраліся цяжкія цёмна-фіялетавыя хмары. Раскаты грому скаланулі наваколле, рэхам адгукнуліся ў гарах. Падзьмуў моцны вецер. Мора стала шэрае, пакрылася пеннымі баранчыкамі. Маланка такая яркая і так доўга ззяе, што становішся сляпы і доўга зусім нічога не бачыш. Першыя кроплі дажджу свінцовым поплачам забарабанілі па палубе. І адразу хлынуў трапічны дождж, густы і спорны: вада лілася суцэльнай сцяной. Кіпела мора, бурунамі паднімалася вада на палубе.

Дождж прайшоў хутка. Вымытыя пальмы і гаі сталі яшчэ прыгажэйшыя, пад промнямі сонца нібы памаладзелі старыя хаціны рыбакоў. Вёска, якая ляжыць перад нашымі вачыма, вельмі падобна на тую, якую давodзілася бачыць у кінафільме «Міклуха-Маклай», вось толькі гор там не было.

Да судна падышлі матаботы. Нас прасілі пабываць на ўрачыстасцях, якія будуць працягвацца ў вёсцы некалькі дзён. Моцная прыбойная хваля перашкаджала прыстаць. І толькі некалькі лодак удала выскачылі на бераг.

У вёсцы ўсіх сустрэлі з вялікай пашанай. Вёска ўся дымілася кастрамі, смажыліся на ражнах бараны і бык. Нам паказалі невялікія палі ваяскоўцаў, дзе раслі ананасы, ямс, тонкія сцяблы якога, як ліяны, віліся па ўваткнутых у зямлю жэрдках. Вараныя карэнні ямса вельмі смачныя, сопкія, белага колеру. На адным полі мы бачылі расліны, якія нагадваюць сваім лісцем маленькія пальмы. Гэта маніок, або касава, як яго тут называюць. У яго тоўстыя, доўгія карэнні-плады. Іх таўкуць у вялізных ступах, і з месіва робяць розныя клёцкі. Гэта і ёсць «фу-фу», што замяняе тут хлеб.

Насельніцтва Ганы вельмі дрэнна і аднастайна корміцца. Ганцы амаль зусім не ведаюць, што такое мяса, і ядуць яго толькі на вялікія святы і то не ўсе. Яны не ядуць масла, малака, бо тут яно толькі прывознае. Рыс, макароны, памідоры, агуркі, бульбу, моркву, буракі, яблыкі, грушы і іншыя прадукты, агародніну і фрукты таксама прывозяць з-за акіяна. У сваёй краіне яны амаль нічога не вырошчваюць. Каланізатары на працягу стагоддзяў прымушалі ганцаў вырошчваць толькі тыя расліны і плады, якія ім прыносілі прыбыткі.

На поўначы краіны, у саваннах, дзе выдатная паша, можна разводзіць буйную рагатую жывёлу. Тады мяса і малака хапіла б на ўсю краіну, але ніхто не дбаў пра гэта. Нават і тая жывёла, што была, не прыносіла даходу, бо догляду за ёй амаль не было. На поўдні краіны тысячы жывёлін гінулі і гінуць ад мухі цэцэ. Пакуль няма яшчэ надзейных сродкаў ад гэтай пошасці.

Калі сонца пачало хавацца за сінія горы, нас запрасілі да стала. Уся вёска ўжо была ў зборы. Капітана і іншых нашых камандзіраў адрэкамендавалі правадыру. Сказаны ўрачыстыя прамовы ў гонар савецка-ганскай дружбы, падзякі капітану і камандзе за выдатную работу і хуткую загрузку судна. Гаварыў генеральны дырэктар фірмы Роберт Акран і нават сам правадыр, пажылы сівы негр у нацыянальным адзенні з вялікім залатым ланцугом і медалем на шыі. Звычайна правадыры ніколі не звяртаюцца да народа і гасцей самі, а толькі праз «лінгвіста» — самага даверанага чалавека. Але правадыр быў шчыра ўзрадаваны сустрэчай з савецкімі маракамі і парушыў старую традыцыю. Сказаўшы сваю прамову, ён зняў з шыі залаты ланцуг з медалем і, у знак вышэйшай удзячнасці гасцям, падарыў яе капітану Гладзіліну, сам начапіўшы яго яму на шыю. Людзі радаваліся, грымелі там-тамы. Яшчэ не было выпадку, каб вярхоўны правадыр племені дарыў іншаземцу сімвал магутнасці і ўлады!

Капітан падзякаваў правадыру за падарунак і сказаў, што ў гэтым ён бачыць прызнанне ганцамі сваіх сапраўдных сяброў — савецкіх людзей. Ён прапанаваў тост за дружбу паміж ганскім і савецкім народамі. Усе падтрымалі яго. Пілі шампанскае, рускую гарэлку і пальмавае віно, прыемнае на смак і даволі моцнае...

Вечарам, калі госці ўжо досыць паелі і выпілі, пачаліся песні і танцы. Ярка ўспыхнулі электрычныя лямпачкі. За ўсю гісторыю вёскі тут упершыню загарэліся яны. Гэта з выпадку ўрачыстасці Роберт Акран прывёз сюды перасоўную электрастанцыю. А з карабля феерверкам сыпаліся рознакаляровыя ракеты, бенгальскімі агнямі рассыпаліся фальшфееры, мільгалі развешаныя на мачтах гірлянды рознакаляровых лямпачак.

Грымяць ярка расквечаныя там-тамы. Старажытныя рытмы Афрыкі змяняюцца адзін другім. Музыканты імправізуюць. Раптам увесь ансамбль ударнікаў прыціх, саліравалі толькі два вялізныя барабаны.

— Вы чуеце? — гаворыць задаволены перакладчык. — Яны расказваюць людзям пра рускіх рыбакоў і іх караблі, пра вялікія ўловы.

Аказваецца, барабаны могуць імітаваць многатанальнасць гукаў розных ганскіх моваў. Ганскія музыканты гадзінамі могуць выконваць на «гаворачых» барабанах розныя оды і паэмы ў гонар гасцей, правадыра, розных падзей. Надзвычай добры музыкальны слых афрыканцаў дазваляе ім улоўлі-

Заканчэнне. Гл. № 4 і 5.

ваць самыя тонкія нюансы барабаннага пошчаку. Пры дапамозе такіх барабанаў з паселішча ў паселішча перадаюць розныя паведамленні. Здавён барабан лічыўся незаменнай рэччу ў Афрыцы.

Вядома, зразумець «гаворачыя» барабаны мы не змаглі, але гэта былі незабыўныя гукі. Барабаны то грымелі, як гром, то журчалі, як лясныя ручайкі, то шапацелі, як лісце дрэў у гаі. Салістаў падтрымліваў увесь ансамбль, і тады гэта быў гром вадаспаду.

Новыя рытмы барабанаў данесліся да самых гор. Гэта быў танец толькі для правадыра племені. Там-тамы грымяць усё гучней і гучней, запрашаючы да танца. Правадыр выходзіць у круг з цэлай світай прыбліжаных. Ён ніколі не танцуе свой танец адзін. Пацешна выглядае цяпер гэты паважаны ўсімі і дужы чалавек. Як слабага старога, яго адны з прыбліжаных падтрымліваюць пад рукі, астатнія трымаюць за полы яго раскошнага нацыянальнага адзення — кентэ. Такая традыцыя. Як толькі закончыў танцаваць свой танец правадыр, барабаны загрукаталі новы рытм. Танец для ўсіх. Колькі пластыкі, прыгажосці, грацыі ў руках! Гэта навука прыходзіць з нараджэння. На танцы запрашалі і нашых маракоў. Яны спачатку саромеліся, а потым сёй-той паказаў свае здольнасці.

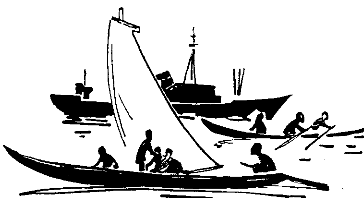
Да позняй ночы весялілася вёска Манкаадзе.

ПОРТ ТЭМА — ГОНАР КРАІНЫ. На досвітку мы падышлі да порта Тэма. Сотні яркіх аранжавых, блакітных, сініх агнёў адлюстроўваюцца ў воднай роўнядзі. Аддаўшы якар, стаім на знешнім рэйдзе. Праз некалькі гадзін мы зможам гуляць па горадзе, які з'яўляецца асноўным цэнтрам апрацоўчай прамысловасці рэспублікі. А зусім жа нядаўна можна было палічыць на пальцах усе прамысловыя прадпрыемствы Ганы. Сярод іх піваварны завод у горадзе Акры. Пабудаваў яго яшчэ ў 1931 годзе швейцарскі дзялок Эрнэст Зорынгер. Ён не памыліўся ў сваіх разліках — мае вялікія прыбыткі.

Тэма — самы малады горад рэспублікі. Хуткімі тэмпамі будуюцца новыя прадпрыемствы, новыя жылыя раёны. У кожным з іх будзе жыць па дзве з палавінай тысячы чалавек. Савецкі Саюз аказвае тэхнічную дапамогу ў гэтым будаўніцтве. Для працоўных, якія зарабляюць менш за пяцьсот фунтаў у год, пачала будавацца дамы дзяржаўная жыллёвая карпарацыя. Для тых, хто зарабляе больш, будуюць асобныя домікі, якія ганцы змогуць набыць на свае зберажэнні.

Марскі порт Тэма, які быў адкрыты афіцыйна ў лютым 1962 года, мае вялікае значэнне для рэспублікі. Штогадовая прапускная здольнасць яго 2 мільёны тон. З цягам часу ў порце будзе дваццаць прычалаў і пяць набярэжных, аснашчаных сучаснай тэхнікай.

Порт прачнуўся. Заварушылася мноства кранаў, адбіваючы паклоны суднам; спяшаюцца аўтамабілі, аўтакары, аўтапагрузчыкі, на вялізнай хуткасці абганяючы адзін аднаго. Многа ганцаў працуе ў порце. Тэмскія докеры зусім нядаўна былі сялянамі ў далёкіх вёсках Ганы.

Як лёгкімі дзьмухаўцамі, з самага світання гавань пакрылася ветразямі розных лодак. Гэта ганскія рыбакі спяшаюцца ў мора: на даўганосых пірогах з балансірамі і без іх па 4—6 чалавек у кожнай. На карме лодак застылі з вялікім вяслом рулявыя. Але не ўсе рыбакі выходзяць у мора пад ветразямі, трэць іх ідзе на вёслах — на ветразі, відаць, яшчэ не зарабілі. Вечарам рыбакі вяртаюцца на бераг, дзе адразу ж прадаюць улоў сваім жонкам-гандляркам (мамі). А мамі ведаюць цану кожнай рыбцы і таргуюцца з рыбакамі заўзята. Сёння вечарам пры свечках яны будуць прадаваць свой тавар на рынку. Я ўпершыню ўбачыў у гэтай краіне, што рынкі па вечарах працуюць вельмі бойка. Каля кожнай палаткі гараць ліхтары, свечкі.

...Па трапе падымаецца ў беласнежных шортах, белых панчохах па калені, сарочцы з кароткімі рукавамі і форменнай фуражцы лоцман-ганец. Выбралі якар, ідзём у порт. Праходзім міма вялізных каменняў шэрага граніту, з якіх складзен хвалярэз, яны яшчэ не паспелі пацямнець, абрасці водарасцямі. Тэма — штучны порт. Тут людзі стварылі молы і бухты. Вялізныя валы хваляrэзаў толькі нядаўна вымураваны людзьмі, каб ушчэнт разбіваць акіянскія хвалі.

Па-майстэрску швартуецца судна да пірса. Канцы да сценкі хутка падаюць на спецыяльным кацеры людзі з каманды швартоўшчыкаў, надзяваюць іх на вялізныя кнехты. Як толькі завялі канцы, тут жа буксір прыцiскае судна да прычальнай сценкі. Уздоўж усёй сценкі пірса сотні вялікіх гумавых падушак-труб, якія нанізаны на ланцугі, як пацеркі. Наш рэфрыжэратар якраз стаў паміж савецкім суднам «Рэпін» і ганскім «Абааба».

Вялікі натоўп ганскіх докераў з захапленнем сустрэў паяўленне нашага беласнежнага рэфрыжэратара. Дзіва што! Гэта ж першае буйнае судна рыбакоў Ганы. Горды, прыгожы, ён увайшоў у гэты порт, як гіганцкі лебедзь.

Кожную машыну грузяць больш за дзесяць чалавек. Каб даць людзям работу, вымушаны браць рабочых больш, чым гэта патрэбна. Усім хоць пакрысе трэба зарабіць сабе на пражыццё. У краіне яшчэ пануе беспрацоўе.

Ганцы з нашага судна шыкуюць перад партовымі грузчыкамі ў новых скураных шапках-вушанках, ватніках, у ботах ці валёнках. У трумах тэмпература мінус васемнаццаць градусаў па Цэльсію. Грузчыкі і гадзіну не вытрымліваюць яе. Яны корчацца ад холаду, вылазяць пагрэцца на сонца і гавораць, паказваючы на трум:

— Там Расія, тут Гана.

Мы гаворым ім, што ў нас на радзіме цяпер зіма і марозы даходзяць да пяцідзесяці градусаў.

— Няўжо можа быць яшчэ халадней, чым у труме? — дзівяцца яны.

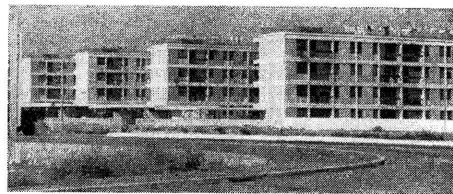
Ганцы шчыра рады, што рускі карабель прывёз так многа рыбы. Гэта добра. З таго часу, як рускія пачалі памагаць ім лавіць рыбу, яна стала харчам не толькі выбраных, яе цяпер пачалі ўжываць усе. Яна стала значна танней.

Цяжка яшчэ краіне, цяжка народу.

ГАНСКІ КІРМАШ. З доктарам Барысам Фірсавым мы пайшлі ў звальненне ў першы ж дзень стаянкі судна ў порце.

Праходзім па бетанаваных прычалах, па заасфальтаванай тэрыторыі порта. Дзесяткі легкавых аўтамабіляў Заходняй Германіі, Англіі, Амерыкі. А побач з імі савецкія прыгажуны-волаты аўтакраны завода «Краоз», новенькія блакітныя ЗІЛы для палівкі і падмятання вуліц. Крыху далей самае рознае абсталяванне і станкі з маркай «Зроблена ў СССР».

Падышлі да прахадной, дзе выстраіліся ў вялікую калону па адным ганскія докеры і служачыя. Іх адзенне і кішэні абмацваюць работнікі народнай паліцыі пры ўваходзе і выхадзе з порта.

Тэма. Новыя рабочыя кварталы.

— Няўжо і ў нас будуць правярадь? — пытае ў мяне Барыс.

— Хто яго ведае. Паглядзім...

Падышлі да паліцэйскага, паказалі свае пашпарты.

— Саўецік? Пліз, пліз, — усміхаючыся, паказваюць яны на выхад.

Не паспелі мы выйсці за вароты прахадной, як каля дзесятка таксістаў прапанавалі свае паслугі. Да цэнтра горада было блізка, і мы хацелі лепш усё разгледзець. Таму адмовіліся ад таксі, чым выклікалі немалое здзіўленне афрыканцаў: белыя тут рэдка ходзяць пехатою.

Горад Тэма разбіты на некалькі раёнаў: ёсць новая Тэма, дзе жывуць рыбакі; Тэма індустрыяльная — прадпрыемствы горада; Тэма — порт.

У цэнтры горада ўздоўж дарогі выстраіліся новыя будынкі. Зеляніны яшчэ малавата. Маладыя, нядаўна пасаджаныя дрэвы не даюць цяню. Перад кожным домікам акуратна падстрыжаныя агароджы з кустоў.

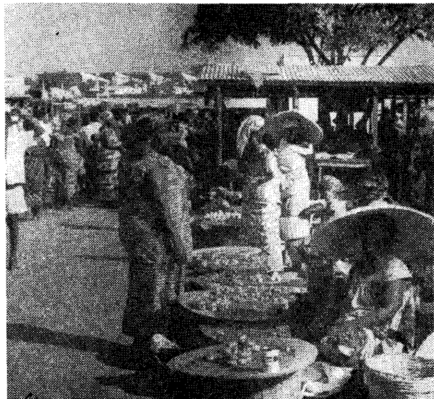
Дзе б мы ні былі — у порце, на рынку, у гасцініцы, у кафэ ці на вуліцы — усюды бегаюць бяскрыўдныя яшчаркі. Яны шапацяць па сценах і столі дамоў, па тратуарах і вуліцах. На іх ніхто не звяртае ўвагі, акрамя іншаземцаў. Ёсць яшчаркі вельмі яркія па сваёй афарбоўцы. Па дарозе з Акры ў батанічны сад нам некалькі разоў трапляліся даўжэзныя — больш за метр — яшчаркі, якія драмалі на асфальце і ў адзін момант знікалі, як толькі да іх набліжаўся аўтобус.

Вялізны кірмаш у Тэме знаходзіцца ў самым цэнтры горада. Ён разбіты на рады, пляцоўкі і цэлыя вуліцы, дзе прадаюць самыя розныя тавары замежных кампаній і мясцовай вытворчасці.

Гудзе, кіпіць рознагалосы ганскі кірмаш. Але гэта не Сінгапур і не Гібралтар. Гандляры ў Гане надзвычай ветлівыя, карэктныя і зусім не надакучлівыя. Яны не навязваюць вам свой тавар, не тузаюць вас за рукавы і не цягнуць у свае крамы.

Яны гэткія ж вясёлыя і гаваркія, як і ўсе гандляры, і таргуюцца за кожную дробязь з вялікім тэмпераментам і запалам. Мужчын на кірмашы амаль няма, калі не лічыць таго, што яны прадаюць гадзіннікі, мужчынскі абутак, адзенне і розныя замежныя цацкі на перасоўных латках. Усе ж астатнія тавары і прадукты харчавання прадаюць гандляркі (мамі).

Кірмаш у Тэме лічыцца адным з багацейшых у рэспубліцы. Базарныя дні штодзённа. Тут можна купіць усё — ад модных аўтамабіляў, еўрапейскіх касцюмаў і абутку да розных трапічных фруктаў, агародніны, дароў мора, антыкварных старадаўніх

Базар у Тэме.

рэчаў і статуэтак, нацыянальнага адзення і зброі.

Бадай самае ажыўленае месца — рыбныя рады. Рыба ў Гане карыстаецца вялікім попытам і цэніцца даволі высока. Жанчыны-прадаўцы і пакупнікі апрануты ў вельмі стракатыя доўгія адзежыны з кароткімі рукавамі, галовы амаль ва ўсіх пакрыты не менш стракатымі хусткамі. З якім энтузіязмам яны таргуюцца і спрачаюцца за кожны кавалачак рыбы! Справа даходзіць да канфлікту, і гаспадыня, бывае, адыходзіць, зняважаная, ад раз'юшанай мамі. Але паходзіць па рынку і зноў падыходзіць: гандлярка ўжо астыла і забыла на крыўду. Яны зноў пачынаюць таргавацца, размахваючы рукамі, і нарэшце прыходзяць да адзінай цаны. Падзякаваўшы адна адной, усміхаючыся, разыходзяцца, як старыя сяброўкі.

Чаго толькі не прадаюць мамі ў рыбных радах! Вось на нізенькіх дашчатых сталах розная велічыні і розных гатункаў крэветкі, лангусты, вялізныя плаўнікі акулы, розныя ракавінкі ўсіх прыгатаванняў, цэлыя і кавалкамі баракуды, марскія акуні, рыба-матылёк, невялікія тунцы, макрэль усіх парод. Тут могуць вам падсмажыць любы кавалачак па заказу.

Тэмпература паветра каля 35°С, але дзіўная рэч — пры такой гарачыні не чуваць дрэннага паху ў рыбных радах. Ганскія жанчыны — вялікія знаўцы рыбы і ведаюць, якімі зёлкамі трэба прыправіць свой тавар, каб ні адна рыбка не прапала.

Мяса на рынку амаль няма. Толькі ў некалькіх магазінах вы зможаце яго знайсці. Але з-за дарагоўлі ганцы не купляюць яго нават на святы.

Пасля рыбных радоў самыя багатыя і мнагалюдныя — фруктовыя і агародніннгя. Вялікімі гарамі навалены какосавыя арэхі, залацістыя ананасы, апельсіны. На прылаўках раскладзены самыя розныя гатункі бананаў, пачынаючы ад зусім дробных і канчаючы вялізнымі ў некалькі дзесяткаў сантыметраў. Тут — бананы масляністыя, духмяныя, салодкія, дэсертныя...

Цэлы рад мамі з жароўнямі. Тут за дробныя манеты ганцы купляюць румяныя, ачышчаныя сэрцавіны пладоў, якія смажыліся на вуголлі або патэльні ў пальмавым алеі. Смажаныя бананы — гэта ўжо ласунак, але ён даступны ўсім узростам. У гэтым радзе тоўпяцца старыя негры, школьнікі і дашкольнікі.

Кавалачкі цукровага трыснягу тут лічацца таксама ласункам. За дробную манету гандлярка дае некалькі кавалкаў. Яны падобны на бамбук, толькі зялёнага колеру. Абадраўшы зубамі зялёную цвёрдую скурку, ганцы смакуюць сэрцавіну.

Побач з фруктамі навалены цэлыя горы касавы, ямса...

З-за груд ганчарных вырабаў — гаршкоў, чанаў, посуду — не відаць прадаўцоў. Гэта — царства жанчын, яны самі і вырабляюць сваю прадукцыю.

Рад за радам размешчаны невялікія крамы, з якіх чуваць стракатанне швейных машынак усіх фірм свету — ад самых старадаўніх да самых сучасных. Шыюць мужчыны і жанчыны. Майстры не трымаюць у тайне сакрэты вытворчасці. Яны шыюць адзенне на вашых вачах. Хочаце — заказвайце. І калі ў вас ёсць час, можаце пачакаць і паглядзець, як швачка будзе хутка і спрытна спраўляцца. Вы можаце заказаць не толькі адзенне, а і любую мадэль абутку, які вам тут жа пашыюць. Бяда ўся ў тым, што на рынку многа майстроў-краўцоў, шаўцоў, а заказчыкаў мала. Ганцы вельмі бедныя. І нездарма рыбу, бананы, цукар-рафінад, запалкі, тытунь, цыгарэты, соль раскідваюць па штуках, па невялічкіх кучках, звязачках.

А заходнія фірмы праз сваіх пасрэднікаў сапраўды завалілі гэты рынак. Тут японскія дзіцячыя цацкі, транзістары, фотаапараты, нямецкі абутак, англійскія і французскія тканіны, амерыканскія напіткі і жавальныя гумкі, аўтамабілі і халадзільнікі...

Насельніцтва Ганы купляе вялізную колькасць розных стракатых тканін. Усе яны завозіліся здавён з Англіі, Японіі, Францыі. І толькі ў 1964 годзе ў Тэме ўступіла ў строй нацыянальная тэкстыльная фабрыка, але яна не здольна задаволіць нават адной пятай унутранай патрэбы краіны. Вельмі часта можна ўбачыць тут на нацыянальным адзенні мужчын і жанчын партрэты мясцовых лідэраў, розныя лозунгі, пажаданні здароўя, кахання, шчасця. Бізнесмены ўважліва вывучаюць не толькі гандлёвае, але і палітычнае жыццё краіны і на гэтым робяць свой бізнес.

Падоўгу прастойваюць хлапчукі і многія дарослыя, гледзячы на ўмелую работу разбяроў па дрэве. З чорнага прыгожага дрэва яны выразаюць розныя нацыянальныя маскі, жывёл, птушак. Іх вырабы каштуюць даволі дорага, але выкананы яны з такім умельствам, што вы не пашкадуеце, калі купіце які-небудзь памятны сувенір.

На кірмашы вельмі многа дзяцей. Кожная мамі ўсіх сваіх дзяцей бярэ з сабою. Самых маленькіх прывязвае за спіной, а тыя, што ўжо навучыліся крыху поўзаць, лазяць каля яе, старэйшыя ж памагаюць прадаваць няхітры тавар. Некаторыя мамі маюць каля сябе па шэсць-восем дзяцей. Дзеці апрануты як папала, многія з іх бегаюць голыя.

На кожным рагу, на кожнай агароджы і краме — рэкламы «кока-колы» і іншых напіткаў. Піўныя фірмы часта па суботах наладжваюць вялікія танцавальныя вечары-конкурсы.

ПА ДАРОГАХ РЭСПУБЛІКІ. Рух у Гане — па левым баку вуліцы, і мы ніяк не маглі да гэтага прывыкнуць. Не адразу прывыкнеш і да таго, што амаль кожны аўтобус, грузавы аўтамабіль, акрамя нумару, мае яшчэ і своеасаблівую назву. «Сцеражыся жанчын!», «Аўрора, каханне маё!», «Я ведаю!», «Згодзен!», «Мне 28!», «О-о-о! Алах!» — крычаць надпісы на аўтамабілях.

Мы едзем у сталіцу рэспублікі Акру. Наш шафёр гоніць свой форд «Я кахаю цябе!» на ўвесь дух. Аўтобус зверам нясецца па бетоне. На спідометры 50—70 міль, і гэта пасля таго, як мы просім Юсуфа ехаць павольна — нам хочацца лепш разгледзець саванны, вёскі, што размешчаны ля самай дарогі. Юсуф злуецца: нас абганяюць нават грузавыя аўтамабілі.

Дарогі ў Гане выдатныя. У асноўным гэта шырокія бетанаваныя аў-

Прыйшлі на базар.

тастрады прыватных фірм. Яны абнесены па баках дротам. За праезд у адзін канец з кожнага аўтамабіля спаганяецца плата ў пяцьдзесят пенсаў. На дарозе абсталяваны спецыяльныя таможні, якія збіраюць плату. Паліцэйскія ахоўваюць касіраў.

Дарогу з Тэмы ў Акру будавала нейкая прыватная фірма задоўга да таго, як быў пабудаваны порт Тэма. Бізнесмены яшчэ тады зразумелі, якія барышы абяцае гэта дарога. І хоць пабудова яе абышлася вельмі дорага, але кажуць, што яна ўжо апраўдала сябе і цяпер прыносіць толькі прыбыткі.

У рэспубліцы аддаюць вялікую ўвагу развіццю транспарту. Цяпер ужо ўзяліся за будаўніцтва міждзяржаўных дарог. Гэта дарога з порта Тэма да граніц Тога, шасейная дарога да рэспублікі Бераг Слановай Косці і іншыя. Пракладваюцца таксама і многія чыгуначныя лініі.

Памылкова думаць, што ў Гане суцэльныя выпаленыя сонцам палі і саванны. Злева і справа ад дарогі зялёныя лугі, многа кустоў, розных

зяляніны. На лугах пасуцца каровы, дакладней—кароўкі, маларослыя, з вялікімі рагамі. Трапляюцца невялікія статкі авечак, коз. У гэтых краях жывёлагадоўля вельмі слаба развіта. Усяму віной муха цэцэ.

Пад'язджаючы да Акры, мы ўбачылі недалёка ад дарогі вялізарны аэрадром, а ўздоўж усёй магістралі плакаты і шчыты рэкламы, якія заклікаюць усіх лятаць толькі на самалётах нацыянальнай авіякампаніі «Гана эйрвейз». У пачатку 1965 года яна мела чатырнаццаць самалётаў. Авіякампанія робіць палёты ў еўрапейскія сталіцы і абслугоўвае авіялініі, якія злучаюць Акру з Рабатам, Каірам, Бейрутам, Хартулам, Адыс-Абебай, Акру з Абіджанам, Фрытаўнам, Канакры, Бамака, Дакарам і Лагосам.

У Акры ўсюды будаўніцтва: будуюць новыя дамы, вуліцы, кварталы і цэлыя раёны, узводзяць заводы і фабрыкі. Сталіца Ганы ўся ў рыштаваннях новабудоўляў.

Праехалі па вуліцах Акры. Былі на плошчы Чорнай зоркі, дзе стаіць помнік салдатам Залатога Берагу, якія ўдзельнічалі ў дзвюх сусветных войнах; бачылі нацыянальны банк, алмазны рынак; былі ва ўніверсітэцкім гарадку ў Лягоне і іншых месцах сталіцы.

Спыніўся наш аўтобус каля савецкага гандлёвага прадстаўніцтва. На скрыжаванні, насупраць яго будынка, пад разгалістай пальмай мамі на вуголлі смажыць бананы. Яна тут сядзіць штодзень, у яе многа пастаянных кліентаў, з якімі яна вітаецца, як са сваімі сябрамі.

Нашых хлопцаў ужо акружылі маладыя дзяўчаты ў сініх спадніцах і белых кофтачках. Гэта студэнткі. Яны даведваюцца, што мы з Савецкага Саюза, і распытваюць нас пра жыццё ў нашай краіне, пра сістэму адукацыі. Мы адказваем на ўсе іх пытанні.

Потым ідзем у дзяржаўны батанічны сад. Дарога вывіваецца сярод гор і цяснін. Яна то рэзка паварочвае ўправа, то ўлева, то крута ўзнімаецца ўверх, то рэзка абрываецца ўніз. Яна чымсьці нагадвае нашу старую трасу ад Ялты да Севастопаля. Горы і цясніны параслі буйнай трапічнай расліннасцю. У гарах нам часцей пачалі трапляцца паселішчы. Абшарпаныя хаціны, складзеныя сяктак з каменю, пакрытыя кавалкамі бляхі, парусіны, пальмавым лісцем і розным рыззём. Бедна апранутыя людзі выклікаюць жаль. Гэта—спадчына, якую пакінулі рэспубліцы імперыялісты.

Уздоўж дарогі часцей пачалі трапляцца бананавыя гаі, ананасавыя плантацыі, дрэвы какао.

Батанічны сад знаходзіцца на горным узвышшы побач з гарадком Абуры, або Эбуры, як гавораць мясцовыя жыхары. Ад самага ўваходу ў глыб парку цягнецца алея стромкіх каралеўскіх пальмаў. Тут прахалода, птушыны гоман, мноства трапічнай зеляніны. Адсюль цудоўна відаць горы. На адкрытай паляне расце гіганцкі баабаб, у яго ценю можна размясціць сотні людзей. Суцэльныя кактусавыя джунглі, праз якія нават птушцы не лёгка прабрацца.

Мы падышлі да апельсінавых дрэў, густа ўвешаных спелымі, буйнымі пладамі.

— Частуйцеся. Яны смачныя ў гэтым годзе,—гаворыць гасцінны ганец, зрываючы апельсіны і падаючы нам. Наш урач Барыс садраў шалупінне і смакуе духмяны, сакавіты плод.

— Вельмі смачна,—гаворыць задаволены гаспадар.—Бярыце яшчэ. Частуйцеся...

Нашу ўвагу прыцягнула група ганцаў, якія займаліся нечым незразумелым для нас. Дарослыя людзі шумелі і стралялі са звычайных рагатак, з якімі гуляюць у нас дзеці.

— Што гэта за людзі?—запыталі мы ў праважатага.

— Паляўнічыя.

Пагутарыўшы аб нечым між сабой, паляўнічыя разышліся па ўмоўленых месцах, нацягнуўшы гумкі сваіх рагатак. Рагаткі гатовы былі стрэліць у любую секунду. Але каго яны сабраліся страляць, нам незразумела. Мы запыталі аб гэтым у ганца.

— А вы зараз самі ўбачыце і зразумееце,—сказаў ён.

Адзін з паляўнічых, штосьці пракрычаўшы ўсім, стрэліў у шырачэзныя скручаныя трубкай лісты пальмы. Лісты затрашчалі, як перасохлая папера, і з іх вылецела чарада кажаноў. Кожны кажан быў велічынёй з добрую вавёрку. Аслепленыя яркім святлом, яны з піскам насіліся над вершалінамі пальмаў. Паляўнічыя не давалі ім садзіцца на дрэвы. Адзін кажан, піскнуўшы, упаў да ног паляўнічых. Пачуўся радасны крык захаплення.

— Кажуць, што яны будуць есці кажаноў. Гэта праўда?

— Так, чоп-чоп,—гаворыць наш гід, высокі, хударлявы малады ганец.—Будзе выдатны абед.

Удосталь нахадзіўшыся па алеях і палянах саду, мы рашылі адпачыць у невялікім бары. Маладзенькія мамі сустрэлі нас вельмі ветліва. Піва было цёплае, а вось «кока-кола» толькі што з халадзільніка.

Вось гэта кактусы!

На развітанне фатаграфуемся з ганцамі—гаспадарамі бара і іх дзецьмі. Яны вельмі рады, што савецкія маракі пажадалі з імі сфатаграфавацца, і дзякуюць нам.

НА ГРЭБНІ ХВАЛЯЎ. Шалёна нясецца аўтобус сярод гор і далін. Надвор'е вельмі добрае, і мы добра бачым з вышыні Акру і Тэму з іх дамамі і вуліцамі.

Непадалёку ад Акры праехалі праз Лягонскі ўніверсітэцкі гарадок. Гэта адзін з двух ганскіх універсітэтаў. Размешчаны ён на маляўнічых пагорках, увесь патанае ў трапічнай зяляніне. Жылыя і вучэбныя памяшканні нізкія, але пабудаваны з любоўю і вялікім густам. Кожны будынак вызначаецца сваёй архітэктурай, кветкамі і зелянінай. Да 1961 года Лягонскі ўніверсітэт быў каледжам і з'яўляўся аддзяленнем Лонданскага ўніверсітэта. Лондан прысылаў сюды сваіх прафесароў, зацвярджаў вучэбныя праграмы, выдаваў дыпломы. Лондан таксама стараўся, каб не даць Гане ніводнага інжынера ці доктара, у якіх мела вялікую патрэбу маладая рэспубліка.

З моманту рэарганізацыі каледжаў вышэйшая школа Ганы стала незалежнай ад Англіі і будавала навучанне студэнтаў, зыходзячы з нацыянальных інтарэсаў. Яшчэ і цяпер у Лягонскім універсітэце са 125 выкладчыкаў толькі 17 афрыканцаў.

Частка ганцаў вучыцца за мяжой, атрымліваючы дзяржаўныя стыпендыі. Акрамя таго, 900 ганцаў вучацца на стыпендыі, прадастаўленыя іншымі дзяржавамі.

У 1961 годзе ў рэспубліцы была ўведзена абавязковая пачатковая адукацыя. Пачатковыя школы цяпер даступны ўсім працоўным Ганы. А вось развіццё сярэдняй і вышэйшай адукацыі яшчэ адстае ад патрэб краіны.

Наш шлях цяпер ляжыць уздоўж Гвінейскага заліва. У аўтобусе духата, усіх мучыць смага. А за некалькі дзесяткаў метраў ад дарогі яркабелая паласа залацістага пяску, магутны прыбой акіянскай хвалі, цень пальмаў. Юсуф адгадвае нашы жаданні і паварочвае аўтобус улева, пад пальмы.

— Можаце адпачываць і купацца, колькі вам захочацца,—гаворыць ён.

Усе высыпалі з аўтобуса і амаль бягом накіраваліся да берагу. Многія ўжо скінулі абутак і ходзяць па беразе басанож. Тут свежы ветрык, пахне водарасцямі, ёдам, рыбай. Хлопцы ажыўляюцца, калі даведваюцца, што на гэтым пляжы ёсць спецыяльны домік для рускіх маракоў. Аб гэтым паклапацілася фірма «Манкаадзе». У доміку раздзявалкі, душавыя з прэснай вадой, дошкі для плавання на акіянскай хвалі...

Пераапрануўшыся, мы выбеглі на вільготны бераг. Зайшлі ў ваду па калені. Вялікая хваля адразу збіла нас з ног. У гэтым месцы неглыбока. Можна ісці да пяцідзесяці метраў у глыб заліва і, калі няма хвалі, узровень вады будзе толькі па шыю даросламу чалавеку. Хвалі пеняцца і наступаюць на нас адна за другой. Каб не захліствала вадой, ныраем пад хвалі.

Гледзячы, як ганскія хлопчыкі, стоячы, спрытна імчаць на дошках да берагу, Барыс—у роспачы, што, нават лежачы на жываце, не можа паспець за імі. Яму тлумачаць доўга, паказваюць, як трэба гэта рабіць.

Гэты від спорту называецца серфінг, ім ужо даўно казырае Аўстралія. Ён цяпер вельмі папулярны ў

Гвінейскім заліве і іншых кутках свету, дзе ёсць акіянскія ўзбярэжжы.

Досыць павесяліўшыся на акіянскіх хвалях, выходзім на бераг. Прадбачлівыя ўзялі з сабой валейбольны мяч. Сабраліся ў круг англічане, шведы, рускія, немцы, амерыканцы. Мяч часта ляціць у ваду, але ад гэтага становіцца яшчэ весялей.

Мы заўважылі, што два маладыя ганцы стаяць побач і ніяк не асмеляцца падысці. Запрасілі іх пагуляць разам з намі.

— Прэч, шмаравозы! Рабіць вам тут няма чаго!—з агідай працадзіў сярэдніх год круглатвары англічанін.

Ганцы збянтэжыліся і хацелі былі пайсці, але нашы хлопцы спынілі іх.

— Гуляйце, мяч наш, а каму не падабаецца, могуць ісці!..

Лаючы афрыканцаў, англічане пайшлі ўсе, за імі падаўся адзін амерыканец. Астатнія амерыканцы, шведы і немцы з ГДР засталіся гуляць.

Аматары з фотаапаратамі ганяюцца за ўдалымі кадрамі. Экзатычныя тут мясціны. Недалёка ўткнуўся ў бераг затоплены карабель, ля якога растуць некалькі дзесяткаў пальмаў. Высокія хвалі, што набягаюць на карабель, ушчэнт разбіваюцца і туманам вісяць у паветры. Ярка-сіняе неба, белізна пяску на беразе, белыя і чорныя целы на ім, некалькі мамі з вялізнымі падносамі на галовах не даюць фотааматарам драмаць, і яны носяцца з аднаго кутка ў другі, шчоўкаючы фотакамерамі.

Здзіўляешся, як гэта кволыя, стройныя жанчыны могуць трымаць на галовах такі цяжар і цэлымі днямі хадзіць у такую спёку па пляжы, прапаноўваючы свае тавары. Ззаду амаль у кожнай з іх прывязаны кучаравы малы, які глядзіць немігаючымі вачыма на свет... На судна вярнуліся ўвечары, добра адпачыўшы і многа ўбачыўшы.

КАВАЛЬ—БАЦЬКА ШАКАЛАДНАГА ДРЭВА. Гаворачы пра Гану, нельга не расказаць пра какао-боб, галоўную культуру, якую яна вырошчвае. Какао-боб з'яўляецца хлебам надзённым. Але вельмі мала хто з ганскіх дзяцей ведае смак шакаладу, шакаладных цукерак, напітку какао. У Гане шакалад пачалі вырабляць зусім нядаўна, а прывазны быў не кожнаму ганцу па кішэні.

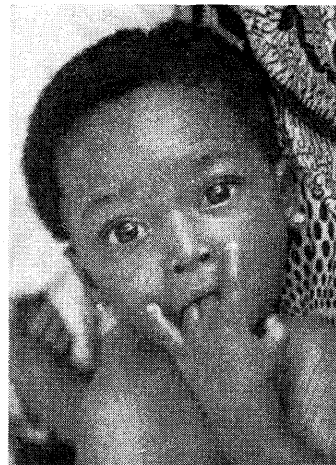
Гана займае першае месца па экспарту какао-бобу і лічыцца каралевай какао. Гэта вельмі патрабавальная і капрызная культура. Яна любіць вільготны клімат і не любіць прамых сонечных промняў. Расце ў цяню іншых дрэў. Пачынае пладанасіць праз чатыры гады. Плады на дрэвах какао паяўляюцца два разы ў год велічынёй з невялікую дыню. Унутры плода каля пяцідзесяці зерняў бобу, яны вельмі горкія. Пасля ферментацыі, пакрыцця бобу на некалькі дзён пальмавым лісцем, горыч знікае.

Урад новай Ганы клапоціцца пра тое, каб палепшыць становішча фермераў, лёс якіх поўнасцю залежыць ад ураджаю какао. Створаны эксперыментальныя станцыі, дзе сяляне змаглі купіць высокаўраджайныя гатункі какао «амазон». За 1955—1962 гады сялянам было раздадзена больш 8,6 мільёна саджанцаў гэтага гатунку. Нядаўна выведзены гібрыдны гатунак, які дае плады праз два гады пасля пасадкі. Ураджай з гэтага гатунку дрэў больш высокі.

Паводле рашэння ўрада, з 1958 года сялян пачалі забяспечваць апаратамі для апырсквання дрэў інсектыцыдамі. Толькі за два гады ім прадалі 48 тысяч механічных і 17,5 тысяч ручных апырсквальнікаў. Нягледзячы на ўсе прынятыя меры, сярэдні збор какао-бобу з аднаго гектара яшчэ невысокі—224 кілаграмы.

Урад незалежнай Ганы для засцярогі фермераў ад самавольства замежнага капіталу і паляпшэння іх матэрыяльнага становішча распрацаваў шэраг мер. У выпадку неўраджаю ці зніжэння сусветных цэн на какао-боб у каланіяльнай Гане ўсе страты клаліся на плечы вытворцаў. Цяпер толькі дзяржаўнае ўпраўленне па збыту какао надзелена паўнамоцтвамі экспартаваць какао. Яно вызначыла цвёрдую закупачную цану, па якой каштоўная сыравіна скупляецца ў фермераў. Каб адпомсціць за гэта, манапалісты ЗША і заходнееўрапейскіх краін, якія перапрацоўваюць какао-боб, адмаўляюцца ўстанавіць на яго цвёрдыя гарантаваныя цэны, яны ідуць на прамую дыверсію цэн.

Бадай няма на зямлі немаўляці, якое абышлося б без такой зручнай соскі — уласнага пальца.

Хоць цяпер Гана і займае першае месца ў свеце па вытворчасці какао-бобу, гэта культура з'яўляецца «іншаземцам» на яе тэрыторыі і наогул у Афрыцы. Радзіма шакаладнага дрэва—Паўднёвая Амерыка. Бацькам афрыканскага какао быў ганскі каваль Тэтэ Каршы. У 1870 годзе ён пераехаў з маленькага гарадка Мампонг на востраў Фернанда По. Папрацаваўшы там некалькі гадоў, вярнуўся дамоў, але, акрамя мяшэчка насення какао, нічога з сабой не прывёз. Пасеяў насенне ў садзе. Яно добра ўзышло, і ўжо праз чатыры гады каваль сабраў першы ўраджай на афрыканскай зямлі. Плады какао ў Еўропе ўжо высока цаніліся, і развядзенне плантацый абяцала вялікія грошы. Каваль Каршы прадаваў насенне суседзям і ўсім жадаючым. Дрэвы давалі добрыя ўраджаі, і ганцы падумвалі ўжо пра тое, каб неўзабаве адкрыць на сваёй радзіме фабрыку па пераапрацоўцы бобу. Але англійскія каланізатары перашкодзілі гэтаму, яны не былі зацікаўлены ў развіцці прамысловасці Залатога Берагу. Гэту краіну яны зрабілі пастаўшчыком сыравіны для англійскай прамысловасці. Першая партыя какао была вывезена з Залатога Берагу ў 1891 годзе, а праз шэсць гадоў у Йорку англічанін Раўнтры адкрыў шакаладную фабрыку.

Як на дражджах, пачала расці кампанія «Раўнтры энд компані лімітэд». Пад Ньюкаслам быў створан яе філіял, многія яе аднатыповыя прадпрыемствы пусцілі карэнне ў Канадзе, Ірландыі, Аўстраліі, Нідэрландах і іншых краінах. Будаваліся шакаладныя фабрыкі ў ЗША, Германіі, Швейцарыі, Галандыі. У Расіі вырабляць шакалад пачалі ў сярэдзіне XIX стагоддзя.

Фабрыканты бессаромна ашуквалі жыхароў Паўднёвай Амерыкі, Афрыкі і іншых краін. Яны амаль задарма вывозілі какао-боб і нажывалі на гэтым мільёны.

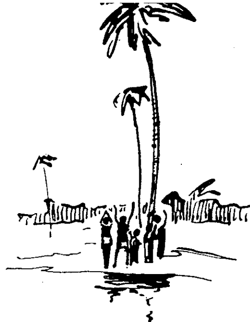
Вытворчасцю какао-бобу жывуць ганцы, яна іх корміць і апранае. Але па-ранейшаму амерыканскія і заходнееўрапейскія імперыялісты нажываюць мільёны на працы народнай.

ГАНСКАЕ ЗОЛАТА І АЛМАЗЫ. Са старажытных часоў Гана славілася велізарнымі запасамі золата. Каланізатары нездарма назвалі яе Залатым Берагам. Гэты афрыканскі бераг для іх быў сапраўды залатым. Для многіх золатаздабывальных кампаній і па сённяшні дзень гэта краіна з'яўляецца залатым берагам, а праўдзівей—залатым дном, з якога яны чэрпаюць незлічоныя багацці.

Золата... Спачатку яго выменьвалі былыя прышэльцы ў ганскіх правадыроў за цацкі, а калі ўмацавалі сваю палітычную ўладу і эканамічныя пазіцыі, выграбалі яго з чужых нетраў зямлі, як сваё ўласнае. Англійскія каланізатары падманным шляхам або спойваннем правадыроў дабіваліся таго, што атрымлівалі доўгатэрміновую арэнду зямлі. Правадыры, не ўмеючы ні чытаць, ні пісаць на чужой ім мове, не ведаючы, што напісана ў дакументах, «падпісвалі» іх пад націскам прайдзісветаў і грабежнікаў.

Цікава тое, што нават цяпер адна буйная золатапрамысловая кампанія выплачвае аднаму з ганскіх правадыроў за арэнду залатаносных раёнаў 100 фунтаў стэрлінгаў у год, прыбытак жа атрымлівае ад распрацоўкі гэтых зямель мільёны фунтаў. Але ўсё ідзе «правільна», дагавор аб арэндзе падпісаны на 99 год. Да заканчэння яго тэрміну яшчэ вельмі далёка.

Мясцовае насельніцтва да другой палавіны XIX стагоддзя здабывала золата ў асноўным з россыпаў. З 1874 года да 1961 замежныя кампаніі цалкам кантралявалі распрацоўку месцанараджэнняў золата. За 1956—1959 гады здабыча золата ў краіне павялічылася больш чым на 50 працэнтаў. Калі ў 1961 годзе ўрад Ганы адмовіўся субсідыраваць замежныя золатаздабываючыя кампаніі, яны наогул адмовіліся ад здабычы золата, спасылаючыся на страты. Гэтыя кампаніі былі нацыяналізаваны. Але буйныя замежныя кампаніі працвіталі і без субсідыі новага ўрада. Самая буйная з іх—кампанія «Ашанці голдфілдс карпарэйшн», якая дзейнічала ў цэнтры краіны на самых багатых месцанараджэннях золата.

У капіталістычным свеце Гана займае па здабычы золата прыкладна пятае месца. Яна дае штогод каля трыццаці тон яго. Шахты замежных кампаній вельмі добра абсталяваны і моцна разгалінаваны. На іх больш за дваццаць пяць гарызонтаў здабычы.

Ганскія шахцёры жывуць у цяжкіх умовах, туляцца вялікімі сем'ямі ў цесных бараках і хацінах. А ў гэты ж час англійскія адміністратары, інжынеры, майстры жывуць у раскошных, добраўпарадкаваных катэджах з садамі і фантанамі. Прафсаюзы рэспублікі ўсё больш настойліва патрабуюць ад замежных кампаній паляпшэння жыцця гарнякоў, але істотных змен пакуль не відаць. Залатыя ж запасы краіны знаходзяцца ў чужых руках.

Па здабычы алмазаў Гана займае другое месца ў капіталістычным свеце. Яе гадавая здабыча складае каля трох мільёнаў каратаў. У Гане вельмі дробныя алмазы, іх выкарыстоўваюць у прамысловасці для розных мэт. І ўсё ж гранільшчыкі многіх краін свету ведаюць пра ганскія ювелірныя алмазы, якія ў агульнай здабычы складаюць каля дзесяці працэнтаў. На сусветным рынку попыт на алмазы для прамысловасці расце з кожным годам. Калі б не замежныя кампаніі, якім належыць у Гане больш трох чвэрцей здабычы, маладая дзяржава мела б магчымасць палепшыць сваё фінансавае становішча за кошт алмазнай індустрыі.

Упершыню алмазы ў Гане адкрылі ў 1919 годзе ў Абамоса, і адразу ж іх распрацоўку прыбрала англійская кампанія «Акім даймондфілдэ лімітэд». Праз дзесяць гадоў у басейне рэк Бонса і Анкобра быў адкрыты яшчэ адзін алмазны раён, які тут жа прыбрала другая брытанская кампанія. Акрамя іншаземных кампаній, якія здабываюць алмазы прамысловым метадам, здабычай алмазаў займаюцца і афрыканскія старацелі. Яны працуюць невялікімі групамі і ў адзіночку ў найцяжэйшых умовах.

З першага студзеня 1961 года замежным кампаніям забаронены вываз алмазаў за граніцу. Усе алмазы, здабытыя ў Гане, могуць быць прададзены толькі на дзяржаўным алмазным рынку ў горадзе Акры. Гэты крок да ўстанаўлення кантролю над эксплуатацыяй нетраў краіны не збянтэжыў іншаземныя кампаніі і не зменшыў іх гарачага азарту да багаццяў маладой рэспублікі.

Многа і іншых каштоўных выкапняў у Гане. На жаль, і яны знаходзяцца ва ўчэпістых лапах замежнага капіталу.

МЫ БУДЗЕМ ВАС ЧАКАЦЬ. Выкарыстаўшы тое, што прэзідэнт рэспублікі Ганы Квамэ Нкрума быў у паездцы за граніцай, рэакцыя з дапамогай ваенных сіл і іншаземных саветнікаў зрабіла пераварот у краіне. Быў распушчаны парламент, партыя Народнага Канвента. Арыштаваны члены парламента і відныя грамадскія дзеячы рэспублікі. У краіне аб'яўлена ваеннае становішча. Большасць ганцаў абураны тым, што здарылася. Яны патрабуюць вызвалення арыштаваных. За гэта і іх забіраюць у паліцэйскія аддзяленні.

Паколькі новыя ўлады не гарантавалі савецкім людзям бяспеку, наш урад адклікаў з Ганы ўсіх спецыялістаў. Рабочыя, докеры, рыбакі, інтэлігенцыя краіны былі вельмі засмучаны, што савецкія людзі, якія так многа зрабілі для іх, ад'язджаюць.

Да адыходу савецкага цеплахода «Латвія», нягледзячы на заслоны паліцыі, прыбылі сотні ганцаў. Яны вельмі цёпла і з вялікім смуткам праводзілі нас. На пірсе сабраліся ўсе ганскія рыбакі. Яны крычалі нам:

— Прыязджайце! Мы вельмі будзем вас чакаць!

УСПАМІНЫ ВАСІЛЯ СТАШЭЎСКАГА

Васіль Сташэўскі (1925 год).

У адным з фондаў Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Кастрычніцкай рэвалюцыі і сацыялістычнага будаўніцтва БССР захаваліся ўспаміны ўдзельнікаў партызанскай барацьбы супраць белапалякаў на тэрыторыі Беларусі. Асаблівую цікавасць сярод іх маюць успаміны пад назвай «1920 год». Напісаны яны на беларускай мове, надрукаваны на машынцы, але пад тэкстам няма ні подпісу, ні даты.

Чытаючы ўспаміны, адчуваеш, што пісала іх рука, якая няблага валодала пяром. Хто ж аўтар напісанага? Ці не быў ён пісьменнікам? А магчыма, пазней стаў ім? Ці не памогуць нам устанавіць імя аўтара тыя скупыя звесткі аб сабе, якія ён сам прыводзіць у тэксце? Звернемся да тэксту.

Падзеі, апісаныя ва ўспамінах, адбываліся ў адным з куткоў Капыльшчыны, аўтар нават называў сваю родную вёску—Свінка. З беларускіх пісьменнікаў у вёсцы Свінка нарадзіўся Васіль Сташэўскі. Магчыма, яму належыць напісанае? Тым больш, што В. Сташэўскі прымаў удзел у партызанскім руху супраць белапольскіх акупантаў. І ўсё перажытае паслужыла пазней асновай для п'есы «Прысяга ў лесе». Але ці дастаткова гэтага, каб сцвярджаць, што ўспаміны належаць яму? Ці няма іншых доказаў у тэксце?

У адным месцы ўспамінаў чытаем: «Неяк неўзабаве іду я па вуліцы вёскі, даганяюць мяне два легіянеры і прапануюць ісці ў хату. Зайшлі. Тут яны абвясцілі мяне арыштаваным і пачалі рабіць вобыск. Знайшлі маё студэнцкае пасведчанне (Менскі педагагічны інстытут)...» Значыць, аўтар успамінаў быў студэнтам Мінскага педагагічнага інстытута. Ці займаўся там у 1920 годзе Васіль Сташэўскі? Так, займаўся.

У дакументальных матэрыялах Мінскага педагагічнага інстытута захаваўся спіс студэнтаў, якія займаліся ў ім у 1918—1919 навучальным годзе. Сярод іх знаходзім і Васіля Сташэўскага—студэнта першага курса геаграфічнага цыкла.

І, нарэшце, апошняе.

У канцы ўспамінаў аўтар зазначае, што пасля вызвалення Беларусі ад белапалякаў ён некаторы час працаваў у Нясвіжскім ваенкамаце. Працаваў у гэты час там і В. Сташэўскі. Захаваўся пратакол пасяджэння Нясвіжскага павятовага ваенна-рэвалюцыйнага камітэта ад 16 жніўня 1920 года, на якім Сташэўскі быў прызначаны выконваючым абавязкі павятовага ваенкома.

Такім чынам, ёсць усе падставы сцвярджаць, што ўспаміны належаць

пяру беларускага пісьменніка Васіля Пятровіча Сташэўскага (1895—1938). Мяркуючы па другіх дакументах, яны напісаны не пазней, чым у 1922 годзе. Дарэчы тут зазначыць, што першыя вершы і п'еса «На другі дзень» з'явіліся ў «Аршанскім Маладняку» толькі ў 1925 годзе, калі за плячыма аўтара былі дарогі першай імперыялістычнай вайны і партызаншчына, настаўнічанне ў уздзенскай сямігодцы і вучоба ў оперна-драматычнай студыі ў Маскве і на Вышэйшых курсах беларусазнаўства ў Мінску. А потым— праца выкладчыка гісторыі і літаратуры на аршанскім рабфаку і грамадская работа: Сташэўскі быў выбраны дэпутатам Аршанскага гарсавета.

У жніўні 1926 года пісьменнік пераязджае на сталае жыхарства ў Мінск і аддаецца літаратурнай працы. У гэты час выходзіць з друку некалькі зборнікаў яго п'ес і празаічных твораў. Дарэчы, напісаная ў 1930 годзе п'еса «Прысяга ў лесе» ў значнай ступені пераклікаецца з успамінамі. Падзеі, апісаныя ў ёй, адбываюцца ў 1919—1920 гадах.

У 1963 годзе ў Дзяржаўным выдавецтве Беларусі выйшла кніга Васіля Сташэўскага «Шуміць бярэзінка». У ёй сабрана ўсё лепшае, напісанае пісьменнікам больш чым за дзесяць год: аповесць «Пад местачковым месяцам», нарысы «Па сонечнаму шляху», аповесць «Шуміць бярэзінка» і іншае.

Успаміны, якія прапануюцца ўвазе чытача, маюць цікавасць не толькі для даследчыкаў гісторыі і літаратуры. Яны знаёмяць нас з малавядомай і гераічнай старонкай біяграфіі пісьменніка-партызана Васіля Сташэўскага.

Уладзімір ГРАМОВІЧ.

1920 ГОД

Успаміны аб партызанскім руху

Кулацкая частка вёскі недавольна была бальшавіцкай «продразвёрсткай», уздымам беднаты ў 1919 годзе. Вось чаму, калі з'явіўся ў вёску Свінку Капыльскага раёна атрад легіянераў Пілсудскага, дык кулацкая тройка вынесла стол з хлебам-соллю.

Мне не давялося бачыць гэтае «ўрачыстасці», я быў на полі, як і наогул большая частка мужчын.

Пад вечар у канцы вёскі амаль усе сабраліся і абгаворвалі «международное положение». Тут жа стаяла двое з тых, хто сустракаў высокіх гасцей.

— А што жа яны ўсё-такі казалі вам?—задавалі пытанні адны.

— Можа пра зямлю што-небудзь?—з усмешкай пыталіся другія.

— «Вось прагонім бальшавікоў, і ўсё будзе добра»,—вось што казалі «высокія госці». Вядома, далікатна развіталіся і паехалі далей,—адказаў адзін з тых двух.

— О, паны заўсёды далікатныя!..—з лёгенькаю ўсмешкаю кінуў нехта.

— Але часам чалавеку дух вымае гэтае далікацтва...

— Нічога не вымае, усё будзе добра, спакойна, не так, як з гэтымі абадранцамі-бальшавікамі!

— Ну, дай жа божа...

— Будзем бачыць...

— Не было добрага і не будзе...

— Зямлі не будзе... трасца будзе...

— А хто гэта можа знаць, што будзе?..

Так гаварылі людзі ў той надвячорак.

Прайшло некалькі дзён, становішча прасвятлялася. У аколічныя маёнткі вярнуліся паны, аканомы. Склікалі людзей, прымушалі вярнуць маёмасць, хто захапіў. Так было ў маёнтках Над-Нёман, Аталова і іншых. З мястэчка Пясочнае, з вёсак Касцяшы і Яршы некалькі чалавек пагналі ў баранавіцкую турму. Мая вёска Свінка адчувала сябе больш-менш спакойна, бо блізка маёнтка не было, дзе б сяляне маглі зачапіцца, і здавалася, што ўсё абыдзецца без прэтэнзій.

Праз некаторы час атрымоўваю запіску ад лясного стоража з фальварка графіні Красінскай—Мар'янава.

Справа ў тым, што перад прыходам палякаў пад маім кіраўніцтвам наладжан быў у гумне гэтага фальварка спектакль і для пабудовы сцэны былі скарыстаны засекі з свірна.

У запісцы прапанавалася прывесці ўсё ў парадак, бо інакш справа пойдзе вышэй. Добрыя людзі памаглі мне, і справа вышэй не пайшла.

Неяк неўзабаве іду я па вуліцы вёскі, даганяюць мяне два легіянеры і прапануюць ісці ў хату. Зайшлі. Тут яны абвясцілі мяне арыштаваным і пачалі рабіць вобыск. Знайшлі маё студэнцкае пасведчанне (Менскі педагагічны інстытут) і пячатку культасветнага гуртка. Адзін з іх назваў сябе студэнтам Львоўскага інстытута і зазначыў, што вобыск яны павінны былі зрабіць, паколькі нас рэкамендавалі як бальшавікоў гэтае вёскі.

Гэтым часам да вёскі даходзілі чуткі аб панскім «далікацтве» пад назваю: «двадзесьце пеньць».

Вобыскі, якія адбываліся па іншых вёсках з мэтай вышуку зброі, не мінулі і мае вёскі.

Першага кастрычніка ад магільнянскага пастарунка з'явіліся два жандары, выклікалі па імені і прозвішчу трох хлопцаў і прымусілі лезці на старую ліпу, дзе было вялізнае буславае гняздо.

Там былі схаваны вінтоўкі, і, як мы пасля дагадваліся, дазналіся яны аб гэтым ад старасты нашае вёскі. Забралі вінтоўкі, арыштавалі гэтых трох хлопцаў і павялі ў мястэчка Магільна.

Першага кастрычніка заўсёды ў мястэчку Пясочнае бывае фэст. Этап спыніўся тут, каля варот цвінтару. Старшы жандар пайшоў да былога ўрадніка Зарамбоўскага, а другі застаўся з арыштаванымі. Дазнаўшыся аб гэтым здарэнні, я прапанаваў сыну Зарамбоўскага, настаўніку, запрасіць мяне на абед да сябе, каб там, можа за чаркаю, вызваліць хлопцаў.

Праз некаторы час я смела адчыніў дзверы, і мяне пазнаёмілі са «старшым».

Сям'я Зарамбоўскіх спаткала мяне далікатна, і гэта, мабыць, выклікала далікацтва з боку «старшога». Яго ўгаварылі. Праз некалькі хвілін хлопцы стаялі перад ім і слухалі яго грозную прамову: «Сёння з прычыны набажэнства, фэсту, адпускаю, а прыеду праз тыдзень». Хутка на стале стаяў гарнец гарэлкі, дасталі скрыпачку, і праз некалькі хвілін наш музыка даваў жандару ўрокі музыкі. Жандар старанна выводзіў бальшавіцкі гімн («Інтэрнацыянал»).

На гэты час абышлося добра.

Аж з'яўляюцца праз некаторы час новыя «госці». Нейкія два плюгавенькія легіянерчыкі жывуць у вёсцы некалькі дзён. Ходзяць чуткі, што гэта тайная паліцыя.

Аднаго разу выклікаюць яны двух хлопцаў-падросткаў, распытваюць пра бальшавікоў, зладзеяў, б'юць шампаламі.

Гэта зрабіла цяжкае ўражанне ў вёсцы, асабліва на моладзь.

Была вечарынка, прыйшлі і легіянерчыкі. Мы рашылі даць ім гарэлкі, але запытаць, за што яны білі хлопцаў.

Кончылася вечарынка, засталося дзесяць хлопцаў і два легіянеры. Некаторыя хлопцы трымалі сябе па-ваяцку, прыходзілася стрымоўваць іх. Легіянерчыкі адчувалі сябе дрэнна. Спуджаны іх выгляд выклікаў асаблівую смеласць у хлопцаў, і яны гатовы былі разарваць «гасцей» у шматкі.

— Пажар!—крыкнуў нехта, убягаючы ў хату.

Усе выскачылі на вуліцу. Гарэла гумно майго брата (у якога я жыў). Была гадзіна ночы. Хто падпаліў, невядома. Праз дзень-два легіянеры выехалі.

— Што гэта будзе? Што будзе? Ці доўга так будзе?—вось запытанні, якія прыходзілася чуць часцей і часцей.

У маёй вёсцы амаль з першых дзён вызначылася група адважных хлопцаў. Была і зброя. Была ўзброеная група і ў мястэчку Пясочнае. Сувязь была наладжана з двума пунктамі: Слуцкам і Мінскам. Мы ўпэўнены былі, што ў кожнай вёсцы знойдзецца некалькі ўзброеных чалавек.

Асаблівай сімпатыяй карысталіся тыя, якія не маглі жыць легальна, а прымушаны былі туляцца па лясах. Жыццё было трывожнае. Мне, напрыклад, удавалася даставаць у часовае карыстанне ад сялян дакументы і даваць іх нелегальнікам пры адпраўцы ў далёкую дарогу. Гэта сведчыць, што сяляне спачувалі партызанскаму руху. Сувязь перадавой моладзі вёсак, і нават суседніх валасцей, была наладжана вельмі добра. Звычайна мы рыхтаваліся да пастаноўкі спектакля. Артысты былі за дзесяць—пятнаццаць вёрст. Рэпетыцыі адбываліся ў маёй вёсцы. Тут, на рэпетыцыях, мы атрымоўвалі інфармацыі з розных куткоў.

Раз рыхтавалі п'есу «Апошняе спатканне»*. Ведаючы, што могуць не дазволіць такую пастаноўку, мы прапанавалі пясочанскаму каменданту быць адказным гаспадаром. Ён з вялікім гонарам прыняў гэтае званне і, не пачытаўшы п'есы, атрымаў ад уздзенскага раённага начальніка дазвол. На спектакль прыехала камендатура з мястэчка Магільна. Паглядзеўшы п'есу, у якой сяляне б'юць царскіх жандараў, «госці засталіся незадаволенымі». Намылілі шыю адказнаму гаспадару, і мне, як рэжысёру, прапанавалі: трагедый больш не паказваць.

Пасля гэтага неяк часцей пачалі яны наведваць маю вёску і наогул усілілі нагляд за моладдзю. Насіліся чуткі аб тым, што многіх збіраюцца арыштаваць. Прыходзілася кожнага вечара шукаць новага начлегу. На сходках свінкаўскай і пясочанскай груп абгаворваліся пытанні аб узброеным нападзенні на магільнянскі пастарунак, на маёнтак Іодкі, каб затым канчаткова пайсці ў лес і вербаваць у вялікі атрад. Пытанне аб фармаванні ў раёне Свінка—Пясочнае вялікага атрада было вырашана. З паведамленнем аб гэтым пасланец быў накіраваны ў Слуцк, але ў гэты час слуцкая група была арыштавана, сувязь парвалася. Узброеныя групы былі гатовы, але трэба сказаць, што адступленне было некалькі раптоўным, яго чакалі крыху пазней.

І вось у нейкі святочны дзень ці нядзелю праз Свінку праскочыў аўтамабіль з польскімі афіцэрамі. Напрамак яго быў на маёнтак Іодкі і далей—на Магільна. Гэта было пад вечар. А ў гэты вечар назначана было спатканне каля рэчкі Лоша ўзброеных груп пясочанскай і свінкаўскай. Пясочанская група сядзела ў гумне, і калі аўтамабіль уехаў у мястэчка, яна з гумна дала залп па ім. Аўтамабіль вярнуўся ў Свінку. К гэтаму часу абозы раскінуліся па ўсяму выгану, затым пад'ехала артылерыя. Уся вёска была акружана на працягу ўсяе ночы. Яшчэ з вечара было вядома, што ў Пясочнае накіроўваецца эскадрон кавалерыі, каб абкружыць і спаліць мястэчка. Прабрацца ў Пясочнае не было ніякай магчымасці. На раніцу, чуць золак, мне ўдалося з некалькімі хлопцамі, адкраўшы ў абозе некалькі скрынак з патронамі і вінтовак (калі «героі» ламалі куфры, пілі «млека»), перабегчы на Магільнае і затым у лясок.

Пясочнае гарэла ўвесь дзень.

З'явілася чырвонаармейская разведка. Сеўшы на фурманку з трыма чырвонаармейцамі, я паехаў уперад на фальваркі. У адным фальварку ўдалося выкрыць аднаго легіянера, які пераапрануўся ў гаспадарскае адзенне і выйшаў працаваць. З адным чырвонаармейцам гэты палонны накіраваны быў да начальніка палкавой разведкі.

З вёскі Восава з запіскаю камісара палка я накіраваўся ў Магільна і прыняў удзел у арганізацыі рэўкома.

Пры дапамозе камісара (здаецца, 8-й дывізіі) рэўком быў сфармаваны, і на мяне ўскладзены былі абавязкі загадчыка аддзела народнай асветы і валаснога ваенкома.

---

* «Апошняе спатканне» — п'еса Уладзіслава Галубка.

Сурёзнае — Курёзнае

ІМГНЕННЕ, СПЫНІСЯ!

Упершыню ўбачыўшы гэтую фотапласцінку, можна здзівіцца: мешаніна плям, штрыхоў, акружын, і ніякага падабенства да шахматнай дошкі. Здзіўленне будзе яшчэ большым, калі зірнуць на яе ў промнях кагерэнтнай крыніцы святла — лазера. Пласцінка нібы знікае, а на яе месца з'яўляецца акенца, праз якое ў натуральную велічыню бачна дошка з расстаўленымі на ёй фігурамі. Эфект настолькі моцны, што ні хвіліны не сумняваешся: перад табою — рэальна існуючы прадмет...

Паварочваючы галаву ўправа, улева, уверх, уніз, лёгка заўважыць, што фігуры перамяшчаюцца адна адносна другой. Калі адна фігура засланяе другую, дык, змяніўшы пункт назірання, яе можна ўсё ж разгледзець. Пярэднія прадметы можна вывучаць да некаторай ступені з розных бакоў.

Пласцінка сапраўды дзівосная. Але гэта яшчэ не ўсё. Давайце зробім на ёй некалькі рысак, часткова знімем эмульсію. Адлюстраванне амаль не зменіцца, усе яго дэталі захаваюцца. Больш таго, разаб'ём пласцінку на некалькі частак. І якую з іх мы ні ўзялі б,— нават самую маленькую,— яна зноў жа дае адлюстраванне ўсёй шахматнай дошкі. Праўда, яркасць і дакладнасць адлюстравання значна змяняюцца ў залежнасці ад памераў асколка пласцінкі.

Лёгка здагадацца, што мы маем справу не са звычайнай пласцінкай, а з чымсьці невядомым раней у фатаграфіі. Гэта галаграма. Пра галаграфію — адно з дасягненняў нашага стагоддзя — і пойдзе тут размова.

Першымі фатаграфічнымі апаратамі былі камеры-абскуры, што азначае «цёмныя камеры». Падрабязнае апісанне камеры і яе дзеяння даў Леанарда да Вінчы ў 1500 годзе. Гэта была светанепранікальная скрыня, у адной са сценак якой вастрыём іголкі рабілася маленькая адтуліна. Супрацьлеглая сценка была з матавага шкла, або з прамасленай паперы. Паварочваючы камеру адтулінай да свецячых або добра асветленых прадметаў, на матавым шкле можна ўбачыць зменшаны і перавернуты адлюстровак.

Незалежна ад вынаходства фотаапарата, узбагачаліся навуковыя веды аб светаадчувальнасці некаторых хімічных злучэнняў. У 1725 годзе рускі хімік-аматар А. П. Бестужаў-Румін адкрыў светаадчувальнасць солей жалеза.

Аднак днём нараджэння фатаграфіі лічыцца сёмае студзеня 1839 года. Тады вядомы французскі вучоны Францауа Араго далажыў у Парыжскай акадэміі навук аб дзівосным адкрыцці: мастак Дагер вынайшаў спосаб без пэндзаля і фарбаў, з дапамогай толькі святла, атрымліваць і замацоўваць на срэбраных пласцінках адлюстраванне любых прадметаў. Сваё вынаходніцтва ён назваў уласным імем — дагератыпіяй.

Хутка дагератыпія стала модай. Газеты таго часу пісалі, што свет дзеліцца на дзве часткі: людзей, якія займаюцца дагератыпіяй, і людзей, якія пацярпелі ад яе. Што датычыць мастакоў, дык ім нічога не заставалася рабіць, як павесіцца.

Вялікай падзеяй у фатаграфіі было вынаходніцтва гнуткай плёнкі замест фотапласцінак і стварэнне плёначнага фотаапарата ў 1877 годзе. Адкрыліся шляхі для стварэння кінематаграфіі. Усе поспехі сучаснага кіно — адначасова і поспехі фатаграфіі. Дружныя пошукі хімікаў і оптыкаў прывялі да адкрыцця каляровай фатаграфіі.

За гады свайго існавання фатаграфія дасягнула велізарных поспехаў. Але якімі вялікімі ні былі яе дасягненні, якімі дасканалымі ні рабіліся фотаапараты

і фотаматэрыялы, фізічныя прынцыпы фатаграфавання засталіся, практычна, нязменнымі.

У 1947 годзе англійскі фізік Дэніс Габар зрабіў адкрыццё, якое паклала прынцыпова новыя асновы фіксавання адлюстравання прадметаў на фотапласцінцы з дапамогай галаграм. Для атрымання галаграм неабходны крыніцы кагерэнтнага святла. Паколькі ў тыя гады такія крыніцы было цяжка стварыць, вынаходніцтва Габара некаторы час лічылася малапрактычным і не прыцягвала належнай увагі вучоных.

Аднак калі ў 1960 годзе з'явіліся квантавыя генератары святла, асабліва газавыя лазеры, якія служаць магутнай крыніцай кагерэнтнага святла, цікавасць да адкрыцця Габара зноў узрасла, і за кароткі час галаграфія дасягнула значных поспехаў.

Што ж уяўляе сабой галаграма? Як яе атрымаць?

Само гэтае слова складаецца з дзвюх частак «гала», што азначае «ўвесь», «цэлы», і «грама» — «знак, запіс». У літаральным перакладзе — гэта поўны запіс усёй інфармацыі, якая ўтрымліваецца ў светлавой хвалі. У паўнаце інфармацыі і заключаецца адно з карэнных адрозненняў галаграмы ад звычайных фатаграфій.

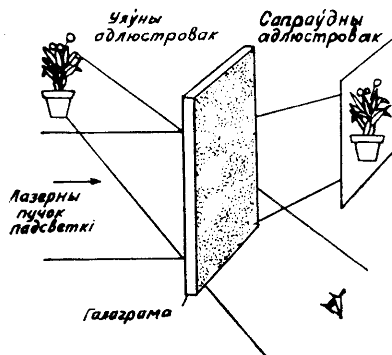
Фотахімічныя рэакцыі на пласцінцы адчувальныя толькі да амплітуды (энергіі) хвалі, другая ж важная іх характарыстыка — светлафаза — ніяк не фіксуецца. Таму пры звычайным фатаграфаванні пачарненне на фотапласцінцы вызначаецца выключна інтэнсіўнасцю святла.

Каб неяк зафіксаваць фазы хваляў пры атрыманні галаграм, выкарыстоўваецца з'ява інтэрферэнцыі.

Адбываецца гэта так. Прамень святла, звычайна ад няспынна дзеючага газавага лазера, трапляе на паўпразрыстае люстэрка, часткова адбіваецца ад яго, а часткова праходзіць, як у люстраных акулярах. Адбіты прамень асвятляе аб'ект. Які прайшоў — трапляе на другое люстэрка, адбіваецца ад яго і ў якасці апорнага промня асвятляе фотапласцінку. Уся пласцінка асвятляецца як рассеяным, так і апорнымі промнямі. Перад пласцінкай няма ніякіх факусіруючых прыстасаванняў, таму на любы ўчастак яе паверхні пападае выпраменьванне ад усяго аб'екта, і, наадварот, любая кропка аб'екта пасылае рассеяныя праменні на ўсю пласцінку.

Апорны і рассеяны праменні ўзаемадзейнічаюць паміж сабой, прычым, калі хістанні адбываюцца на фазе, сумарная амплітуда павялічваецца, калі ў процівафазе — аслабляецца. Галаграма, па сутнасці, і з'яўляецца фатаграфіяй малюнка светлавых хваляў.

Пазіраючы на плансцінку, можна ўбачыць аб'ёмны ўяўны адлюстровак аб'екта; факусіруючы прайшоўшае святло, можна атрымаць яго сапраўдны адлюстровак. Усё адбываецца так, нібы ёсць не галаграма, а на сваім месцы знаходзіцца прадмет. Ні вокам, ні якім-небудзь з існуючых прыбораў немагчыма адрозніць адноўленыя галаграмай хвалі ад хваляў, што выходзілі з аб'екта. Атрымліваецца як у казцы: імгненне, спыніся! Замірае самы хуткі ў свеце рух — светлавыя хвалі. Потым, праз даволі вялікі адрэзак часу, яны працягваюць свой шлях як ні ў чым не бывала, быццам і не было ніякага прыпынку.

Аднаўленне адлюстроўка пры асвятленні празрыстай галаграмы лазерным пучком. У выніку дыфракцыі ўзнікае: у промнях, якія сходзяцца, сапраўдны адлюстровак; у промнях, якія расходзяцца, уяўны адлюстровак.

Характэрна, што кантраснасць адлюстравання зусім не залежыць ад кантраснасці фотапласцінкі, і няма негатыўных галаграм. Можна перазняць галаграму з адной пласцінкі на другую, пры гэтым чорнае стане белым і наадварот, але абедзве пласцінкі будуць аднаўляць адно і тое ж адлюстраванне.

Дзе і як можна скарыстаць галаграфію? Ці нельга стварыць аб'ёмнае кіно і тэлебачанне?

Галаграфія яшчэ не выйшла за межы навуковых лабараторый. Каб атрымаць добрыя вынікі пры экспанаванні на працягу некалькіх хвілін, усе часткі ўстаноўкі трэба замацаваць на цяжкіх масіўных падстаўках і зрабіць іх нерухомымі.

Аднак нельга забываць, што галаграфія робіць толькі першыя крокі, і шматлікія цяжкасці будуць паспяхова пераадолены пры яе далейшым развіцці. Усё больш вучоных уключаюцца ў працу над гэтым вынаходніцтвам. Пачынаюцца даследаванні па галаграфіі і ў Інстытуце фізікі Беларускай акадэміі навук.

З дапамогай галаграм лёгка атрымаць моцна павялічаныя адлюстраванні прадметаў. Галаграмы можна выкарыстаць замест мікраскопаў, што значна пашырае магчымасці даследавання нябачных для вока аб'ектаў. Пры гэтым галаграма можа быць знята ў рэнтгенаўскіх праменнях з недаступнай цяпер ступенню вырашэння, а адлюстраванне паказваецца ў бачным святле.

Замежны папулярны друк паведамляе, што чалавецтва знаходзіцца напярэдадні адкрыцця аб'ёмнага тэлебачання. Спецыялісты лічаць аб'ёмнае кіно і тэлебачанне зусім рэальнай справай, але песімістычна адносяцца да тэрмінаў яго ажыццяўлення. У прыватнасці, аўтар адкрыцця галаграм Д. Габар у мінулым годзе заявіў на канферэнцыі, што аб'ёмнае тэлебачанне атрымае распаўсюджанне толькі ў наступным стагоддзі.

Тым не менш, першыя галаграмныя фільмы ўжо зняты. Адзін з такіх фільмаў складаецца з шасцідзесяці кадраў, а яго дэманстрацыя цягнецца тры секунды. На працягу гэтага часу глядач бачыць аб'ёмнае адлюстраванне шара, які круціцца.

Далейшае развіццё лазернай тэхнікі, выкарыстанне лазерных праменняў замест радыёхваль для перадачы інфармацыі будзе садзейнічаць шырокаму ўкараненню галаграфіі ў розныя галіны навукі і тэхнікі і наблізіць дзень аб'ёмнага кіно і тэлебачання.

Віктар ГРЫБКОЎСКІ,
кандыдат фізіка-матэматычных навук.

ПРА КАГО НІКОЛІ НЕ ЗАБЫЦЬ

Шторм бушаваў так, што, здавалася, для нас ужо няма ратунку, нам не вырвацца з абдымкаў звар'яцелага акіяна. Хвалі, нібы зыбучыя белагрывыя горы, адна за адной абвальваліся на карабель, то ўздымаючы яго на страшэнную вышыню, то кідаючы ў белапенную бездань, дзе на імгненне наставала аглушальная цішыня. У гэтыя хвіліны зноў чуўся хрыпаты, як быццам увесь ён са шчылін, голас нарвежскага лоцмана, які вось ужо больш за суткі паўтараў адны і тыя ж словы:

— Трымаць у разрэзе хваль!..

Ногі ўвесь час слізгалі па палубе. Рукі дранцвелі на драўляных рагульках штурвала. Цела, даўно страціўшы гнуткасць, зрабілася чужым і непаслухмяным. І толькі ў адурманенай гойданкаю галаве засела адно: «Трымаць у разрэзе хваль!..»

Не ўтрымаеш, і — канцы: хвалі ўдараць у борт судна, нахіляць, потым перакуляць яго... Нам ніхто не здолее памагчы... На марской карце ў параходстве з'явіцца яшчэ адзін маленечкі кружок, які пакажа прыблізнае, а не дакладнае месца, дзе загінуў наш карабель... Вось чаму ўжо больш за суткі не пакідаюць мосціка нарвежскі лоцман і наш капітан, а мы з матросам Лёнем Антонавым, праз кожную гадзіну змяняючы адзін другога ля штурвала, трымаем, трымаем і трымаем судна толькі вострым носам уразрэз хвалям, што імчацца на яго.

Аляксандр Міронаў.

Недзе ў канцы другіх сутак Лёня не здолеў змяніць мяне ля штурвала: гэты моцны, жылісты хлопец зусім страціў сілы. «Каторая зараз

гадзіна?» Але ці не ўсё роўна, колькі прайшло часу, калі ніхто больш не здолее мяне змяніць? Трэба... трымаць... у разрэз... І калі раптам усё скончылася, калі чорны скалісты мыс прыкрыў нас сваімі грудзьмі ад таго пекла, што засталося ззаду, я, здаецца, так і не пачуў голас лоцмана, які прагрымеў над самым вухам:

— Аддаць якар!..

...Ён ад'язджаў ад нас на золку, гэты прыземісты, шыракаплечы і хрыпатагалосы чалавек з перакрэслены зморшчынамі чырвоным тварам. Ён вельмі моцна паціснуў руку спачатку капітану, потым вахценнаму штурману, потым боцману. А маю, апухлую і бездапаможную, пашкадаваў і замест гэтага раптам выцягнуў з зубоў люльку, што дымілася пахучым, прыемным «кэптэнам», і, хутка абцёршы пальцамі яе цыбук, сунуў мне ў рот.

— Дзякуй,—сказаў ён і па штормтрапе саслізнуў уніз, у лоцманскі кацер, што чакаў яго.

Я не зразумеў, за што атрымаў падзяку. І не мог зразумець, чаму з таго часу наш зусім не ўсмешлівы капітан стаў звяртацца да мяне, хлапчука-рулявога, з такой павагаю на «Вы»...

А люлька нарвежскага лоцмана і цяпер жыве ў мяне: галава адважнага мушкецёра, магчыма Атоса, на ледзь выгнутым касцяным цыбуку... І з ёю жывуць іншыя люлькі: незвычайна прыгожая жаночая галоўка з французскага Гаўра; прамая, як удар баксёрскага кулака, з Лондана; фарфоравая, з чуйна застылымі аленямі, з Ратэрдама і таксама з аленямі, але якія бягуць, выразаная па дрэве, з Гамбурга. Іх шмат у мяне, люлек і муштукоў. І сябры называюць чамусьці гэта калекцыяй. *Але слова «калекцыя» — мёртвае слова*: не назавеш жа калекцыяй акварыум з рыбкамі розных парод ці вальер з птушкамі, колькі б іх там ні было. А люлькі, што жывуць у мяне, кожная з іх, і гады, і дзесяцігоддзі, хаваюць на сабе адбіткі пальцаў і на кончыках цыбукоў цеплыню губ ранейшых сваіх гаспадароў. І, час ад часу перабіраючы іх, *я зноў і зноў моўчкі вяду гутарку з* тымі, каго ніколі не забыць: з прысадзістым, шыракаплечым і чырванатварым нарвежскім лоцманам; з докерам Рэнэ Віньє з Гаўра; з лонданскім «кокні», які загінуў у баі пад Мадрыдам, Джымам Лаўрэнсам; з вясёлым барменам з матроскага шынка ў Ратэрдаме; з маладзенькім матросам Гансам Цыгенгетам, якога неўзабаве пасля нашай сустрэчы гітлераўскія штурмавікі забілі на прычале ў Гамбургскім порце...

І яшчэ ў мяне жывуць кактэбельскія камені. Кактэбельскія таму, што яны з аднайменнай бухты на Чорным моры, адзінай на ўсіх узбярэжжах нашай краіны і адной з дзвюх бухт на зямным шары, дзе мора выкідае на бераг сердалікі, агаты, тапазы, нефрыты і распісныя яшмы. А жывуць таму, што з кожным з іх абавязкова звязаны ўспамін пра сустрэчу, ці сустрэчы з людзьмі, якія могуць і яшчэ паўтарыцца, і не паўтарыцца больш ніколі... Пра нашу апошнюю сустрэчу з Міхаілам Святловым, калі мы амаль адначасова ўбачылі вось гэты сонечна-ружовы, увесь у пунсовых прожылках сердалік на залаціста-пясчаным беразе... Пра тое, як мы з Леанідам Мартынавым яшчэ і яшчэ раз ныралі ў халаднаватае мора, дзе, амаль не захлынуўшыся ад радасці, я падняў са дна вось гэты напоўнены таямнічым блакітам тапаз... І як разам з Платонам Варанькбм знайшлі гэты агат, што распісаны фантастычнымі ўзорамі, хоць ні ён, ні я ў той дзень не збіраліся шукаць камені.

«Калекцыя»—мёртвае, я сказаў бы, музейнае слова. А люлькі жывуць. І жывуць камені. І як жа хораша, што яны ніколі не дазволяць згаснуць памяці пра тых, без каго жыццё было б бяднейшае і сушэйшае, чым яно ёсць.

Аляксандр МІРОНАЎ.

ГІСТОРЫЯ РУБЛЁЎ

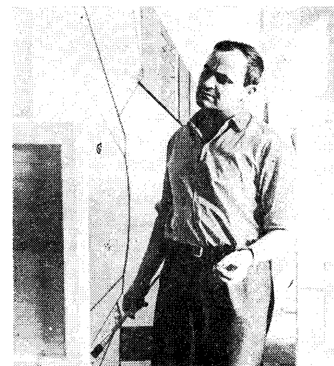
Манеты — гэта гісторыя. Нумізмат — калекцыянер манет — калі па-сапраўдному захапляецца, вывучае і гісторыю. З кожнай манетай звязана тая ці іншая падзея, і, такім чынам, у нумізмата ёсць яшчэ адна калекцыя, калекцыя гістарычных фактаў і падрабязнасцей.

Старажытныя рымляне верылі ў мноства багоў, сярод якіх самымі галоўнымі былі Юпітэр і яго жонка Юнона Манета (настаўніца). Каб заслужыць міласць багоў і дабіцца поспехаў у вайне, трэба было прыносіць ім ахвяры. І рымляне не скупіліся. На самым высокім, Капіталійскім, узвышшы ў цэнтры Рыма быў збудаван храм у гонар Юноны Манеты. У гэты час старажытны Рым вёў доўгую вайну з царом Эпіра Пірам. У апошняй жорсткай сутычцы Пір быў пераможан. Усе трафеі, адабраныя ў ворага, ахвяравалі Юноне. Самыя лепшыя вершы напісалі паэты ў яе гонар. Рашэннем закону пастанавілі чаканіць грошы толькі ў храме Юноны Манеты. З тае пары ў Рыме і іншых краінах металічныя грошы называюць манетамі.

Аб манетах Расіі можна пісаць цэлыя кнігі. Вялікае шчасце звалiцца на таго, хто знойдзе старажытныя літыя манеты часоў Кіеўскай Русі. Праўда, і на тэрыторыі нашай рэспублікі іх знаходзілі (толькі не калекцыянеры). А яшчэ больш раннімі плацёжнымі знакамі з'яўляліся грыўні. Грыўнямі называліся прыгожыя жаночыя ўпрыгожанні на шыю, «на загрыву». Нагадвалі яны сабой няпоўны абруч. Различваючыся за тавар, іх рубілі на кавалкі, а канцы кляймілі асобнымі меткамі, для страхоўкі ад прапажы.

Першыя літыя круглыя манеты — срэбранікі і златнікі — стаў выпускаць кіеўскі князь Уладзімір Святаславіч. Надпіс на крузе: «Владимир, а се его серебро» (ці золата). Гэтыя манеты нагадваюць сабой візантыйскія. З Візантыяй, як вядома, старажытная Русь мела культурную і эканамічную сувязь. Манет тых часоў засталося вельмі мала.

Нашэсце манголаў надоўга затрымала развіццё культуры. Большая частка рускіх княстваў ляжала ў руінах. Амаль увесь гэты перыяд лічыцца безманетным. І толькі пасля перамогі Дзмітрыя Данскога над татарамі на Куліковым полі ў 1380 годзе аднаўляецца чаканка рускіх манет, якія па сваяму знешняму выгляду заставаліся нязменнымі на працягу наступных трох стагоддзяў. Пры Пятры І, калі Расія стала адной з вядучых дзяржаў у Еўропе, узнікла пытанне аб грашовай рэформе. Дробныя грошы было марудна лічыць. Пры невялікіх мясцовых разліках даводзілася разразаць на часткі вельмі малую «дзеньгу», ці капейку. У 1700 годзе выйшлі медныя грошы вартасцю ў адну «дзеньгу», палушку ($^1/_2$ дзеньгі) і паўпалушкі ($^1/_4$ дзеньгі). Срэбраныя ж капейкі выпускаліся і далей. Да іх прывыкла насельніцтва. Каб больш падняць давер да медных грошай, у 1701 годзе пачалі рэгулярна чаканіць срэбраныя паўрублі (палціны), паўпалціны (25 кап.), грыўні (10 кап.) і дзесяць дзенег (5 кап.). У 1704 годзе былі выпушчаны першыя срэбраныя рублі і алтыны (3 кап.) разам з меднымі капейкамі. З 1710 года пачаўся выпуск круглых срэбраных капеек. Так паступова медныя грошы ўвайшлі ў быт. Дзесяцічная грашовая сістэма з'явілася самай зручнай сістэмай, і многім дзяржавам значна пазней прыйшлося яе параймаць.

Павел Казей.

Пятру І належыць і ідэя ўвядзення ў Расіі Юліянскага календара. Да гэтага часу летазлічэнне вялося «ад стварэння свету». Вам, напрыклад, трапілася манета, на якой год пазначан славянскімі літарамі. Які ж гэта год? Трэба ведаць, што кожная літара азначае лічбу. Пераўёўшы літары алфавіту ў лічбы, атрымаем, напрыклад, 205. Як тут зразумець? Справа ў тым, што лічбы, якія азначаюць стагоддзе, не пісаліся, а чытаць трэба 7205. Каб перавесці на сённяшняе летазлічэнне, трэба ад 7205 аднясць 5508. Выйдзе, што манета чаканілася ў 1697 годзе. На працягу амаль дваццаці гадоў паперамена рабілі надпіс то арабскімі лічбамі, то славянскімі літарамі, а то і ўперамешку, каб народ зразумеў сэнс упершыню ўведзеных лічбаў.

У той час у Еўропе вялікія і малыя дзяржавы, самастойныя гарады рабілі на сваіх манетах надпісы на лацінскай мове. Расія на гэта не пайшла. На пытанне іншаземца, «Як жа будуць чытаць рускі надпіс за мяжой?», Пётр І адказаў: «Я б хацеў, каб за мяжой зусім не бачылі рускіх грошай». Разумны быў гаспадар.

Пасля смерці Пятра І засталося вельмі многа рублёвых манет з яго адлюстраваннем (больш за 200 раз-

навіднасцей), якія сёння не так часта сустракаюцца. На першых грошах ён выглядае маладым хлопцам, пазней — дзецюком, яшчэ пазней — ужо больш сталым мужчынам. Пры ім з'явіліся надпісы: «манета добрая» або «манета новая цана рубель». Для непісьменных разам з усялякімі надпісамі былі адбіты кропкі, якія адразу ж кідаліся ў вочы. На грыўні 10 кропак, на пятаку — 5, на алтыне — 3, на капейцы — адна.

У канцы царавання Пятра І медныя капейкі зменшыліся памерам, «дзеньгі» таксама, на палушках ужо не хапала месца пісаць поўныя словы — пісалі толькі першыя літары слоў. Фальшываманетчыкі пачалі падрабляць грошы. Пры Анне Іаанаўне «дзеньгі» былі ўдвая большыя за пятiроўскія капейкі. Былі выпадкі, калі капейкі раптам павялічваліся ў 5 разоў, а пры Мікалаі І на медных манетах нават зрабілі надпіс: «3 капейкі срэбрам». Усё гэта няцяжка ведаць, пазнаёміўшыся з гістарычнымі падзеямі тых часоў.

Сёння рэдка дзе сустрэнеш грыўні часоў Кацярыны І, бо князь Меншыкаў прыдумаў такую «кампазіцыю» з металу, што на складзе манеты ператвараліся ў вадкае месіва. Разбіўшы Фрыдрыха, рускія войскі ў 1760 годзе занялі былі першы раз Берлін і ўстанавілі для Прусіі асабныя манеты. Розныя наміналы гэтых грошай былі адчаканены на працягу двух год. Пазней былі спецыяльныя грошы для Прыбалтыкі, Малдавіі, Сібіры, Грузіі, Польшчы і Фінляндыі.

З 1828 года па 1845 год толькі ў Расіі чаканіліся плацінавыя трох-, шасці-і дванаццацірублёвыя манеты, якія так і не знайшлі шырокага карыстання. Выпускаліся ў розны час юбілейныя рублі, якія з'яўляюцца ўнікальнымі. Апошні раз рублёвыя манеты — 600 штук — чаканіліся ў 1915 годзе.

Пасля перамогі Кастрычніка прыйшлі новыя манеты — грошы новай дзяржавы. Савецкі рубель сёння з'яўляецца самай стойкай і гарантаванай манетай ва ўсім свеце.

Павел КАЗЕЙ,
мастак.

НЕЗВЫЧАЙНЫЯ СКАРБЫ

Так ці інакш, хто жартам, а хто ўсур'ёз, людзі захапляюцца збіраннем, сістэматызацыяй цікавых рэчаў. Калі іх пытаюць, для чаго яны гэта робяць, яны разгублена разводзяць рукамі; «Проста так. Цікава...» Ды яшчэ дададуць: «Гэта маё захапленне».

Вось захапленне кандыдата медыцынскіх навук хірурга Васіля Іванавіча Калядзы. На думку спецыялістаў, ён стварыў найцікавейшую калекцыю гузікаў, значкоў, іголак, костачак, манет, куль і іншых, як яны кажуць, «іншародных» рэчаў, вынятых ім са страваводаў і дыхальных органаў людзей з дапамогай створаных ім жа самім інструментаў. Гэтыя прадметы складаюць ужо калекцыю не «для сябе» — яны з'яўляюцца каштоўным дапаможнікам, які выкарыстоўваецца інстытутам удасканалення ўрачоў.

А збіранне фотаздымкаў Мінска — гэта ўжо сапраўднае захапленне. Калекцыя гэта старанна сістэматызавана, усе фатаграфіі маюць дакладныя апісанні і даты. Большасць здымкаў Васіль Каляда рэпрадуцыраваў, а негатывы перадаў у Дзяржаўны архіў.

Васіль Каляда яшчэ хлапчуком прачытаў нейкую кнігу аб гісторыі асобных старых кварталаў Мінска і захапіўся «гістарычным пошукам». Спачатку гэта было зусім наіўна. Хадзіў па Нямізе, па Ніжнім базары, па Замкавай вуліцы, прыглядаўся да ўсяго. У цёмных закутках пры святле ліхтарыка на тынкоўцы шукаў «таямнічыя знакі», уважліва разглядаў тратуарныя пліты, адпаліраваныя нагамі пешаходаў «усіх часоў». Падабаліся вежы — званіцы, гадзіннік на ратушы. Здавалася, што яны, «пазіраючы зверху на горад, усё помняць»... Калі трапляла ў рукі паштоўка з відам аблюбаваных будынкаў — разлучыцца з ёй ужо не мог. Стаў збіраць кнігі з малюнкамі пра Мінск. Захапіўся ўсур'ёз гісторыяй роднага горада.

Пра захапленне Васіля Іванавіча многія добра ведаюць, стараюцца памагчы яму. Калекцыя магла б расці хутка, але іменна цяпер для яе амаль не застаецца часу. Лячэбная работа ў клініцы, заняткі, якімі ён кіруе ў інстытуце, дапамога калегам з другіх лячэбных устаноў, часта тэрміновыя аперацыі — вось далёка не поўны пералік штодзённых клопатаў.

Для захаплення застаецца вечар. Калекцыянер сядзіць за сталом, заваленым кнігамі, папкамі і канвертамі з фатаграфіямі, з негатывамі. Сёння яго скарб папоўніўся рэдкімі фатаграфіямі. Сярод іх — некалькі здымкаў Мінска, разбуранага вайной: панарама руін на месцы новага будынка музея Гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, будынак Дома афіцэраў у агні, груды цэглы, пагнутыя жалезныя бэлькі, нейкая расліна, што вырасла на камені...

Яшчэ здымкі. Ім больш за шэсцьдзесят год. Серыя, зробленая рознымі людзьмі, але яна складае адзінае цэлае — рэпартаж пра падзеі аднаго дня.

1905 год. Натоўп на цяперашняй плошчы Свабоды перад домам губернатара. Мінчане сабраліся, каб выслухаць паведамленне аб лютаўскім маніфесце. Мінчане яго не проста выслухалі. Яны патрабавалі вызваліць з турмы палітычных зняволеных.

На наступнай фатаграфіі — людзі імкліва рухаюцца па вуліцы, якая цяпер называецца Інтэрнацыянальнай, да турмы. Губернатар вымушаны быў выказаць патрабаванне народа.

І зноў мы становімся як бы сведкамі тых падзей. Бачым натоўп перад турэмнымі варотамі. Змагары за свабоду хутка будуць на волі. Вызваліўшыся, яны ўзначаляць мітынг. Гэта палітычная дэманстрацыя адбылася на прывакзальнай плошчы і выклікала перапалох сярод мінскай буржуазіі. Царскі паслугач губернатар Курлоў загадаў расстраляць натоўп.

Перад намі фатаграфія: група перабінтаваных мужчын і жанчын. Гэта тыя, хто яшчэ змог пакінуць плошчу. А многія засталіся ляжаць на бруку.

І ў заключэнне — фатаграфія помніка ахвярам курлоўскага расстрэлу: маленькі абеліск, які стаяў да вайны перад вакзалам...

Яшчэ здымкі. Больш далёкіх год. Аднапавярховыя домікі ў цэнтры горада, капліцы, прытулкі, рамізнікі, якія пазяхаюць без справы, абрысы сасновага лесу на цяперашнім скрыжаванні Ленінскага праспекта з Даўгабродскай вуліцай...

Потым быццам уключаецца машына часу. Перад намі ўзнікаюць здымкі аднаго і таго ж месца, зробленыя з прамежкамі ў два-тры дзесяцігоддзі.

Там, дзе цяпер Цэнтральная плошча, стаяць «даходныя дамы» губернскай знаці. Тут жа будынак кінатэатра «Пралетарый», перад ім трамвайныя рэйкі; сярод пешаходаў — студэнцкая моладзь.

Поле, на якім дзеці збіраюць васількі. На тым жа месцы — мікрараён «Зялёны луг».

Многія здымкі зроблены самім гаспадаром калекцыі. Так, ён выступае не толькі ў ролі збіральніка, але і сучаснага летапісца. У дні святкавання 900-годдзя Мінска многія экспанаты яго калекцыі вялікімі тыражамі размножаны ў лабараторыях Дзяржаўнага архіва кінафотадакументаў і фотахронікі БелТА.

Цяпер Васіль Іванавіч рыхтуе новую серыю рэпрадукцый, якія з цікавасцю будуць сустрэты супрацоўнікамі рэдакцый, клубаў, бібліятэк у сувязі з 50-годдзем Вялікага Кастрычніка.

Здаецца ўсё?

Не, пра калекцыянера Каляду, уладальніка незвычайных скарбаў, хочацца сказаць яшчэ некалькі слоў. Васіль Іванавіч вельмі сціплы чалавек і толькі зусім выпадкова прагаварыўся аб тым, што паціху збірае яшчэ і значкі, медалі, старажытныя ордэны. У яго, напрыклад, захоўваецца медаль, прысвечаны вызваленню сялян ад прыгоннага права, а таксама адзін з першых медалёў з эмблемай 50-годдзя Савецкай улады. Ён быў зроблены ў сакавіку ў лабараторыі парашковай металургіі політэхнічнага інстытута для ўдзельнікаў Усесаюзнай канферэнцыі студэнцкіх навукова-тэхнічных таварыстваў, якая праходзіла ў Мінску.

Навошта хірургу і гісторыку збіраць значкі і медалі?

Ён разводзіць рукамі, быццам просячы прабачэння, чырванее і гаворыць:

— Проста так... для сябе. Усё ж, цікава...

Аляксандр ДЗІТЛАЎ.

Фота аўтара.

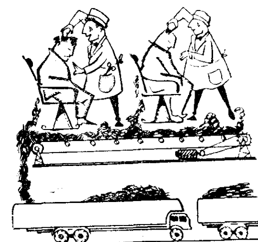
НАДЗЕЙНАЯ КРЫНІЦА ВАЛЮТЫ

Для насельніцтва Індыі такой крыніцай з'яўляюцца... валасы. Адзін амерыканскі канцэрн закупіў з Маямі па кантракту на 22,7 мільёна долараў парыкоў. Каля Мадраса будуецца спецыяльная фабрыка для выпуску парыкоў. 50 тон валасоў у год будзе паступаць сюды з індыйскіх храмаў: адзін з абрадаў рэлігіі хінду прадугледжвае брыццё галавы.

Некаторыя рэлігійныя абшчыны, напрыклад, брамінь і садху, брыюць галаву нагала або пакідаюць касіцу. Перш чым аддаць пашану памёршаму бацьку, старэйшы сын таксама брые галаву. Студэнты робяць гэта пасля здачы экзаменаў, некаторыя — калі сваяк вылечыцца ад цяжкай хваробы.

У індыйскіх жанчын валасы бываюць часам да кален або да зямлі. Доўгія валасы — галоўнае іх багацце і самая вялікая ахвяра богу.

Ужо цяпер Індыя пастаўляе валасоў заходняй Еўропе на суму 1,3 мільёна долараў у год.

Старты і фінішы

ДУЭЛЬ

Пасля гэтай дуэлі не бывае ахвяр. Праціўнікаў раздзяляюць дваццаць пяць метраў. З аднаго боку чалавек, які паволі ўзнімае пісталет. З другога — пяць чорных амаль у чалавечы рост сілуэтаў. Ім не зазірнеш у вочы, бо яны павернуты да стралка рубам. А той стаіць моўчкі. Хто ведае, пра што ён думае ў гэтыя хвіліны. Самога яго пра гэта не спытаеш: яму не да размоў. Ён будзе стаяць так, пакуль не адчуе, што ўся яго ўвага сканцэнтравалася ў адным промні, нібы народжаным фантастычным гіпербалоідам. Гэты прамень праходзіць праз руку, праз ствол пісталета, праз мушку і ўпіраецца ў тую адну-адзіную кропку, дзе праз кароткае імгненне акажацца цэнтр сілуэта. Тады чалавек кідае коратка, нібы пальчатку, адно слова:

— Гатоў!

Дзесьці збоку націснута на пульце кнопка. Пяць сілуэтаў аднагасова паварочваюцца. Цяпер яны прыцэліліся адзін у аднаго, пяць чорных мёртвых вачніц і два жывыя вокі чалавека. Дакладней, нават адно чалавечае вока: другое ён прыжмурыў. Але спяшацца чалавеку нельга. Калі хоць адна выпушчаная ім куля прасвішча міма мішэні, ён будзе перамножаны. У гэтым увесь сэнс: не страціць ніводнай долі секунды! Меткасць павінна быць самай дакладнай, і ў той жа час нельга страціць ні імгнення з адведзенага тэрміну.

Нібы кароткая кулямётная чарга, гучаць пяць стрэлаў. У цэнтры кожнага сілуэта ўзнікае адтуліна. Мішэні зноў паварочваюцца рубам да стралка. Аднак дуэль не скончана. Адбылася самая лёгкая яе частка. Надыходзіць час, і зноў пачынаецца паядынак чалавека з сілуэтамі. Ён працягваецца ўсяго шэсць секунд. Але і гэта яшчэ не ўсё. Застаецца апошняя сутычка — чатырохсекундная. Удумайцеся — менш секунды на стрэл! А патрабаванні тыя ж — ніводнага промаху, і чым бліжэй прабоіна да цэнтра мішэні, тым даражэй расцэньваецца стрэл.

Ігар Бакалаў на трэніроўцы.
Фота **Д. Церахава.**

Заўтра паўторыцца ўсё спачатку.

72 секунды, 60 стрэлаў — такая кароткая формула бою, праграма гэтай дуэлі, што доўжыцца два дні. Афіцыйная яе назва: скарасная стральба па сілуэтах. Спартсмены ж завуць яе карацей і нават крыху па-панібрацку: «алімпійка».

Аднойчы майго даўняга сябра Ігара Бакалава, чэмпіёна свету і рэкардсмена Савецкага Саюза, спыталі, як трэба страляць «алімпійку». Ігара не адразу зразумееш, гаворыць ён сур'ёзна ці жартуе, таму што ў кожную сур'ёзную размову ён абавязкова дасць некалькі кропляў гумару. Ігар адказаў:

— У васьмісекунднай серыі абавязкова трэба выбіць сто ачкоў са ста магчымых...— Тут ён на хвіліну задумаўся.— У шасцісекунднай лепш таксама сто са ста... Ну а ў чатырохсекунднай — як атрымаецца.

Нядаўна на спаборніцтвах з кубінскімі сябрамі ў Гаване ў Ігара атрымалася 599 ачкоў з 600. Вынік амаль немагчымы! Толькі незахаванне нейкіх фармальнасцей не дазволіла зарэгістраваць яго як сусветны рэкорд.

Давайце паспрабуем уявіць сабе, а што ж гэта такое — 599 ачкоў у «алімпійцы»? Крыху зоймемся матэматыкай, хоць электронна-вылічальная машына нам не спатрэбіцца. Хопіць ведаў, скажам, за восем класаў.

599 ачкоў. Значыць — страчана толькі адно... Выконваючы параду Ігара, васьмісекундныя і шасцісекундныя серыі адкінем. Там можа быць толькі максімум — адны суцэльныя «дзесяткі». Страта прыпадае на чатырохсекундныя серыі. Але і там дваццаць стрэлаў. Значыць, і з іх дзевятнаццаць прыйшліся на «дзесяткі». Супаставім яшчэ раз усе лічбы: за 72 секунды 59 разоў папасці ў цэнтр мішэні і толькі аднойчы — крыху у баку ад цэлі! Гэта нават не адразу ўцяміш, але іменна так усё і было. Чалавек, якому пад сілу здзейсніць такое, павінен быць надзелены нейкімі звышякасцямі. Але ў тым і ўся справа, што Ігар Бакалаў ніякі не звышчалавек. Праўда, у яго многа якасцей, не зусім звычайных.

Меткасць і бездакорнае валоданне зброяй. Гэта для стралка аксіёма. Кім бы ён ні быў, «стандарцістам» ці «аленебоем»: у кулявой стральбе практыкаванняў і спецыяльнасцей не пералічыш! Якой бы зброяй стралок ні карыстаўся, баявою вінтоўкай ці рэвальверам, ён абавязаны валодаць імі бездакорна.

Майстры зброі паклапаціліся пра спартсмена. Пісталет Ігара не падобны ні на славуты трафейны «вальтэр», за якім так ганяліся нашы разведчыкі ў мінулую вайну, ні на той злашчасны інструмент, з якога некалі Анегін паставіў апошнюю кропку ў жыццяпісе Ленскага. У гэтага — масіўная драўляная рукаятка, падагнаная да рукі стралка самым дасканалым чынам, бо з кісці рукі нават здымалі гіпсавы злепак. Зброя надзейна прыстраляная. Не падвядуць і спецыяльныя спартыўныя патроны. Справа за табой, стралок: трэніруйся, даводзь свае навыкі да аўтаматызму!

Што яшчэ трэба мець стралку? Абвостранае адчуванне рытму. Пісталетчыку няма калі пазіраць на хранометр. Ён абавязаны без усялякіх прыбораў адчуваць зусім дакладна, колькі гэта будзе восем секунд, шэсць, чатыры, і размяркоўваць гэтыя секунды па-гаспадарску. Паспяшаешся — у спешцы ўздрыгне рука. Ледзь спознішся — сілуэты павернуцца ўжо рубам, і тады хоць у паветра страляй.

Гэтае адчуванне не даравана прыродай. Яно фармуецца, выпрацоўваецца настойлівымі практыкаваннямі, што паўтараюцца сотні, а то і тысячы разоў... Магчыма, усё гэта выглядае аднатонна, сумна. Але ж затое якія вынікі!

Мне ўспамінаецца гісторыя з кінанарысам, які выпусціла пра Ігара студыя тэлебачання. У «нямой» стужцы былі кадры, знятыя шырокім планам: у руцэ пісталет, палец націскае на спуск, вылятаюць пустыя гільзы. На тэлебачанні задумалі «агучыць» кадры, каб гукі стрэлаў дакладна супадалі з рухамі стралка на экране. Пасля працяглых пошукаў вырашылі ўсё проста: у дзень перадачы запрасілі Ігара на студыю, далі яму ў руку стартавы пісталет, і, калі паплылі кінакадры — загучалі стрэлы. А пасля нават самы прыдзірлівы тэлеглядач не здагадаўся, што яго крышачку падманулі — гук і рухі на экране супадалі бездакорна. Ігар дубліраваў сам сябе.

У кожнага спартсмена бываюць нейкія імгненні, нейкія хвіліны асаблівага душэўнага і фізічнага ўздыму. Тады спрынтэр развівае рэкордную хуткасць, баскетбаліст без промаху паражае кольца, а варатар парыруе «гарматныя» ўдары, скіраваныя ў верхнія вуглы варот. Магчыма, гэткае пачуццё знаёма і стралку, але ён, як ніхто іншы, вымушаны кантраляваць сваё натхненне. Можа ўсё кіпець унутры, нараджаючы нейкую дадатковую энергію, а дзеянні павінны заставацца такімі ж: дакладнымі, упэўненымі, спакойнымі. Бо ў ціры ўсё застаецца ранейшым: тая ж мішэнь, тая ж адлегласць, тая ж зброя, тыя ж секунды. Вынікі заўсёды аднолькавыя: «дзесятка», «дзесятка», «дзесятка». Лепш не бывае. Вось чаму стралок павінен быць заўсёды спакойны і заўсёды кантраляваць сябе. Тым больш той, хто выбраў «алімпійку», з яе «рваным» рытмам, які ўвесь час паскараецца.

Ігара Бакалава часта на спаборніцтвах у перапынку паміж двума серыямі стральбы бачылі з падручнікам у руках. Ні перадстартавыя хваляванні, ні гукі стрэлаў яму не перашкаджалі. Інакш ён не мог. Каб паспяхова займацца стральбою і вывучаць радыётэхніку, патрэбна знаходзіць час: для вучобы ў прамежках паміж выклікамі на агнявы рубеж, для трэніровак — адрываючыся ад стала, заваленага падручнікамі.

Неяк дома ў Ігара я заўважыў ціка-

вую рэч: гэткія ж сілуэты, што і ў ціры, толькі зусім малюсенькія.

— Цацкі, ці што?

— Якія тут цацкі! — усміхнуўся Ігар.— Самая сапраўдная трэніровачная ўстаноўка. Прыдумаў яе Рэнат Сулейманаў — трохразовы чэмпіён СССР на «алімпійцы» і кандыдат матэматычных навук. Кажа, што тут, як у элементарнай тэарэме, падабенства: меншая дыстанцыя, адпаведна паменшаныя і сілуэты. Толькі ў Рэната меншы брат сілуэты за вяровачку тузаў, каб паварочваліся, а я ўсё крыху ўдасканаліў.

І стралок паказаў заціснуты ў далоні кнопачны выключальнік, ад якога да сілуэтаў цягнуўся провад. Ігар сам сабе скамандаваў, і пяць разоў запар націснуў на спуск, ледзь прыкметна пераводзячы руку справа налева. Толькі стрэлаў, вядома, у пакоі не было. Вось гэткая трэніроўка ўлегцы замяняе Ігару адпачынак. І карысна і зручна.

Сёлета Бакалава чакаюць дзве сесіі — адна звычайная, студэнцкая, другая — спартыўная, юбілейная Спартакіяда народаў СССР. Яго трэнер — двухразовы чэмпіён другой Спартакіяды народаў — Георгі Валынскі гаворыць:

— Калі Ігар здолее на спартакіядзе паўтарыць свой кубінскі вынік, можам смела ехаць на алімпіяду ў Мехіка па золата...

...Мы сядзім з Ігарам Бакалавым на траве ў ляску каля стрэльбішча спартыўнага клуба. Звычайны трэніровачны дзень. Я пытаюся:

— Як ты думаеш, здолее хто-небудзь калі-небудзь выбіць шэсцьсот з шасцісот?

Ігар усміхаецца:

— А як ты думаеш, скокнуць вышэй за Брумеля?

— Напэўна, скокнуць.

— А паднімаць больш за Жабацінскага будуць?

— Таксама будуць.

— Дык чым жа стралкі горшыя?

Некалькі хвілін маўчым. Пасля я зноў пытаюся:

— Што ж тады — смерць «алімпійцы»?

Ігар рашуча круціць галавой:

— Чаму ж? Можна сілуэты зрабіць меншыя. Можна іх аддаліць ад стралка. Шмат чаго можна прыдумаць, каб «алімпійка» жыла.

Так, напэўна, у гэтым сутнасць спорту і яго вабнай сілы, што межаў удасканалення не існуе...

Міхаіл СУПАНЕЎ.

У БЛІЖЭЙШЫХ НУМАРАХ

вершы Марыі БАРАВІК, Івана ЛЕТКІ, Уладзіслава НЯДЗВЕДСКАГА, Рыгора СЕМАШКЕВІЧА.

НАСУСТРАЧ СПАРТАКІЯДЗЕ

На III Спартакіядзе народаў СССР беларускія шахматысты дасягнулі вялікага і нечаканага поспеху, заваяваўшы трэцяе прызавое месца і пакінуўшы за сабою моцныя калектывы Ленінграда, Украіны, Латвіі, Эстоніі.

На IV юбілейнай Спартакіядзе народаў СССР у каманду Беларусі ўвойдуць, здаецца, тыя ж майстры. У спіс кандыдатаў уключаны — гросмайстры Ісак Баляслаўскі і аўтар гэтых радкоў, міжнародныя майстры Гаўрыла Верасаў і Кіра Зварыкіна, майстры Абрам Ройзман і Аба Шагаловіч. Дастаткова месц атрымаюць у камандзе і маладыя шахматысты рэспублікі, не гаворачы, вядома, пра дошкі юнакоў і дзяўчат. У лік лепшых увайшлі мінчанкі — майстар Тамара Галавей і першаразрадніца Галіна Арчакова, майстар Альберт Капенгут, здольныя кандыдаты ў майстры Рыгор Крупскі (Гомель), Уладзімір Літвінаў, Фелікс Пятруша (Магілёў).

Як і раней, большасць кандыдатаў у зборную — мінчане. Бо, як і раней, у некаторых абласцях няма шахматных клубаў. Толькі Гомель і Гродна маюць добрыя клубы. Зусім нядаўна свой клуб атрымалі шахматысты Віцебска. А вось у Брэсце і Магілёве ніяк не ўдаецца адкрыць клубы, і гэта адмоўна ўплывае на шахматнае жыццё абласцей.

Прайшло амаль чатыры гады з часу III Спартакіяды народаў СССР. На жаль, камандных сустрэч за гэты час было зусім недастаткова. Як ні парадаксальна, ні разу не было арганізавана першынство краіны паміж рэспубліканскімі камандамі, недастаткова было і таварыскіх камандных сустрэч. Праўда, тройчы сустракалася беларуская каманда з камандай ГДР і ў выніку атрымала значную агульную перамогу, хоць апошняя сустрэча ў Мінску закончылася пройгрышам (з невялікай розніцай ачкоў).

Такім чынам, для ацэнкі спартыўнай формы нашай каманды асноўным трэба лічыць асабістыя вынікі ў тых ці іншых сустрэчах, і перш за ўсё ў спаборніцтвах усесаюзнага ўзроўню. І стан трэніраванасці мужчынскага складу каманды (а мужчын — большасць у ёй) выклікае законны неспакой. Так, у паўфіналах першынства краіны за гэтыя чатыры гады колькасць беларускіх майстроў была вельмі малая, два разы прымаў у іх удзел Капенгут (пры гэтым у якасці прадстаўніка Латвіі) і па адным разе Верасаў, Ройзман і Шагаловіч. І гэта тады, калі штогод, апрача гросмайстраў, Беларусі давалася, як мінімум, два месцы. Зрабілася звычкай адмаўляцца ад адказных спаборніцтваў.

На жаночых дошках у гэтых адносінах становішча лепшае. Здаецца нават, што тут мы маем амаль што некаторыя рэзервы кадраў. Што ж, гэта нядрэнна! Добрыя рэзервы заўсёды добрая рэч. Апрача вопытнейшага ігрока Кіры Зварыкінай, ёсць Тамара Галавей і Галіна Арчакова, фіналісткі двух апошніх год.

Як заўсёды, цяжка гаварыць пра перспектывы юных шахматыстаў. Асабліва пра дошкі дзяўчат. Магіляўчанка Л. Стольнікава, бясспрэчна, здольная шахматыстка, але яна адарвана ад сталічнага шахматнага жыцця, і ёй, вядома, не хапае практыкі. Іншая справа з Віктарам Купрэйчыкам. Ён — адзін з самых здольных юных майстроў краіны наогул. Званне майстра атрымаў, калі яму было пятнаццаць год. Цяпер Купрэйчык — студэнт першага курса факультэта журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Можна з упэўненасцю сказаць, што

ён добра будзе абараняць гонар рэспублікі на юнацкіх дошках. І таму зусім незразумела абмежаванне, прынятае камісіяй, каб удзел у юнацкай зборнай прымалі толькі тыя, хто нарадзіўся ў 1947—1948 гадах. Такім чынам атрымліваецца, што Купрэйчык, які нарадзіўся ў 1949 годзе, яшчэ «не дарос» да юначага ўзросту!.. Дарэчы, у гэтых адносінах нам літаральна не шанцуе: і другі па сіле юнак Беларусі — Уладзімір Дыдышка — не падыходзіць, бо нарадзіўся таксама ў 1949 годзе... Трэба спадзявацца, што Федэрацыя шахмат СССР скасуе такое недарэчнае абмежаванне, тым больш, што цяпер па ўсёй краіне з'явілася цэлая плеяда здольных шахматыстаў семнаццаці-, васемнаццацігадовага ўзросту. Дарэчы, і Нона Александрыя таксама 1949 года нараджэння.

Федэрацыя шахмат Беларусі, улічваючы неабходнасць практычнай трэніроўкі зборнай каманды, прызначыла шэраг камандных сустрэч у адпаведнасці з праграмай Спартакіяды народаў СССР. Адбыліся матчы з шахматыстамі Ленінграда і Арменіі. Склад каманд быў вызначаны з улікам выступлення на спартакіядзе— шэсць мужчын, дзве жанчыны, юнак і дзяўчына. Першы з гэтых матчаў адбыўся ў Ленінградзе з 18 па 20 сакавіка. На жаль, з каманды Беларусі не прысутнічалі гросмайстар І. Баляслаўскі і юны майстар В. Купрэйчык. І ўсё ж ленінградцы атрымалі перамогу не без цяжкасцей. Больш таго, першы дзень быў пераможным для беларускай каманды з лікам 6 : 4, і толькі другі дзень прынёс поспех, і значны, ленінградцам, якія выйгралі з агульным лікам 11,5 : 8,5.

Адразу ж пасля матча з ленінградцамі ў Мінску мы прымалі прадстаўнікоў Арменіі. На гэты раз перамога была за намі. Матч быў выйграны ўжо ў першы дзень сустрэчы, калі мы атрымалі 8,5 ачка супраць 1,5. На другі дзень армянская каманда гуляла з вялікай упартасцю, і лік гэтага дня быў 5 : 5. Агульны лік 13,5 : 6,5 замацаваў нашу перамогу.

Цяпер на чарзе традыцыйная камандная сустрэча з шахматыстамі ГДР. У плане падрыхтоўкі да IV Спартакіяды народаў СССР — наш візіт да ўкраінскіх шахматыстаў.

Існуе думка, што ў спорце значна цяжэй утрымацца на дасягнутых пазіцыях, чым атрымаць перамогу. Гэта думка вельмі і вельмі стасуецца да каманды Беларусі, якая ўлічвае ўсе цяжкасці, што стаяць на яе шляху да спартакіяды і могуць ўзнікнуць на самой спартакіядзе. Мы поўныя рашучасці зрабіць усё, каб выйсці ў фінальны турнір.

Старшыня шахматнай федэрацыі Беларусі,
міжнародны гросмайстар,
Аляксей СУЭЦІН.

У ГОМЕЛЬСКІХ ШАХМАТЫСТАЎ

Вельмі прыемна наведваць Гомельскі шахматны клуб. Невялікае, але ўтульнае памяшканне прываблівае аматараў шахмат, якіх кожны вечар тут многа. Клуб вядзе арганізацыйную работу. Вынікі яе суцяшальныя—у самім Гомелі і ў вобласці налічваецца звыш трох тысяч шахматыстаў другога і трэцяга разрадаў. Ёсць і шахматысты вышэйшай кваліфікацыі: 16 кандыдатаў у майстры і 200 першаразраднікаў. Гэта заслуга старшыні Гомельскай федэрацыі шахмат Расціслава Лазучэнкі, які працуе інжынерам аблвыканкома, і дырэктара шахматнага клуба, інваліда Вялікай Айчыннай вайны Аркадзя Іофэ.

Клуб налічвае 298 пастаянных членаў. У яго актыве вядучыя кандыдаты ў майстры: Рыгор Крупскі, Аркадзь Палікарпаў, Абрам Шумахер, Міхаіл Царанкоў. Разам з імі шчыра працуюць такія заўзятыя аматары, як ветэран жаночых шахмат Гомеля Вера Мікалаеўна Ільіна—нязменны суддзя гарадскіх і абласных спаборніцтваў, першаразрадніца Галіна Іванаўна Хахлова—інжынер завода электраапаратуры, дэпутат Гомельскага гарадскога Савета.

Нельга не спыніць увагу і яшчэ на двух актыўных прапагандыстах шахматнай справы. Рабочы-друкар Майсей Бабіцкі, які сорак год правёў каля станка, быў удзельнікам міжнароднага рабочага турніру ў Ленінградзе ў 1928 годзе. Летась ён атрымаў першы разрад. Рудольф Ядруханскі адначасова майстар спорту па штанзе, бронзавы прызёр рэспублікі 1966 года, і майстар-шахматыст.

Гомельскі шахматны клуб не адзіны ў вобласці. Актыўна працуюць клубы ў Мазыры і Калінкавічах. Апошні быў нядаўна арэнай шахматных баёў Усесаюзнага турніру сельскіх шахматыстаў, і гасцінная шахматная арганізацыя Калінкавіцкага раёна з гонарам вытрымала першы экзамен па арганізацыі турніру такога вялікага маштабу.

Масавае развіццё шахмат на Гомельшчыне паспрыяла з'яўленню шэрагу шахматыстаў, якія атрымалі прызнанне на рэспубліканскіх спаборніцтвах.

Зборная абласная каманда заваявала другое месца на Спартакіядзе прафсаюзаў 1965 года, першае месца ў першынстве таварыства «Ураджай» 1966 года, падзяліла другое-трэцяе месцы на спартакіядзе школьнікаў 1967 года.

Найбольш буйных поспехаў, бясспрэчна, дамогся на рэспубліканскіх спаборніцтвах у апошнія гады гомельскі кандыдат у майстры Рыгор Крупскі, які стаў трэцім прызёрам мінулагодняга першынства БССР. Летась ён выйшаў пераможцам сярод майстроў Прыбалтыкі і Беларусі, пакінуўшы ззаду дзесяць майстроў.

На абласных турнірах за апошнія гады з найбольшым поспехам выступае кандыдат у майстры Аркадзь Палікарпаў, які два гады запар заваёўвае званне чэмпіёна вобласці. Працуючы метадыстам у гомельскім Палацы піянераў, ён перадае свой вопыт юным шахматыстам. Сярод іх добрыя поспехі ў вобласці маюць браты Міхаіл і Навум Добкіны, абодва гамяльчане, Вольга Вароніна-Палікарпава, адна з самых моцных першаразрадніц Беларусі, і сельскі ўрач Аляксей Жукаў, які не аднойчы дамагаўся поспеху ва ўсесаюзных спаборніцтвах сельскіх шахматыстаў.

Вядучыя кандыдаты зусім блізка падышлі да майстарскага рубікону, і зусім рэальнае жаданне гомельскіх шахматыстаў—мецць сваіх майстроў.

Прыклад, які прыводзіцца ніжэй, доказ актыўнай і вынаходлівай гульні аднаго з мацнейшых кандыдатаў у майстры Р. Крупскага.

Р. Крупскі—А. Кобленц (Рыга). Турнір майстроў Прыбалтыкі 1966 года.

Новаіндыйская абарона: 1. d4 Kf6, 2. c4 e6, 3. Kf3 b6, 4. e3 Cb7, 5. Ce2 Cb7, 6. 0—0 Ke4, 7. Kfd2! f5, 8. K : e4, fe, 9. Kc3.

Выкарыстаўшы несвоечасовы паспешлівы выпад каралеўскага каня чорных, белыя зрабілі выгадны размен і стварылі чорным небяспеку ў пункце e4, атрымаўшы самі выгадную стратэгічную сітуацыю.

9. ...Cf6, 10. f3 ef, 11. C : f3 d5, 12. Фa4+ Cc6, 13. fb3 dc, 14. Ф : c4 Фd7, 15. d5!

Белыя гуляюць дынамічна. Разгортваючы гульню, яны развіваюць імклівую атаку на караля чорных, які засеў у цэнтры.

15. ...ed, 16. K : d5 C : d5, 17. C : d5 c6, 18. Ce6 Фd6, 19. Фg4 Kpe7, 20. Cb3 Kd7, 21. Лd1 Ke5, 22. Фf5 Фc7, 23. Cd2.

Гомельскі шахматыст гуляе вельмі прадпрыймальна і ўпарта дамагаецца свайго. Увядзенне ў бой «рэзерваў» ферзевага фланга хутка вырашае канец змагання.

23. ...Фc8, 24. Фc2 Фg4, 25. Cc3 Фg6, 26. Cb4+! Kpe8, 27. e4 Ce7, 28. Фc3 Фg5, 29. Cd6!, і чорныя здаліся.

Пасля 29. ...C : d6, 30. Л : d6 няма абароны ад пагрозы 31. Лe6+! З другога боку, конь e5 не можа схавацца з-за ўдару Ф : c6+.

Усмешкі маладосці

Станіслаў МРОЖАК

НА ВЫШЭЙШЫ ЎЗРОВЕНЬ

Гумарэска

Мал. **А. Волкава**

Сабраліся мы на нараду з мэтай узняць нашу мясцовасць на вышэйшы ўзровень цывілізацыі, і старшыня пачаў:

— Кожнае дзіця ведае з тэлевізійных перадач, што сёння ва ўсім культурным свеце ёсць вельмі элегантныя злачынцы. А ў нас што? Ёсць у нас, праўда, мясцовы злодзей-рэцыдывіст, але дзе яму дацягнуць да прыстойнага злодзея-джэнтльмена! Часам якую-небудзь курыцу ўкрадзе, ходзіць абшарпаны, па-англійску — ані ў зуб. Шчыра кажучы, сорамна такога людзям паказаць. Блізіцца турысцкі сезон, з хвіліны на хвіліну да нас можа завітаць замежны госць, і нельга дапусціць, каб яго абакраў злодзей з такім нізкім культурным узроўнем.

Параіўшыся, запрасілі мы нашага мясцовага злодзея, і так да яго прыступілі:

— З сённяшняга дня ты курыцу выкінь з галавы. Толькі дыяменты або каштоўныя паперы бяры. І апранацца павінен інакш: белая кашуля з гальштукам і модны касцюм. Таксама галіся штодня. Не чаўкай, калі ясі. А з заўтрашняга дня будзеш вучыць англійскую мову.

На гэта ён:

— Добра, але адкуль мне ўзяць грошы на ўсё гэта? Курэй мне ледзьве хапае на жыццё.

Выйсце мы знайшлі. Устанавілі новы падатак з насельніцтва, арганізавалі збор грошай па нядзелях у касцёле.

Злодзею мы ўзялі абанемент у цырульні і пільна сачылі, каб у яго штодзённа была чыстая кашуля і каб ён не гаварыў грубых слоў.

Усё было добра, пакуль не ўбачылі чарговую тэлевізійную перадачу. Убачылі і зразумелі, што трэба з нашым злодзеем шмат яшчэ працаваць. Усё трэба было яму тлумачыць:

— Пакінь чухаць сябе ў розных месцах. І пры людзях не плюй на падлогу. Дык апроч таго, калі п'еш гарэлку, пі толькі з содай, як пішуць у культурных амерыканскіх аповесцях. Не менш кіло соды на чацвярцінку, ані грама меней... Соду будзеш атрымліваць у кааператыве за наш кошт.

— Олрайт! — кажа ён на гэта і цывілізуецца далей.

Ну проста на нашых вачах цывілізуецца! Нават капрызіць пачаў:

— Я б часам паслухаў... Моцарта,— гаворыць.

— Дзе мы табе Моцарта возьмем, калі ўсе штаты ўжо запоўнены? Можаш паслухаць што іншае,— адказвае старшыня.— А то ў карты пагуляй...

Вельмі мы цешыліся з яго і ганарыліся ім. А ён аднойчы знік. Толькі пісульку пакінуў: «Выязджаю. Я з такімі некультурнымі людзьмі, як вы, не магу больш трываць: на падлогу плююце, ходзіце абшарпаныя, а пра замежныя мовы ці галенне і гаварыць не варта. Сорам і паскудства... Гудбай».

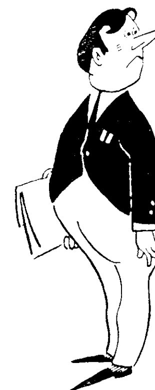
І так засталіся мы наогул без злодзея. Загубіў нас снабізм і захапленне заходнімі ўзорамі. Гэта нам навука — трэба задавальняцца тым, што ёсць.

На шчасце, растуць новыя кадры...

З польскай мовы пераклаў
Віктар ЛЯШЭВІЧ.

Васіль Маеўскі

ДВОЙЧЫ ДЫПЛАМАВАНЫ

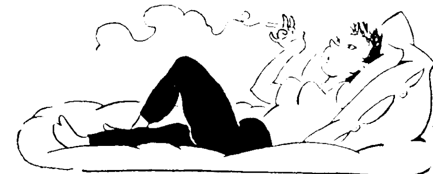

Два дыпломы, два значкі —
Інстытуты два ён скончыў.
Працаваць жа спец такі
І не можа, і не хоча.

Дзе б ён толькі не рабіў —
Адусюль мятлою тураць...
Не бядуе: паступіў
Сёлета ў аспірантуру.

М А Р Л Е Н

Калі расла — была Марынай,
А падрасла — заві Марлен!
Марлен на матчынай пярыне
Ляжыць да вечара ўвесь дзень.
Слугуе маці ёй заўзята:
— Марлен не бачыла жыцця.
Дарма, што з школьным атэстатам,
Яна шчэ горкае дзіця...
Ёй працаваць яшчэ зарана:
Хай пагуляе — жыць жа раз...

І ў позні вечар к рэстарану
Марлен выходзіць на паказ.

Нашы аўтары

● **КАРЖАНЕЎСКАЯ Галіна** нарадзілася ў вёсцы Лясішча на Случчыне. Ёй семнаццаць гадоў. Цяпер жыве ў Лагойскім раёне і вучыцца ў дзевятым класе Янушкавіцкай сярэдняй школы.

● **БАРАДУЛІН Рыгор** нарадзіўся ў 1935 годзе на Ушаччыне. Скончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна. Аўтар зборнікаў «Маладзік над стэпам», «Рунець, красавацць, налівацца», «Нагбом», «Красавік», «Дойны конь», «Цалінаград», «Неруш» і іншых.

● **ЯЎМЕНАЎ Леанід** нарадзіўся ў 1932 годзе на Магілёўшчыне. Скончыў аддзяленне філасофіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна і аспірантуру ў Маскве. Некаторы час быў на камсамольскай рабоце. Цяпер дацэнт кафедры філасофіі і палітэканоміі Мінскага дзяржаўнага інстытута замежных моваў.

ДАРАГІЯ СЯБРЫ!
Шмат цікавых сустрэч чакае вас на старонках нашага часопіса.
Падпісацца на «Маладосць» — ніколі не позна.

ЖУРНАЛ «МОЛОДОСТЬ» № 6

Литературно-художественный и общественно-политический ежемесячник
На белорусском языке

Мастацкі рэдактар **Янна РАМАНОЎСКІ.** Тэхнічны рэдактар **Ігар КРАЎЧАНКА.**
Карэктар **Лідзія ТАУЛАЙ.**

Рукапісы, аб'ёмам да аркуша, не вяртаюцца.

Адрас рэдакцыі: **Мінск, вуліца Карла Маркса, 40.**
Тэлефоны: **Б-93-854** — сакратарыят і аддзел крытыкі, **Б-93-592** — аддзелы паэзіі і прозы. **Б-93-892** — аддзелы публіцыстыкі і мастацкага афармлення, **Б-93-775** — аддзел інфармацыі.

Здадзена ў набор 29/IV-67 г. Падпісана да друку 29/V-67 г.
АТ 00709. Тыраж 10338 экз. Зак. 253. Цана 40 кап. Папера 70×108 1/16. Фіз. друк. арк. 16.
Умоўн. друк. арк. 13,7. Вуч.-выд. арк. 14,5.

Друкарня выдавецтва «Звязда», Мінск, Ленінскі праcп. 79.

Наталля Паплаўская. Памочніца. Лінагравюра.